

HARMADIK FEJEZET.

TIBULLUS ÉS PROPERTIUS ELEGIÁJA.

Az elegiai költészet első kísérleteiről és felvirágzásáról Catullus és társai körében, már előbb volt szó. E műfaj, mindenek előtt az erotikus elegia felé fordult mindinkább a fiatalságnak, névszerint a női fiatalságnak is a részvéte. Az jutott itt kifejezésre, a mi az ifjúság szívét megindítja, még pedig a szenvedély hangjain, melyek közvetlenebbül hatottak, mint az æol lantjáték művészi utánzásai a horatiusi ódáknak. A föltételek, melyeken az alexandriaiak szerelmi költészete alapúlt, idővel a római életben is előfordultak. A köztársaság utolsó százada óta a nagy városban, melyet a görögök és keletiek elárasztottak, különösen azon körökben, melyek irodalmi és művészeti érdekeket ápoltak, fesztelen társas élet fejlődött ki. Nem lévén eléggé módosak vagy a szabadság kedvéért nem lévén hajlandók polgári házi és házas életmódot követni, a fiatal urak kiválólagon a szabadosok közül való félvilági nyájas hölgyeknél, kik részben finom műveltségűek és művészi tehetségűek lévén, a testi szépséggel a lélek kellemét kötötték össze, keresték szívbeli szükségleteiknek kielégítését. A nyil-

vános sétahelyek, templomok, színházak, circusok, lakmározások bőséges alkalmat nyújtottak laza ismeretségek, valamint tartós viszonyok kötésére. Előkelőbb állású férjes asszonyok sem hiányoztak, kik a szeretetre méltó házi barátnak előnyt adtak a férj ellenében. Tíz éves korában eljegyeztetvén s tizenkét éves korában atyjának ítélete szerint férjhez menvén, a római matrona már szilárd kézen volt, midőn vére mozogni, öntudata ébredni kezdett. Ilyenkor könnyen lehetett szívesen látott vendég a nem szeretett férj ügyes vetélytársa és szabad tért talált csábító művészetének kifejlesztésére. A 18-ik évben Kr. e. szöba jött a nők zabolátlansága egy senatusi ülésben Augustus előtt, és ennek saját családjában is gyalázatos dolgokat kellett megérnie. A 19-ik évben Kr. e. egy praetori családból való asszony nem átallotta nyilvános személynek jelentkezni a rendőrségnél, a minek persze az ő részére számtetés és egy senatusi rendelet lett a következménye, mely a nőknek, kiknek nagyatyja, atyja vagy férje lovag volt, megtiltotta az ily önlealacsonyítást.

Egy Kallimachos, Philetas, Hermesianax stb. pikáns költeményei, melyek a mythusi idők ábrázolásába is az apró részletekig be tudták vinni a közvetlen jelenkor sajátyszerű illatát, a valódi élet mámorító szemlélhetőségét, ott feküdtek a görögös műveltségű római nők asztalán, és hazai költők, kik ily minták szerint kísérelték meg Amor igájában tapasztalt örömeiket és bajaikat rajzolni, biztosak lehettek buzgó olvasó körről és előzékeny megértésről. Százados gyakorlat és kiképzés következtében Mimnermos óta a legapróbb részletekig annyira át meg át volt dolgozva az erotikus költészet, kivált az elegia technikája, gondolat- és kép-köre, hogy már a görögöknél sem hiányoztak ismétlések és utánzások. A hellenisztikus

költők a régiektől átvett körvonalakat a legfinomabb részletezés, festői vonások által tarka élettel töltötték be és minden oldal felé kidomborított művészi stílt teremtettek, melyet a rómaiak mint klasszikus mintát nagy szorgalommal és tehetséggel, nem saját leleményű hozzátetelek nélkül, kiművelték. Óvakodnunk kell tehát azon hittől, mint ha tudósításaik és adataik mind személyes életökből volnának merítve. A leírások kicsapongásáért s az általános életnézetekért sem lehet e költőket személyesen felelősekké tenni. Kedvelt tárgyakat variálnak és conventionalis festékes bögrébe mártják a valóságot.

A szem útján fogamzik meg a szerelem. Az éjjeli nyoszolya nyugtalanságával kezdődnek a szenvedések, ellenállás következtében növekszik a belső tűz, mint a fáklya lángja, ha megrázzák. Amor nyilai átfúrják a szívet, egész a csontokig égetnek: néha egy ember ellen kiüríti egész tegzét és nem vonja ki belőle nyilait. Lábát vagy épen mind a két lábát ráteszi a legyőzöttnek fejére, nyakára, mellére, diadalmaskodik rajta és bilinesbe veri. Mint a bika az ekevasnál, úgy hajol meg a szerelmes Cupido igája alatt, nehéz szolgálat az, melynek alá van vetve, kemény hadi kötelesség, melynek eleget tesz. Sápadt és sovány lesz az emésztő szolgálatban, ezerszer kíván szabadulni és mégsem tudja lerázni a nyomasztó bilincseket. Nem csak a leány vonakodását kell legyőzni. Gyakran más valakinek, a férjnek vagy az eddigi barátnak jogai állnak útjában: ilyenkor Venus titkos fogásait, csejt és álnokságot kell használni, hogy az ellenség háta mögött bevegye a várat.

De mint a viharos tenger, hullámozik fel s alá a szerelem boldogsága, és «Venus háborúi» nem érnek véget. Kéjes az élvezet, tele forró érzékiséggel. Gyöngédség és harag könnyen dühvé fokozódik: nem csak csókolóznak, hanem

harapnak is; széttépett ruhák, felborzolt fürtök, dagadt és karmolt orczák tesznek bizonyosságot a harez vadságáról. Gyanú és féltékenység mind a két részről (mert a szerelmesek esküit vízbe írja Juppiter, hulló leveleknél könnyebbek a leány szavai és a szél elviszi azokat); keserű panaszok és szemrehányások, hideg megvetés gyöngéd vágygyal vegyülve, fenyegetések és átkozódások, megbánás és kiengesztelődés, fájdalmas és gúnyos hangulatok drámai mozgalmasságot adnak a viszony lefolyásának.

Az erotikus költő szegény, de kedvese sokat követel: a költő azt kívánja, elégedjék meg verseivel, melyek halhatatlanságot biztosítanak neki; a nő gyakran hozzáférhetőbb földi adományoknak. A költő esküdt ellensége úgy a gazdagságnak és kapzsiságnak, mint a jelen puhaságának, eszménye a saturnusi kor ártatlansága és egyszerűsége. Renyhén és becsvágy nélkül távol marad az állam ügyeitől, valamint az élet minden tevékenységétől, irtózik a hajózás veszélyeitől és a háború kegyetlenségeitől, jámbor, sőt babonás, mert jósjelekre sokat ad, s javas asszonyoktól, jósnőktől gyakran kér tanácsot, a szeretett leánynak büneiért is felelősekké teszi őket. Az utóbbira nézve fontos szerepet játszik Isis, a női élet rejtelmes hatalma.

Ez általános föltevésekből kedvelt motívumok és tárgyak köre támad, melyet az erotikus költők mintegy versenyezve tárgyalnak. Kijelentik, hogy semmi egyébre nincsenek teremtve, mint szerelemre és szerelmi költeményekre; daczára komoly föltételeiknek és más területen tett kísérleteiknek, mégis újra, még pedig isteni útmutatásra mindig visszavezéreltetnek valódi hivatásukhoz. Név szerint a hősi és történeti epost útásítja vissza teljes szerénységgel az erotikus költő. Majd rendíthetetlen hűségével, majd könnyen gyuladó szívével és könnyelműsége-

gével dicsekszik. Amort és Venust minden hangnemben apostrophálja és jellemzi. A szeretett nő küszöbéhez vagy a kemény szívű kapushoz majd alázatos, majd vakmerő kéréseket intéz bebocsátásért; a banyát, ki anya vagy dajka neve alatt kétértelmű oltalma alatt tartja a leányt, hízélgéssel fogja körül, szidja, átkozza; leleplezi meg-rontó tanait. A tökfilkó férjhez vagy a tőle rendelt örhöz, a kiszorított vagy szerencsés vetélytárshoz gúnyos hadizeneteket, csúfolódó tanácsokat és intéseket, megvető követeléseket intéz. A szeretett nőhöz küldött izenetek gyöngéd kérésekkel, a türelmetlenség, a csalódás nyilvánításai előzékeny bünbánó vagy engesztelő ajánlatokkal, a szobalány vagy valamely meghitt rabszolga kezén mennek keresztül. Diadalmi dalok hangzanak fel, ha meghallgatást nyer és szívének vágya betelik; lángoló színekkel festi az élvezett s remélhetőleg tartós boldogságot, a szeretett nő szépségét, kellemét, szellemét és ügyességét. Inti, hogy természetes bájait ne rontsa el mesterséges eszközökkel. Születése napját megénekli, más ünnepeket vele ül meg. Ha megbetegszik, a költő kifejezést ad gondjának és aggodalmának, jó kívánságainak, a gyógyulás fölötti örömeinek. Ő maga szenved, veszélyben van, talán magányosan, idegen földön. Megszállják a halál gondolatai: szeretné, hogy kedvese ápolja, gyászolja, eltemesse, és elrendeli, mint kell azt majdan intézni. Ez a római elegia ősrégi motivuma: az ifjúság mulandóságát, az élet rövidegét, a kora vég lehetőségét maga elé állítani és erre azt a tant alapítani, hogy az életet élvezni kell, míg nappal van. Úgyszintén a hátramaradtaktól való búcsút, az alvilágban, az elysiumi mezőkön, a hasonló érzelműeknél és szenvedéstársaknál való tartózkodást, végre ugyanott a majdani újraegyesülést is szívesen kifesti magának az elegikus költő képzelme. És

mivel a gyászdalok műfaja (ἐπιχίρεια) gyakori nála, mélyen érzett visszaemlékezést szentel egy kedvelt madár vagy ebecske irigylendő végének és drága úrnőjének vigasztalására. A tőle való ideiglenes elválás is, például útazás miatt, sokféle anyagot nyújt hangulatos ömlengésekre. Kimeríthetetlen a féltékenység, a minden fokozatú szerelmi fájdalmak, a szemrehányások és igazolások, a szakítás és kibékülés themája.

Szívének történetét művészi szabadsággal alakítja az elegikus költő, egyes mozzanatait nem idősorban rendezi, hanem költői szempontok szerint össze-vissza keveri. Ellenmondások, pontatlanságok, mindennemű elfátyolozások bizonyos ködöt borítanak az összefüggésre. Az egyes költeménynek vagy a külön csoportnak magában kell hatnia; a szálak, melyek összekötik a különálló részeket, gyakran lazák és hanyagúl kötöttek. A szeretett nő nevének habár átlátszólag történt átváltoztatása is arra van számítva, hogy személyét és a vele való viszonyt az eszményiség légkörébe emelje.

Erre szolgál továbbá a mythologiai ékítés, mely a költő személyes érzéseinek és élményeinek, leírásainak és elmélkedéseinek nemességét és fényt kölcsönöz, a mennyiben istenek és hősök szenvedéseinek és örömeinek, cselekedeteinek és sorsának, szellemi és testi tulajdonságainak arra kell szolgálniuk, hogy az embereket és emberi életet megvilágítsák és kimérjék. Így a földi dolog mellé állítják az istenit, mint rokont és jelképet. Igaz, hogy e műeszközzel az alexandriaiak vissza is élnek távol fekvő tudományosság kitalálására. Bizonyos modor képződött ki a mythologiai hasonlatok elrendezésében. Mint drágaköveket helyezik el határozott alakzatokban a költemény szövetén. Néha elég egy kidolgozott példa a mythusból, hogy az egészet

megmagyarázza; néha egy pár hexameterre és pentameterre, még szívesebben két distichonra van elosztva; a csoport három, négy distichonra tágul ki ugyanannyi mythussal. Szigorú párhuzamossággal vannak ezek egymás mellé vagy egymás ellenébe állítva. A legfinomabb számításal, a helyzet szerinti lehető változatosságban választják ki a személyiségeket, majd férfiakat és nőket vegyesen, majd ugyanazon nemből valókat. A választás és összeállítás motivumát érteni, néha csak az egyéni eset, a költemény, a műdarab, melyre czélzás történik, ismerőjének van fentartva. A művészek, valamint a költők és rhetorok iskoláiban élesen ki voltak domborítva az egyes istenek és istennők, hősök és hősnők típusai, úgy hogy az olvasónak a pusztá név hallatára az egész alak élve és egyénileg szeme előtt állt.

Így a szeretett nő szépségét, személyisége szerint, Junóval, Minervával, Venussal, Antiopéval, Hermionéval, Helenával, Ledával, Amymonéval, Ischomachéval, Brimóval hasonlítják össze; a magányosan szendergő Ariadnéhoz, vagy az épen megszabadított Andromedához, vagy egy fáradt bacchansnőhöz hasonlít. Mint Argus Io alakján, úgy csügg a szerelmes a szeretett nő tekintetén. A gyöngéd szerelmes párt enyelegve Neptunnal és Tyróval, Herculessel és Hébével hasonlítják össze. A rabszolgánokkal való szerelmi viszonyokat Achilles és Briseis, Pyrrhus és Andromache, Agamemnon és Cassandra példájával igazolják. Mint a női bensőség mintáit egy csoportban egyesítik Calypsót, Alphisibœát, Hysipylét, Euadnét. Az utóbbi és Penelope képviselik a hitvesi hűséget. A hitvesek bensőséges szerelme a síron túl, Protesilausra és Laodamiára emlékeztet. Kapzsi asszonyokat Eriphyle példájával figyelemztetnek. A szeretett nő, ha kedve ellen választják el

barátjától, úgy sír, mint Briseis vagy Andromache, Philomela vagy Niobe. A szerelmes épen úgy érzi a szeretett nő elvesztését, mint Achilles Briseisét. A meg nem hallgatott szerelem gyötrelmei Tantalus vagy Sisyphus, a Danaidák, Prometheus kínjaihoz hasonlítanak. A gyógyíthatatlan irigyli Philoktetest, Phœnixet, Androgeont, Achillest, kik szenvedéseikből kigyógyultak. Örömük, ha epedésök tárgyát meghódították, Agamemnon öröméhez hasonló Trója elestén, Odysseuséhoz hazatértekor, Elektráéhoz Orestes viszontlátására, Ariadnééhoz Theseus megmentésén. A nők árulói: Jason, ki Medeát, Odysseus, ki Calypsót, Theseus, ki Ariadnét, Demophoon, ki Phyllist elhagyta.

Egészen az alexandriai műirány szolgálatában kellett állnia annak a szerencse hullámától fölemelt s ismét eltemetett férfiúnak, kit Ovidius elődjeinek hármasszámában legidősebbnek nevez, *C. Cornelius Gallus*-nak. A 685/69-ik évben született a Cæsartól alapított katonai gyarmatban, Forum Juliiban (Fréjus), e fontos hajóhad-állomáson a Közép-tenger partján a narbói Galliában, s alacsony állásából korán kezdett előkelő összeköttetései által magas állásra emelkedni. Iskolatársa volt Octavianusnak. A 717-ik évben Asinius Pollio Ciceróhoz intézett levelében jó barátjának nevezi: tőle kapta kölesön Balbus csodálatos praetextáját (l. l. k.). A 713. és 14-ik években megbízást nyert a triumvirektől, hogy az innenső Galliában pénzt hajtson be a városoktól, melyeket a földrablástól megkíméltek. Az actiumi csata után átvette az Antoniustól elpártolt legiók fölötti parancsnokságot, s visszaverte ennek kísérletét, melyet a parætoniumi öböl elfoglalására tett. Kleopatra elfogásánál is segédkezett. Jutalmul, midőn nemsokára

Egyiptom római tartományyá lett (724/30), mint első nyerte ugyanott a császári helytartónak legfőbb bizalmi állását. De a hiú felkapaszkodottnak fejébe szállt a szerencséje, úgy hogy bor mellett arezátlan szavakat mondott Augustusról, saját szobrait állíttatta fel egész Egyiptomban, saját tetteit, többek között valószínűleg Heroonpolis bevételét és egy thebaisi fölkelés elnyomását, a pyramisok falaira vésette. Egy jó pajtásától, Valerius Largustól, az uralkodónál beárulva, kegyvesztésbe esett. Visszahívták, s most egy egész falka kapaszkodó vádló esett neki, a senatus zsarolás miatt száműzetésre és vagyonának elkobzására ítélte. Mindenkitől elhagyatva önként véget vetett életének 43-ik évében (728/26).

Költői művei a korábbi időbe esnek, midőn Asinius Pollióval Éjszak-Itáliában volt és alkalmat vett magának, az ifjú Vergilius iránt szorongattatásaiban jó akaratát tanúsítani. A hálás költő hatodik és tizedik eklogája már bevezetett bennünket Gallus tanulmányai körébe. Megismertük, mint chalkisi *Euphorion* fordítóját és utánzóját, kit Cicero már 709-ben gúnyosan az ifjabb költői iskola mintájának nevezett (l. I. k.). E tudós grammatikus, ki későbbi éveiben a syriai nagy Antiochus alatt (224. Kr. e. óta király) az antiochiai nyilvános könyvtár igazgatója volt, történeti, régészeti és tisztán philológiai tartalmú tudományos műveken kívül jelentékeny mennyiségű költői alkotást hozott világra, melyek persze üvegházi növények a tanuló szobából, keresetten ékes, nehezen emészthető stílusban és ugyanannyi homályos czélzással megtüzdelve, melyek mind kommentárra szorúltak. Ezer-ezer hexameternyi öt könyvben, a *Chiliadok*-ban a hűtelen emberek fenyegetése mellett, kik megcsalták, a monda számos példáját füzte zsinórra, és Gallus legalább egyikét-másikát

kiválasztotta latin feldolgozásra. A *Mopsopia* laza sorozatban (ἄτακτα) tarka történeteket nyújtott az attikai mondakörből: a *Hesiodos* című költemény talán a hesiodosi költészet és iskola képét adta. Az elbeszélő műzsának ezen és sok más terméke mellett különösen az erotikus elegiák voltak azok, melyek a rómaiak utánzását már Cicero idejében fölgerjesztették s melyeket név szerint Gallus kizsákmányolt, utánzott vagy épen lefordított. Hogy e homályos mintaképeket jobban megértse, egy másik költő és tudós volt segítségére, nicæai *Parthenios*, ki szülővárosának meghódítása után a harmadik mithridatesi háborúban (681/73) mint fogoly Rómába került, később mint szabados Nápolyban tartózkodott. Rómában (legkorábban 725-ben) ismerkedhetett meg Krinagorassal, kiről viseli egyik elegiája a nevét. Gallus házi használatára prózai alakban egy még fenmaradt gyűjteményt állított röviden össze kevésbbé ismert szerelmi történetekből, kiválóbb régi és újabb költői forrásokból (köztük Euphorionból is), hogy az előkelő tanítvány ne csak jobban megértse a görög költők czélzásait, hanem saját használatára gyorsan kezénél is legyen a feldolgozható anyag.

Gallus szerelmi elegiái «*Lycoris*» név alatt egy könnyelműbb fajta csinos színésznőt, egy mimát, ünnepeltek, kinek színpadi neve *Cytheris* volt, és ki szabadosnője volt a jovialis lovagnak, P. Volumnius Eutrapelusnak, kivel Cicero levélben és társadalmilag érintkezett (708-ban). Egész bizalmas lábon állt ez Antoniussal, ki mint triumvir a polgárháborúban (711—712) tüzérparancsnokává (*praefectus fabrum*) tette. *Cytheris* sok kézen ment keresztül. M. Junius Brutus szerette őt, M. Antonius egy ideig nem élhetett nélküle. Egy campaniai hivatalos útazásban, 705 nyarán, a mimát, mintha neje volna, nyitott gyaloghintón

vitte magával, és a helyhatóságok előkelőbbjei tisztelettel üdvözölték azt mint Volumniát. De midőn 708-ban Fulviát vette nőül, kiadta az útját. Azonban még 710 nyarán is gúnyosan Cytheriusnak nevezi őt egy Atticushoz írt bizalmas levélben Cicero.

Ámbár Vergilius ezézésain kívül, melyekről fentebb volt szó, Gallus költeményeiből csak egyetlen egy pentameter maradt fenn, mégis mesterének és tanulmányainak eléggé ismeretes jelleme szerint megközelítő fogalmat szerezhethünk magunknak irányáról és modoráról. Hogy sikere nem volt jelentéktelen, nem csak szerény kortársának, Vergiliusnak bókjai mutatják, hanem utódjainak, Propertiusnak és Ovidiusnak tiszteletteljes nyilatkozatai is. Mind a ketten dicsőítik erotikus költeményeinek (*amores*) négy könyvét, melyeket a szeretett Lycorisnak ajánlott és róla nevezett el. Nyugaton és keleten, mondja Ovidius, emlékezetben fog maradni Gallus Lycorisával együtt; de stilusa kissé kemény már Quintilianus ízlésének is, és abban mégis nehéz hinni, hogy mélyebb szív-vonzalma lett volna a könnyelmű hölgy iránt, ki hozzá sem maradt hű.

Az újabb költői iskolának eme tudós mestereitől legkevésbé függött *Albius Tibullus*, Horatius szeretetre méltó barátja. Mintegy öt vagy tíz évvel volt ennél fiatalabb, egy hajdan igen vagyonos lovagsaládból származott, és atyjától örökölt jószágá Pedum vidékén, Gabii és Præneste között, habár az időviszonyok következtében csökkent is, még mindig gondtalan és kényelmes megélhetést adott neki. Tiszta falusi levegőn nőtt fel a csinos fiú, s versei is azt lehellik. Mint római lovag, Tibullus köteles volt tíz hadi évet leszolgálni, melyeket azonban tetszés

szerinti megszakításokkal szolgálati kötelezettségének egész idejére, 50-ik évéig feloszthatott. Személyes viszonyok, melyekről nincs közelebbi tudomásunk, Messalla táborába vezették: a vezér cohorsába osztva inkább ennek kísérője és társalkodója volt, mint katona (I. 3. 2.). Az actiumi csata és Antonius egyiptomi teljes legyőzése után Messalla először rendkívüli parancsnokságot kapott Syriában és Ciliciában, később (valószínűleg 726-ban) a keltek ellen küldték. Ezeket legyőzte az ataxi csatában, meghódította déli Galliát és 727-ben ünnepelte Aquitania fölötti diadalát. Inkább kötelességét, mint saját ösztönét követve, a harcziatlan költő legalább nagy részben osztózott e tengeri és szárazföldi hadjáratokban (I. 3. 56. 7. 9. kk.) és katonai kitüntetések is nyert. Láta a Cydnust és a Taurus-hegységet, Palæstinát, Tyrust és a Nilust, a Pyrenéket és az óceánt, az Arart, Rhônet, Garonnet, Loiret. A kelet felé vezető úton a tengeri hajózás és hosszú menetek fáradalmaira nem igen termett költő komolyan megbetegedett s egyedül maradt Corcyrában, de felgyógyulása után valószínűleg társai után vonult (I. 3.). Még mielőtt először próbálta meg a zordon hadi szolgálat a fiatal embert, ki kényelmesen éldegélt apai jószágán, már előbb kellett költenie az első könyv tizedik elegiáját, mely ékesszóló kifejezést ad a szerző természetes idegenkedésének a háborútól és a mezei gazda idylli hangulatának. «Vad és vasból való volt, a ki először kovácsolt félelmes kardokat. Vagy tán csak vad állatok ellen szánta azokat, és csak mi fordítottuk önmagunk ellen? Az arany vágya a hibás: a fa-poharak idejében még nem voltak háborúk, akkor biztosan aludt nyája közepett a pásztor. Bár akkor éltem volna és soha se hallottam volna a tubát! Most a háborúba hurezcolnak; talán már hordja valamely ellen-

ség a nyilakat, melyek átfúrják oldalamat. Oltalmaztatok, hazai Larok, kiknek lába előtt mint gyermek játszottam, kik már dédösöm házában laktatok, a hűség és egyszerűség ama boldog korszakában. Hadd végezzen más hősi tetteket, hogy aztán pohár mellett beszéljen nekem csatáiról! Mily örülség, háborúk által siettetni a halált! Mily szomorú az alvilág, mily szép, gyermekek és unokák közt kis kunyhóban megöregedni! Bár ez jutna osztályrészemül! Addig is ápolja Béke a mezőket, az, a ki a föld- és szőlőművelést alapította s a vidám ünnepeket, melyeknél csak Venus háborúi gyúlnak ki.» Látjuk, a zordon hadi mesterség még mint ismeretlen rém áll előtte. És ugyanez érzületet viszi haza (I. 1.): «hadd halmozzon össze más aranyat és birjon nagy jószágokkal, melyeket folyton védnie kell az ellenség ellen: én szerény vagyonommal kényelmesen akarom átélni napjaimat, nem örökös hadjáratban (26.). Hozzád, Messalla, illik szárazföldön és tengeren háborúzni, hogy házad dicsőségét gyarapítsd (53. k.); engem a szerelem tart bilincsben. Itt jó katona vagyok: ti hadi jelvények és túbák, maradjatok tőlem távol, és ti is, kincsek» (75. kk.).

Így él Tibullus, nézeteivel és hajlamaival, a falusi ember idylli, elégedett békességében, kedélyes háziasságában és csendes tevékenységében. Megelégedve azzal, ha a tűz nem alszik ki tűzhelyén és az áldott aratás reményében nem csalódik, szívesen lemond őseinek gazdagságáról, valamint a fényes hadi zsákmányról. Saturnus ártatlan korszakában, midőn még nem nyitak meg a messze utak a földön, midőn még nem járták be a tengert, hogy távol országokból idegen portékával terhelten hozzák vissza a hajót, midőn még nem volt vizzály, a házak ajtók nélkül, a mezők határkövek nélkül voltak, midőn a tölgyek ma-

goktól adtak mézet, a juhok tejet, bika nem volt ekébe fogva, lóra nem volt zabola vetve, ekkor szeretett volna költőnk élni (I. 3.). Irtózik a vas jelenkortól, mely zsákmányra vadászik, mérhetetlen mezőket és legelőket kíván, kéjes palotákat épít a tengerbe (II. 3. 45.). Híven őseinek egyszerű áhitatához, érintetlenül korának felvilágosodásától, semmi kötelességet sem mulaszt el a mezei istenségek, Ceres, Bacchus, Priapus, a Larok iránt, nekik nyújtja aratásának zsengeit, Ceresnek a kalászkoszorút az ajtó előtt, Bacchusnak a szőlőt, a Laroknak egy bárányt vagy egy disznót (I. 10. 25.), atyáinak szokása szerint. Ünneplésben menetben szenteli meg a mezőket és gyümölcseiket (II. 1.), megüli a pásztorokkal a Paliliák engesztelő ünnepét és agyag-edényből áldoz (I. 1, 35. kk.). Minden műveltség és az élet minden öröme szerinte pásztoroktól és földművesektől származik. Ezért a Messalla (I. 7.) és hadjáratai tiszteletére írt elegiában mindenekelőtt a nagy Osirist ünnepli, ki először tanította a szántásvetést és gyümölcstenyésztést s a borsajtólást, a vidám istent, ki karokban, énekekben, szerelemben, virágokban és ünnepi díszben leli kedvét. Nem kevésbé lelkesülten dicsőíti más ízben a béke-istennőt, kit epedő vágygyal hív, mint a mezei munka és öröm tanító mesterét és oltalmazóját (I. 10, 45. kk.). A mezei istenségeknek köszöni az emberi nem, hogy nem táplálkozik többé makkal, házakban lakik és vad állapotból szelidebb erkölcsökre tért. A földműves volt az első, ki, midőn megpihent munkája után és frissítőt vett magához, dalokat énekelt az istenek dicsőségére, és Bacchus tiszteletére drámai karokat adott elő. A juh gyapja fonásra és szövésre, Minerva művészeteire vezette az asszonyokat; és nyájak között született Cupido (II. 1, 36. kk.). Róma egész történetéből semmi sem ér-

dekli annyira a szemlélődő költőt, kinek gondolatai messze fekszenek a nagyok viszályaitól és szenvedélyeitől, mint ama földművelő őskor, midőn a tehenek még a palatinusi dombon legeltek, a Velabrum tó volt, melyen át ünnepnapon kis csónak vitte a falusi leányt kedveséhez, a pásztorhoz (II. 5, 25. kk.). Mily szívesen édeleg ily ünnepi öröm képeiben, midőn az ittas pásztor a Paliliákon átugrik a szent szalmatúzön és az emberek a fűben hevernek vén fa árnyékában vagy rögtönzött sátor alatt, előttük áll a megkoszorúzott pohár, mindenki asztalt csinál magának a gyepből és lakomázik (II. 1, 21). Mily bájos ez a családi jelenet: a fiú, ki megfogja anyja füleit s egy szivélyes csókot csikar ki tőle, és az öreg nagyapa, unokáját őrizve és gügyögő szavakat váltva vele (II. 5, 91.)! Mily édes végre, midőn kinn a téli vihar tombol és az eső zuhog, kényelmes fekvő helyen, kedvesünkkel karjainkban, gondtalanul pihenni (I. 1, 45)! Kedvesét többre becsüli minden kincsnél, minden hírnévnél, reá nézve és kezét fogva akar egykor meghalni (I. 1, 57. kk.). De egyelőre élni és szeretni akar, a míg még fiatal. Szívesen maga elé rajzolja a csendes háziasság és a kedélyes öregség boldogságát: kedvese akkor mint gazdálkodó házi asszony gyümölcsöt és mustot tesz félre, megszámlálja a barmokat, keblén kis fecsegő játszadozik, Messalla látogatást tesz, kit megvendégel válogatott gyümölcsökkel, melyeket a fáról szed (I. 1, 69. 5, 21. 10, 39.). Fájdalom, a jövőnek e képe nem teljesült be. Egyelőre Venus háborúiban szolgál, mint lankadatlan katona, járatos lévén minden nyilvános és titkos művészetében és fáradalmában a kemény és mégis oly édes szolgálatnak.

Deliá-ja, kinek nevét az elegiák első könyve viselte, tulajdonképen *Plania* volt, a szabadosok osztályába tarto-

zott és agg anyjával, legalább egyideig, meglehetősen tisztességesen élt. Az elegia-cyklust, melyben szerepet játszik (I. 1. 2. 3. 5. 6.), a költő nem foglalta össze zárt csoportba, melyből a viszony egyes mozzanatait világosan megismerni és követni lehetne. Inkább, az ó-kor fentebb jelzett módja szerint, gyöngéd fátyollal vonta be a valóságot, megszüntette az átmeneteket s így az összefüggést inkább széttépte, mint jelezte. Mégis elég maradt fenn belőle, hogy sejtesse a lényegest a figyelmes olvasóval s kényszerítse a helyzet megértése végett nélkülözhetetlen föltételek keresésére. A bensőséges érzés első virága a kezdő elegiában nyílik ki. Tibullus meg van bilincselve a szerelem lánczaitól, melyeket a világért sem akarna elhagyni, de nem talál szabad bebocsátásra: mint kérő őrzi a leány küszöbét, de hisz vonzalmában és a frigy élethosszig való tartásában. Súlyos betegség fenyegeti a leány életét: Tibullus ápolja, vezeti a bűvészi szertartásokat és fogadalmat tesz gyógyulásáért; az a bájós kép, mint fog a meggyógyulttal boldog háziasságban élni, betölti egész lelkét (5, 19. kk.). A hadi kötelesség kiragadja a vonakodót kedvese karjaiból (I. 1, 25. k. 53. kk.), gyöngéd, könnyekben gazdag búcsút vesznek egymástól (3, 9. kk.). Corcyrai beteg ágyán maga elé rajzolja, mint fogják hazatértekor fogadni: este van, Delia anyjával és a szolgálókkal a lámpa mellett ül. Az öreg asszony a rokka mellett történeteket mesél, lassanként elszundikálnak a leányok munka közben; ekkor egyszerre, bejelentés nélkül haza érkezik, mintegy az égtől küldve, és hű kedvese, úgy a mint van, felbontott hajjal és mezítláb karjaiba rohan (3, 83. kk.). De a hosszú elválás végzetessé lesz. Midőn valóban hazatér, egy gazdag ember birtokában találja (5, 17. k. 47—69.), kinek csábító bőkezűségével nem versenyezhet. Hiába igyekszik

bor mellett vagy más leány karjaiban vigasztalódni (5, 37. kk.), a régi szenvedély nem hagyja nyugodni, de nincs semmi reménye, csak az a kilátása, hogy vetélytársát nemsokára új szerető fogja kiszorítani, ki már az ajtó körül sompolyog (5, 68. k.). Mint hitvest, a férj szigorú őrizete alatt találjuk Deliát a második elegiában (2, 5. k.): a költő újra közeledést keres, léha intéseket ad hajdani kedvesének, mint csalja meg férjét, s ennek szeme előtt kezdjen ismét viszonyt vele (2, 15. kk. 55. kk.). Valóban sikerül házi baráttá lennie, titkos éji összejövetelek is vannak (6, 31. k.). De tanításai önmagának válnak vesztére, mert új kegyencz tűnik föl mellette. Delia tagadja ugyan, de bizonykodásaiban a költő csak azokra a fogásokra ismer, melyekre ő tanította férje ellenében. Gúnyosan ajánlkozik a férjnek, meggyónva saját bűneit, hogy felügyelője lesz a hűtlennek, természetesen csak azért, hogy annál biztosabban közel maradjon hozzá, kinek újból felajánlja szerelmét (6, 15. kk.). A leány növekedő könnyelműségével egyre kicsinylőbb és könnyedebb lesz kedvesének hangja; az érzés bensőséges melege lassanként keserű tréfáknak vagy intéseknek ad helyet, melyekben érzéki vágyat lehet ugyan még fölismerni, de semmi szívbeli indulatot.

Kezdetről fogva alacsonyabban áll második kedvese, *Nemesis*. Bájai eladók, és a nem igen módos költő nem sokkal többet kínálhat neki, mint hűségét, verseit és a dicsőséget, melyet a múzsa nyújt (II. 4.). De többé semmi verse sem akar sikerülni, a nélkül, hogy őt ne ünnepelje, az utána való vágy belevegyül minden gondolatába, minden költeményébe (II. 5. 6.). 728-tól (II. 5. 109.), haláláig híve maradt a leánynak (Ovid. am. III. 9. 57.). Hogy a sokat kívánó (4, 14), cziczomát kedvelő leányt kedve sze-

rint ékesíthesse biborral és cos-i ruhákkal (II. 3, 51. kk.), gazdag kíván lenni a különben oly elégedett költő (4, 21. kk.). Egy felkapaszzkodott szabados (3, 59. k.) elszöktette villájába: ah, vashól van, ki most a városban marad (3, 1. k.). Hiszen maga Venus falura költözött vele. Mily szívesen lenne az epedő költő földműves, ásna és szántana az égető napon, ha csak megpillanthatná úrnőjét (3, 5. kk.)! Szerelemtől hajtva legeltette egykor Apollo is Admetos bikáit: jó kedvvel dolgozza ki az előkelő költő-isten átalakulását, az olympiai megjelenése és szolgálata között levő ellentétet. De a durva szöktetőnek a féltékeny költő rossz termést kíván földjein, sőt azt kívánja, ha már a városban kell időznie, ne legyen semmi földművelés, legyen még mindig az a boldog korszaka a szabad szerelemnek, midőn semmi őr, semmi küszöb nem zárta el a bejáratot a leányhoz (3, 67. kk.). Őt nagyon is gyakran eltiltja boldogságától hazug ürügyek alatt a keményszívű, kapzsi kerítőnő (6, 45. kk.), de a remény mindig újra a vonakodó kedveshez vezeti vissza (6, 27. k.). Kéri őt korán elhunyt kis hűgának árnyára, ki jó akaratú volt iránta (6, 29. kk.). De vágyainak kielégítéséről semmit sem olvasunk, egy költemény sem beszél kegyről és élvezetről, annál kevésbbé tartós viszonyról. A kedélyes, bensőséges hangot, mely az első Delia-elegiákat kitüntette, nem találjuk e versekben, melyek a hetæra Nemesist ünneplik; a szenvedélybe és vágyba belevegnyül az öngúny és humorisztikus hangulat egy vonása.

A gyöngéd Tibullus, kinek úgy sem volt valódi házi boldogság szánva, időnként miért ne gyuladt volna lángra egy harmadikért és negyedikért is? Horatius 730. körül egész sorát olvasta barátja komor elegiáinak, melyek

valami *Glycera* hűtlensége miatt panaszkodnak, ki egy alacsony állású ifjút eléje helyezett az öregebbnek (Od. I. 33.). Ezek nem jutottak be a költő halála után rendezett és reánk jutott gyűjteménybe. A negyedik könyvben füg-gelék gyanánt egy költemény van (13), mely csaknem rajongó, boldog dagályossággal ünnepel egy épen meg-kötött szerelmi frigyét: «egy nő se — esküszik a költő — szorítson ki téged, melletted mostantól fogva nincs szemmemnek szép nő a városban, te vagy gondjaim vigasztalása, világosságom homályos éjben, te vagy világom a magány-ban; ha az égből küldenének számomra szeretőt, azt is megvetném». Így esküszik Junóra, a házasság istennőjére; azonnal megbánja ugyan, hogy ezzel fegyvertelenül az imádottnak rabságába adta magát, de csak azért, hogy újra erősítse föltétlen odaadását. E választott lehetett *Glycera*, lehetett más is. Erre vonatkoztatták, nem minden valószínűség nélkül, a következő kettős distichont is (14), mely catullusi módon fájdalmasan útasít el egy hírt, mely a szeretett nő ballépéseiről fecseg.

A szép fiúk iránti hajlam sem maradt idegen Tibullus-tól. Talán a *Marathus*-sal való undorító viszony, mint rövid epizód, azon időbe esik, midőn Deliával szakított. A legény az ő kezeiből egy aggastyánéba jutott (I. 9. 73.), ki ajándékokkal vesztegette meg (53. k.). Megbántott ura azt kívánja a csábítónak, hogy felesége bőven rakja meg szarvakkal; a hűtlen fiúnak, kit mint katonaszolgát a hadjáratba akar küldeni vagy magával vinni (13. kk.), azt kívánja, hogy hasonló tapasztalásokat tegyen kedvesénél (40); önmagát más kedvencz által akarja kártalanítani (79. kk.). És a nyolczadik elegiában azt az elégtételt veszi magának, hogy a boldogtalanul szerető *Marathus* mellett gúnyosan szót emel a vonakodó *Pholoë* előtt, imádójának

sorsát, mint intő példát tartva szeme elé, ha nem enged neki.

Mint Venus és Priapus szolgája és katonája, ismerte az erotikus élvezeteket, veszélyeket és fogásokat, melyekről tapasztalásból tudott beszélni. Mint kell szép fiúkat megnyerni, az első könyv negyedik elegiájában tanítja, midőn Marathusért lángolt (81. kk.). Ismételten lelkökre beszél a kevélyeknek, hűtleneknek, pénzvágyóknak, az eltűnt virágzó ifjúság után keserű megtorlást és késő bánatot tartva szemök elé a vonzalommal ellentétben, mely a jónak haláláig biztosítva van. Értjen bár száz esztendő, sírni fognak temetésén, ősz imádója évenként fel fogja diszítani sírját és enyhe nyugalmat kíván neki (I. 2, 89. kk. 6, 77. kk. 8, 41. kk. II. 4, 39. kk.).

Gyakran gondol Tibullus a halálra. Látja a sötét alakot, a mint lassú léptekkel jő messziről, és örütségnek tartja, háborúval idézni őt elő (I. 10, 33. kk.). Hiszen oda lenn nincsenek sem vetések, sem szőlőkertek. Ha majdan megjő utolsó órája, bénuló kezével még fogni akarja kedvesét, hullasson könnyeket máglyája mellett, egy ifjú, egy szűz se térjen száraz szemmel haza (I. 1, 59. kk.). Midőn Coreyában betegen fekszik, előtte lebegnek az elysiumi mezők, hová Venus jutalmúl be fogja vezetni, hol táncz és ének uralkodik, édes madárdal hangzik, casiák és rózsák illatoznak s leányok és ifjak Amor játékait gyakorolják (I. 3, 57. kk.). De mindaddig, míg a sors engedi és míg eljő a hervadt öregség, szerelmi örömeiket kell élvezni a földön (I. 1, 69. kk.). Igaz, hogy Amor nagyon csalfa most; szerencsések, kiket kegyesen megihlet (II. 1, 70. kk.); de a bátrát maga Venus segíti (I. 2, 15. kk.). Ő tanítja, mint kell titkon lecsúszni az ágyról és nesztelenül föltenni a lábat, ő tanítja a kacsintások és megállapított jelek ékes-

szóló beszédét. A kit ő szeret, az baj nélkül jár a sötét éjszakában, téli fagy, eső nem árt neki (I. 2, 24. kk.). Nem megy ugyan erőszakosság nélkül: négyszerte boldog, kinek haragja könnyekre bírja leánykáját. De kőből és vasból van, ki meg tudja ütni: az megérdemli, hogy pajzsot és sánczkarót hordozzon és maradjon távol a szelíd Venustól (I. 10, 53. kk.).

Magában befejezett műdarabot képez *Sulpicia* elegia-füzére. Az előkelő, gazdag, szép hölgy, valami Servius Sulpicius leánya, talán Servius Sulpicius Rufusé, kinek atyja a Cicero korabeli híres jogász, Murena vádlója volt, közel állt, valószínűleg rokonság útján is, Messallához és köréhez, épúgy mint Tibullus. Mert a nemes Valeria, ama Servius neje, nővére volt M. Valerius Messalla Corvinusnak (cons. 723.). Talán az a Servius volt atyja, ki Horatius barátjaihoz tartozott, s mint Pollio, Messalla és mások, alkalmilag erotikus költeményekkel is kísérletet tett, és így a költői tehetség róla ment volna át leányára, valamint anyjától, — ki férjének kora halála után minden új frigyet visszautasított, mert Servius örökké él rá nézve, — a bensőséges érzelmet örökölte. Tüzes szerelme az ifjú *Cerinthus*-nak szól, a ki valószínűleg alárendelt állású volt. Szereti őt anyja akarata ellen, ki másnak szánta (IV. 6, 15. k.), titkon találkoznak egymással (IV. 5, 7, 6, 11.). Őt rövid elegia (IV. 8—12.), gyorsan oda vetve, mint naplólapok és levélkéek, vonzó naivitású szenvedélyes ömlengéseket és vallomásokat foglal magában. Közel van születése napja, de fájdalmára, nem fogja a városban megülni *Cerinthussal*, hanem falun, *Arretium* mellett, hova Messalla meghívta volt. Átkozza tolakodását, mely korlátozza szabad akaratát: mindenk fölött a várost szereti, ott hagyja hátra szívét és érzékeit (8). De csakhamar tudósítja barát-

ját az örömhírről, hogy az utazásból semmi sem lesz, hogy vele szándékozik megülni e napot Rómában (9). A fiatal ember rossz útra tévedt; nyomára jött, hogy egy hetærával kezdett szerelmeskedni: büszkén kijelenti neki a fölötti örömét, hogy korán kinyitotta szemét és megértette vele, hogy egy rimát eléje helyez Sulpiciának, Servius leányának. Utal arra, hogy övéire támaszkodik, kik a legnagyobb fájdalommal látták volna az állásánál alább való frigyét (10). De most beteg lesz: ágyából lázasán kérdi a szeretett férfit, vajjon aggódik-e miatta; nem kíván másképp meggyógyulni, csak ha hiheti, hogy neki is kívánsága ez (11). És végül az egésznek koronája, a bűnbánó vallomás: «bár csak el ne hidegült volna, én világosságom, szerelmed, melyet néhány nappal előbb még érezni véltem! soha, egész ifjúságomban nem követtem el nagyobb balgaságot, mint tegnap éjjel, hogy egyedül hagytalak, mert el akartam rejteni lángomat» (12).

A kifejezés és a gondolatok fordulata többször merev és homályos, de szívből jön. Ez eredeti lapok egy későbbi költőnek, akár Tibullus volt, akár más, alapúl szolgáltak, hogy költői kettőst írjon, mely szintén öt elegiát (2—6) foglalt magában és laza vonásokban egy kis történeté domborúl ki: Sulpicia lángoló magánbeszédei a költő dalaival váltakoznak, ki, mint a szerelmes pár barátja, majd a leány érdekében, majd az ifjú mellett emel szót, mindkettőnek vágyaik teljesültét kívánva.

A költő úgy kezdi, mint a nemes hölgy minden jelességének lelkesült hírnöke (IV. 2.). Ünnepli szépségét és kellemtét, a mint ünnepi díszben megjelen előtte a márcziusi matronaliákon. Jöjjön csak Mars és nézze, Venus megbocsátja ezt neki, de bámulatában kiejti kezéből fegyvereit. Szeménél gyújtja meg fáklyáit Amor, ha lángra

akarja lobbantani az isteneket. Akármit tesz, akárhova megy, halkán követi nyomait a Gratia. Mint Vertumnusnak az Olympuson, ezer módja van, hogy fölékesítse magát, és valamennyi jól áll neki. Egyedül ő érdemli a tyrusi bibor-öltönyt, Arabia minden jó illatát és India minden drága követ. Énekeljék meg a múzsák és Phœbus, mert egy leány sem méltóbb kardalukra. Ugyanily terjedelmű költeményben (3), Sulpicia kifejezi Cerinthusért való aggodalmát, ki vadászatra ment. «Kiméld meg őt, vadkan, és Amor oltalmazza. Mily örülség, vadállatok barlangjába mászni és a fehér bőrt tövisekkel sérteni! Bár legalább veled volnék! vinném a hálókat, kutatnám a szarvas nyomait, levonnám a kutya lánczeit. Igen, akkor tetszenék nekem az erdő, ha veled, világosságom, a hálók mellett heverhetnék: akkor jöhetne a vadkan, nem zavarná meg Venus örömeit és sértetlenül menne útjára. De nélkülem nincs Venus! maradj tiszta Diana törvénye szerint és ha valaki titkon jogaimba akar avatkozni, essék zsákmányul a vadállatoknak. Különben hagyj inkább atyádra a vadászó kedvet és térj vissza gyorsan keblemre.» Ismét a költő következik (4). Sulpicia megbetegszik (v. ö. 11), Phœbus jöjjön mint orvos és tegye egészségessé; ne gyötörje az ifjat, ki úrnője élteért remeg és számtalan fogadalmat tesz érte, néha az istenek kegyetlenségét is vádolja. «De légy nyugodt, Cerinthus, az isten nem okoz fájdalmat a szerelmeseknek; szeress csak mindig, úgy mentve van leánykád. Sírhatsz, ha majd elfordul tőled, de most egészen a tiéd, csak reád gondol.» Végül dicsőséget és hálát ígér Phœbusnak, ha egy beteg meggyógyításával két embert ment meg: az istenek csapata boldognak fogja magasztalni és irigyelni művészetéért. Két vidám születésnap-i költemény következik. Sulpicia kijelenti Cerinthusnak, hogy az

ő születésének napja mindig szent lesz előtte. Midőn világra jött, a párkák szokatlan szolgálatot jövendöltek a leányoknak és neki büszke uralmat adtak. «Mindenek előtt én égek, és örömmel, ha a láng kölcsönös: ezért kérlek téged titkos örömeinkre, szemeidre és Geniusodra.» Áldozatot mutat be ennek, legyen kegyes kedveséhez, ha ez rá gondolva lángra gyúl; de ha hűtlen hozzá, úgy hagyja el a tűzhelyét. És Venus oldja fel köteleikeiket, ha mind a ketten nem szolgálnak neki lebilinselve. «De maradjunk inkább mind a ketten erős lánczok között és egy nap se oldhasson fel a jövőben. Ugyanezt kívánja az ifjú, de titkosabban, mert szégyenli a vallomást. Te, Genius, hallgasd meg csak őt; mi az neked, akár titkon, akár nyíltan kíván?» (5). Ismét hasonló számú versekben a költő imádkozik Sulpicia születése napján Junóhoz, a házasságszerzőhöz, kinek amaz ünnepi díszben áldoz (tudja, kinek akar tulajdonképen tetszeni) (6). Egyesítse az istennő a szerelmeseket, kik egymásnak vannak teremtve. Egy év múlva legyen már régi az óhajtott frigy. És e két csoport közt még egy ujjongó lapja áll a túlboldog Sulpiciának (7). Amor végre megjött, dalaitól meghatva karjaiba vezette őt Venus. Leírhatatlan arra nézve, ki megizlelte, a boldogság. De nem akarja titkos pecsét alatt magának tartani. Átall tisztos arcot öltetni jó híre kedvéért: azt akarja, hogy beszéljenek róla, hogy méltóan egyesült a méltóval. Így a kielégítésnek ez elragadtatott vallomása az első és második elegia-füzérben kifejezett vágyak beteljesülését adja elő, s azért mint közép- és tetőpont a középre van állítva, de naiv merészsége, mely Sapphóra emlékeztet, és saját szerű fogalmazása is azt bizonyítja, hogy itt is maga Sulpicia vitte a tollat.

Sokkal jobban kidolgozott és fényesebb ez apró eredeti

költeményeknél az első dalkoszorú. Idegenek ezek a tibullusi modortól: városi levegőt lehelnek, a szerzőnek érzéke van az előkelő római társaság választékossága iránt. Nagyon lehetséges azonban, hogy Tibullus is közel állt a párhoz, hogy a második könyv második elegiája, mely egy fiatal férj születése napját ünnepli, kit irányadó kéziratok Cornutusnak neveznek, Cerinthusnak szól. Adjon meg neki a Genius, kívánja a költő, mindent, a mit szíve kíván. Tudja már, mit fog kérni: a hitves tartós szerelmét; ezt már könyv nélkül tudják az istenek. «Álljon fenn késő agg korodig a frigy, és térdeiden majdan egy sereg unoka játszszék!» (V. ö. IV. 5, 15. k.)

Tibullus más személyi viszonyaiból az elegiák keveset árúlnak el. Horatius kedvelte ifjabb társát, ki becsülni tudta szatiráit. A negyedik epistola (727. és 731. közt) mint olyant magasztalja, kinek az istenek kegye ritka mértékben jutott osztályrészül: szépség, vagyon s a képesség azt helyesen élvezni, lelki és testi egészség, s lehetőség kimondani azt, a mit érez, kedveltség az emberek közt és dicsőség. Baráti lábon állt, mint Vergilius, a költő Aemilius Macerrel: látja őt a háborúba vonulni és enyelegve utána küldi Amort, kinek zászlaját állhatatlanul elhagyta (II. 6.). A nagyokkal szemben megőrizte függetlenségét. Mint Messallának és házának híve, egy ízben ünnepi költeményt (II. 5.) írt pártfogója fiának, *M. Valerius Messalinus*-nak tiszteletére, midőn a mintegy 18 éves ifjat (729/30) fölvették a tizenötös collegiumba, melynek tiszte a sibyllai könyvek magyarázata volt. Az elegia hymnus hangján van írva, Róma dicsőségére és Apollótól a Sibylla szája által megjósolt sorsára. A fiatal pap felavatására szelíden ironikus színezetű pathossal hívja fel a magasztos istent, hogy teljes díszben jelenjék meg, a mint egykor a

diadalmas Juppiternek, midőn ez biztos volt uralmáról, a pæant énekelte. Hiszen Róma uralkodója is legyőzte a bős hatalmakat s hálából csak nem rég szentelt Apollónak templomot, melyben le vannak téve az örök sors-jóslatok. És ma is áldoznak neki és éneklik dicséretét, mely elválaszthatatlan Róma boldogságától. Hiszen a jóslatok, melyekre a Sibyllát tanítá, sohasem csaltak, bármily homályosak voltak. Így hirdették Aeneasnak Rómát, midőn az égő Tróját elhagyta; mint gyöngé halandó természetesen nem hitt benne, mert a várost, melyet csak Romulus volt alapítandó, nem foghatta meg kezeivel, sőt inkább még a legfalusiasabb idyll uralkodott ott, melynek rajzában a költő szokott kedvtelésével merül el, hogy a mereven ellenébe állított jóslat, mely a leendő és hatalmassá növekvő Rómát látja, annál meglepőbbben hasson. És a mint beteljesült a trójai Sibyllának e nagy látománya, épen úgy valósággá lett a veszedelmes idők minden megjövendölése és jele, de most már túl vannak e válságokon, és Apollo sülyeszsen el most minden baljelt, ajándékozzon mindekelőtt áldott békés esztendőt, melyben a földműves örvendhessen munkájának és házi boldogságának. A jövő idylli képe, melyet a költő itt leleplez, félreismerhetetlenül megfelel az ősrómai falusiasság ama rajzában. A vidám ünnepi lakomától, melynél az ittas ifjú vétséget követ el leánykája ellen, könnyen megtalálja a költő az átmenetet saját szerelmére, melytől eped. Oly tréfával, mely igen könnyen megfér a költőnek Apollo iránti tiszteletével, elátkozza az íjat és nyilakat, mert Amor is azokat viseli. Egyúttal azonban istenének oltalma alá helyezi magát és inti úrnőjét, Nemesist, kimélje őt, hogy egykor még megérje és ünnepelhesse az ifjú Messalinus diadalát. E jóslattal, mely neki magának, mint isten ihlette dalmoknak nyílik meg, vissza-

tér a művészileg épített költemény főszemélyéhez, valamint a Phœbushoz intézett kéréssel, hogy meghaligassa, az istenhez tér vissza, kinek kegyét és jelenlétét a bevezetésben hívta fel, s kinek magának, mint valami meghitt bajtársnak, még egy enyelgő kívánságot szentel. A szellemesen gondolt elegia mintegy játszik egy nehézkes, uszályos ünnepi köntös redőivel; finom pajzán szeszély vegyül a magasztos dal ünnepélyes hangjaiba, melynek szerkezeti alakja, ha nem is kidolgozott schemában, de mégis bizonyos motívumok felhasználásában kivált az elején és végén a kallimachosi hymnusokra és öntudatlanul ezek mintájára, a régi terpanderi *nomos*-ra emlékeztet.

Messallával, az apával, Tibullus ha nem is bizalmas, de mégis szívélyes lábon állt (*Messalla meus* I. 5, 31. II. 5. 119.). Remélheti, hogy egykor vendégül fogadhatja házában: a pompás születésnap iudvözet (I. 7.), mely kevéssel a dicső hadvezér diadala (727 szept. 25.) után egyúttal az aquitaniai győzelem évfordulóját, aztán a keleti hadjáratokat és minden hadjáratban való fegyverközösséget ünnepli; a kedélyes «*éljen*», melyet borozó honfitársaival a babérkoszorúta vezérre kiált (II. 1, 31. kk.), a derült jövendölés, mely szerint az öreg tapssal köszönti fiának diadalmas felvonulását s a tömeg benső részvétellel tekint reája (II. 5, 119. kk.), a sírirat, melyben mint amannak hű kísézője akar megneveztetni (I. 3, 56.), mindez meleg személyes viszonyra mutat. Ellenben mily más állást foglal el Messalla hexameteres *panegyricus*-ának (IV. I.) szerzője hőisével szemben! Udvari csúszómászó pártfogolt ez, ki nem gyöz elég ízetlen hyperbolát és hasonlatot összehalmozni. Tibullus, mint egy független falusi nemeshez illik, minden tisztelete mellett előkelő önérzetet őriz meg a nagy méltóságviselővel szemben, mindig rövid és méltó

tiszteletének kifejezéseiben; de ez a tényrnyaló dalnok mindjárt a bevezetésben frázisok özönével árasztja el, biztosítva, hogy senki más, mint maga az ünnepekt, legkevésbé tulajdonképen ő maga, a szerző, képes méltóan magasztalni őt. Hogy feladatának nagyságát jelezze, bebarangolja az egész mindenséget és számtalan verses és prózai dicsszónok versenyéről mesél, kik között ő szeretne győztes maradni. Mivel Messalla tetteinek fölemlítése 723-ig terjed, a költemény nem sokkal későbbben készülhetett. Tibullus akkor művészete magaslatán állt, míg a szerző, Valgiusnak egy tisztelője (180.) valószínűleg még az iskolai padon ült. A triviális tanultság tojshéjai még hozzá vannak tapadva, míg Tibullus megveti a mythologiai és irodalmi célzások cziczomáját. Messallát Nestorhoz és Ulixeshez hasonlítja, s ámbár épen nem tartozik a dologhoz, lelkiismeretesen, csaknem 30 versben elősorolja a bolyongások és kalandok egész sorát az Odysseából. Rendszeresen kimerítő körülményességgel leír erre minden katonai művészetet, melyekben Messalla utólérhetetlen mester; ha száz éves lesz, akkor is könnyen fog még lóra pattanni. Jövendő tetteinek színhelyeit az egész földkerekségen összekeresi, és a vergiliusi Georgica tanulékony olvasója megragadja az alkalmat, hogy az őt zónáról szóló hosszadalmas kitérésben feltalálja szép ismereteit. Nagyon is világos célzással a remélhető tiszteletdíjra (197. k.), meglehetősen leplezetlenül emlékezik meg a saját képtelenségétől legalább szóban áthatott költő szegényes helyzetéről (181. kk.) és erősíti, hogy nem csak műzsájával, hanem testével, lelkével fáradhatatlanul szolgálni fog a nagy úrnak, sőt a tűzön is kész átmenni érte. Még halála után is, egy második vagy harmadik életben, ha a lélekvándorlásnál fogva végre ismét emberi alakkal cseréli

fel a ló, ökör vagy madár testét, folytatni akarja hősének megkezdettt eposát. Szerencsére nem teljesült be a fenyegetés, hanem a gyermekes csinálmány itt véget ér.

Sikerültebb, ámbár szintén meglehetősen iskolai munka a névtelen *elegia Messallához* (catal. 11.), mely ennek aquitaniai diadalát ünnepli vagy inkább elhárítja magától ünneplését. A szerző kiválóan Catullust és Vergiliust utánozza, és különben stilusának játszi modorával, a versnek syntaktikus, valamint metrikus kezelésével feltűnőleg emlékeztet *Lygdamus*-ra, kitől a harmadik könyv származik a Tibullus főcím alatt összefoglalt elegia-gyűjteményben. E középszerű költő ugyanazon fordulattal, mint Ovidius, 711-et mondja születési évének (5, 17. k.): mint 12 és 16 éves fiú bizonyára megírhatta már e munkálatokat, ámbár a panegyrista mégis más, koldusszerűbb és egészségtelenebb arcot mutat. *Lygdamus* személyiségét és tulajdonképeni nevét nem igen sikerül közelebbről meghatározni. Mint Ovidius kor-, talán iskolatársa is, több technikai szokásban osztozik vele, bizonyos fordulatokban, sőt egyes versekben is, melyeket egyik a másiktól öntudatos ingerkedő visszaemlékezéssel vehetett át, míg mindkettejük különbségét jellemző vonások bizonyítják. Tibullustól kivált a motivumokban többszörösen függ *Lygdamus*, míg a nyelv használata és némi sajátossága a versalkotásban, valamint gondolkozási, kifejezési és tárgyalási módja nagyban véve elég élesen megkülönbözteti amattól. *Neaera* a leány neve, kinek szívét és múzsáját szentelte. Mindjárt a könyv elején elváltan találjuk őket: egykor össze voltak kötve (I. 23, 26. k.), egy harmadik szétszakította őket (2, 1. k.). A költő még mindig szereti a «drágát» (I. 6.) és azzal akarja újra elnyerni kegyét, s a mennyire lehetséges, a régi viszonyt helyreállítani, hogy

a matronalia-ünnepen elegia-könyvecskéjének egy csinos példányát küldi neki. A következő öt elegia szemléltető és kerek képet nyújt a magányos költő lelki állapotairól; de valószínűleg több költeményt foglalt magában az a könyvecske, mint a mennyit most olvasunk. Talán csak válogatva vették föl a tibullusi gyűjteménybe s az aránylag legkorábbiakat a végére tették. Az egyszer szétválasztottak újraegyesülése nem jött létre. Leveretve a válás miatt, a halálra gondol a költő és mint Tibullus, azt kívánja, hogy kedvese gyászolja és temesse el (2, 9. kk.). Mint amaz, megrendeli síriratát (2, 29. k.). Mint Tibullus, megveti a világ minden gazdagságát, leánykájának bírásával szemben (3.). «Oh ragyogó nap, mely egykor visszaadja őt nekem! Vele szívesen leszek szegény; de ha édes visszatéréseért tett fogadalmaim nem nyernek meghallgatást, úgy fogadjon magába az Orcus.» Egy álmatlan éj után reggel felé álma volt: Phœbus megjelent előtte és kijelentette, hogy a szép Neæra másé akar lenni, nem leli kedvét tiszta nászban (4, 57. kk.); de még megindítható, ha a költő nem szűnik meg őt ostromolni. Mondja csak Apollo nevében a leánynak: e nászfrigyet maga a delosi isten igéri neked, szerencsét fog ez neked hozni, szűnjél meg más férfiút akarni. A megrémült költő azt kívánja, hogy az álom alaptalan legyen; a szeretett nő szívébe, a szelíd anya és szeretetreméltó apa közbenjárásába veti reményét. Súlyosan megbetegszik (5: v. ö. I. 3. IV. 4. 11.), már tizenöt napja fekszik lázban, mialatt Neæra az övéivel egy etrusk fürdőben tartózkodik. Persephone — írja — utolsó órámat jelenti, de mégis miért haljak meg? hiszen büntetlen vagyok (6. kk. v.: v. ö. I. 3, 51. k.) és még oly ifjú, lesz idő meglátni az elysiumi mezőket (v. ö. I. 3, 58. kk.), ha aggastyán leszek s a gyermekeknek a régi időkről me-

sélek (23. kk. v. : v. ö. I. 10, 44.). Üdvözleteket küld a távollevőnek, s kéri, imádkozzék gyógyulásáért. Utoljára (6.) hiába várja a leányt a lakománál. Bosszúsan és gyanakodva borban keres vigasztalást. Hatalmas lendülettel magasztalja Bacchus gyógyító erejét; azt kívánja a leánynak, érezze az isten haragját, kit megvet, de kívánságát rögtön visszavonja (27. kk. v.). Nehezére esik kellemes hangulatba jönnie, ide-oda hányódik komor gondolatok és mesterkéltségek között. Inti társait: vegyenek példát tapasztalásából, ne higgyenek semmi nyájaskodásnak és eskünek. És mégis: mily örömet töltene éjt-napot leánykájával! A hűtelen mégis szívéhez van növe. Vízet kever a borba, hogy lehűtse szenvedélyét, de mivel a kedves még mindig nem jő, ismét erősebben iszik s végül egészen átadja magát a részegítő istennek. A hangulatok fokozatos lefolyása drámai váltakozásban jól ki van fejezve.

Ellentétben Tibullussal, a ki ugyan mindent, mi képzelme előtt lebeg, élénk vonásokkal ruház föl, de az egyes rajzokban bölcs takarékoskosságot tanúsít, Lygdamus kéjeleg a leírásokban, melyek ékesszóló, de hosszadalmas teljességgel kidolgozva, semmi tennivalót sem hagynak fenn a néző képzelő ereje számára. Így rajzolja a legapróbb részletekig könyvecskéjének választékos kötését (I. 9. kk.), gondosan kifejti, hogyan történjék majd csontjainak eltemetése (2, 15. kk.), nem ismétlések nélkül és meglehetősen szárazon sorolja fel a gazdagság sokféle nagyszerűségét, melyeket megvet (3, 3. kk. 11. kk. 21. k.), körülményesen lerajzolja a különben szépen elbeszélte álomban Phoebus megjelenését, haját, arcát, ruháját, lantját (4, 23. kk.), kimerülésig idézi az irgalmatlan kegyetlenség példáit, melyeket még sem tesz föl kedveséről (4, 85. kk.), és felsorolja a bűnöket, melyektől ártatlannak érzi magát (5, 7. kk.).

Merő ékítmény, nem különös ügyességgel illesztve a többi közé, a Catullusból vett idézet (6, 39. kk.); egy másik hely (4, 65. kk.) szavakat ismétel egy vergiliusi eklogából. Tibullusra emlékeztet a már említetteken kívül a hivatkozás Apollo szolgálatára Admetosnál (4, 67: v. ö. II. 3, 11, kk.). Különben Lygdamus szerkesztése világos és átlátszó s szilárdul összetartó, a mit nem lehet Tibullus minden elegiájáról mondani, legalább a mint most fekszenek előttünk. Ez néha elragadtatja magát az elegiai hangulat szelíd hullámcsapásától: egy ideig ragaszkodik valamely gondolathoz, ha csak mellékesen támadt is, hogy aztán visszatérjen az elhagyott ösvényre; halkan siklik előre; gyakran csak egy szó, melynek tartalmát tovább fonja, határozza meg irányát; szünetelni látszik, de csak egy pillanatra állapodik meg, mintegy hogy meggondolja magát: ugyanazon érzésből, mely kezdetben uralkodott rajta, második, harmadik sugár fakad, míg a vég visszatér a kezdethez vagy valamely életteljes képben fejeződik be. Olyan néha, mint valami dallam vég nélkül, vagy mint valami szabad képzelet, melynek tartama vagy befejezése a játészó kényétől függ. Különösen szépen, szabad és mégis állandó folyással fut le például az első könyv harmadik elegiája, a második könyv első, negyedik, hatodik elegiája, a többiek nagyobb része sem gördít túlságos nehézségeket a nyugodt figyelemmel való kísérés elé.

Bizonyos ellentétben a gondolat-fűzés kecses önkényével áll a forma művészi kikerekítésének hajlama az egyes tagokban és mondatokban. Az elegiai distichon harmonikus hangesését, hol a pentameter mint női elem símul a férfias hexameterhez s néha maga is még két szimmetrikus részre van osztva, sokféle alakzatban változtatja. Egyes vagy kettős distichonok megfelelőleg lépnek

egymás ellenébe, vagy anaphora által hosszabb sorok egy hangzatos, jelentős periodussá csatoltatnak össze. Mint valamely bájos virágláncz füzérében, úgy húzódnak végig a mondat indái, összefonódnak, egymás mellett futnak, változatos játékot nyújtanak a szavak állása, ismétlése, egybehangzása által, a nélkül, hogy megzavarnák a szelíd nyugalom alaphangját, melyet az elegia megkíván. Míg Tibullus e formákon oly mesteri kézzel uralkodik, mely a catullusi stilus keménységeit legyőzte, a játékot mégsem engedi soha játszadozássá fajúlni s mindig meg tudja őrizni a distichon nemes méltóságát; ellenben Lygdamusnak már nagyobb hajlama van az enyelgésre.

Minden római elegia-író közt Tibullus leginkább közeledik a klasszikus kor nagy görög mestereihez, a nélkül, hogy tőlök függne. Mesterkelt utánzás, olvasottsággal vagy tudományossággal való pompázás távol van tőle, kiemelkedett az iskolából. Mint egyszerű és bensőséges természet önálló marad; egészen uralkodik a gondolatok és nézetek nem épen tág körén, a melyben mozog. A nemes nyugalom és biztosság, a művészi mérték, melyet megtart, átragad az olvasó érzésére: a szép, békés természet üde illatát szívjuk be; vidámság, egy kis melancholiával mérsékelve, benső, érzékileg meleg érzelem, de a pajkos kedv egy lehelletével fűszerezve, ezek a tibullusi dalok alap-accordjai.

Nagyon kora halál csakhamar Vergilius után elragadta a szeretetreméltó, finom s még mindig ifjú erejű költőt. Anyja és nővére siratta, Nemesis halottas ágyánál állt: lankadó kézzel fogta őt a költő, és Ovidius joggal gyászoltatja magát az elegiát, egy szép emlékezésben, nagy mesteréért (amor. III. 9.).

Saját elegiáiból Tibullus talán csak az első könyvet adta

ki maga; a másodikat, úgy látszik, csak halála után állították össze. Egyes, nem egészen kétségtelen nyomok azon sejtelennek nyitnak tért, hogy az ókorban még többet olvastak tőle. Midőn a két tibullusi könyvből összes kiadást rendeztek, egy harmadikban halmozták össze a Messallakör többi költői hagyományát: a Lygdamus-elegiákat, a Messallához írt elegiát, a két Sulpicia-fűzért, végre Tibullus két paralipomenonját a negyedik könyvben, — részben szétszórt lapok ezek, melyek, a nélkül, hogy mindjárt tágabb nyilvánosságba hatoltak volna, eleinte csak baráti körökben váltak recitatiók útján ismertekké vagy másolatokban jártak kézről-kézre.

Más körben, mint Tibullus, mozgott az, ki az elegiababérjáért vetélkedett vele, *Sex. Propertius*.

Tekintélyes, ámbár nem ősnemes (II. 24. 38.) umbriai családból származott; atyai és anyai ágon való rokonai nagy tisztségekre emelkedtek az államban. Asisium magaslátán nemsokára 700. után született, korán elveszté atyját (IV. 1. 121. kk.), később anyját is (II. 20. 15.). A perusiai háború (713. k.) és következményei végzetesekké váltak a család jólétére és boldogságára. Egy anyai rokona, talán nagybátyja, név szerint Gallus, ismeretlen kéztől elesett Perusia előtt (I. 22. 21.), s a jelentékeny javak nagy része a földtulványozás alkalmával Altonius veteránjainak jutott, úgy hogy a fiú számára csak szerény birtok maradt. A közügyektől, valamint a hadi szolgálattól távol tartotta magát. Kizárólag a költészetnek szentelve magát, Rómában (hol az Esquilinuson lakott: III. 23. 24.) fesztelen legényéletet élt hasonló érzelmű barátjainak körében. Mæcenas nagyra becsülte tehetségét: általa nyert alkalmat az Aeneis

dalnokával megismerkedni, kire tisztelettel tekintett föl (II. 34. 61. kk.). Annál feltünőbb, hogy a Tibullussal, vagy Horatiussal, vagy ennek közelebbi barátjaival való érintkezésnek semmi nyoma sem található, de igenis az utóbinál egy gúnyos oldalpillantás a korabeli elegia-írókra, kik Mimnermussal és Kallimachossal hasonlították magokat össze (Lev. II. 2. 91. kk.). Propertius barátságával dicsekszik a több évvel fiatalabb Ovidius (trist. IV. 10. 46.). Mind a kettővel érintkezett Ponticus, ki egy heroikus stílusú Thebaison dolgozott (I. 7. 9.), és az iambusköltő Bassus (I. 4.). A már említett tragikus Lynceus csak e költői fátyolnév alatt ismeretes előttünk (II. 34.). Az előkelő társasághoz tartozott Tullus, a 721-ki consul unokaöccse; neki ajánlotta Propertius erotikus műzsájának zsengeit, a Cynthia-könyvet: az első és utolsó költeményben szólítja meg. Barátja kéjes villájában a Tiberis mellett (I. 14.) sok pajkos órát borozott át. Meghívását, hogy a tartományokba, Görögországba és Kis-Ázsiába kísérje, visszatúsította (I. 6.). Útazáskedvelő barátja még évek során át külföldön maradt és talán Kyzikosból, hol állandó lakhelyet vett, látogatta meg azon országok nevezetességeit (III. 22.). Talán ott viszontlátta egymást a két barát. Szintén a főnemességből való volt Gallus, a korhely ficzkó, ki alkalmilag Propertiusnak tilosába tévedt (I. 5.), s ez tapasztalata felsőbbségével majd inti őt, majd ingerkedve szerencsét kíván neki más sikereihez (I. 10. 13.); egy Hylas nevű fiatal legény, Gallus szolgálatában, alkalmat adott a költőnek, hogy a Hercules kedvencének és elrablásának sokszor feldolgozott mondáját kecsesen enyelgő hangon elbeszélje (I. 20.). Fiatal barátjának, Pætusnak, ki egy üzleti útban hajótörést szenvedett és a tenger hullámaiban találta sírját, epikediont (az anya vigasztalására) szentelt (III. 7.).

A költemény vonatkozásai nem mennek túl a 738-ik éven. Sokkal hosszabb tartamot tulajdonítani életének, nincs semmi okunk; de bizonyára még élt, midőn Ovidius mintegy 740 körül a hazai költők nagy halottjait, köztük Vergiliust és Tibullust, sorra vette egy elegiában (am. I. 15.).

Az alighogy felnőtt ifjat, ki épen akkor tette le a fiúruhát, először *Lycinna* avatta be a szerelem titkaiba, ki talán szolgáló volt az atyai házban s minden teketória nélkül meghallgatta az ifjú urat (III. 15. 3. kk.). Ez a láng nem igen forrón égett s csakhamar elfojtotta a szabados Hostia iránti izzó szenvedély, ki *Cynthia* néven lett halhatatlanná. Csak most ismerte meg Amor zsarnoki hatalmát (I. 1. 1.). Nem csak a leány szépsége, hanem még inkább kelleme és vérmérséklete, szelleme és jelleme (I. 4. 11. kk. v. ö. III. 24.) volt az, a mi egészen rabjává tette. Lantos költő volt és jártas Minerva művészeiben is (I. 2. 27. kk.). Egy esztendeig ostromolja hévvel a kivánt eredmény nélkül (I. 1. 7.); végre győz. Anyjával és testvérével (II. 6. 12.) a hirhedt Suburában lakott a leány: éjjel kötelen lecsúszik ablakából, hogy lenn várakozó kedvesét átölelje (IV. 7. 15. kk.). Egy ideig egészen egymáséi: semmi más nőről nem akar tudni a boldog szerető (I. 4.); *Cynthia*jának szerelme becsesebb neki minden gazdagságnál (I. 14.); előkelő barátjától, Tullustól megtagadja, hogy Görögországba és Kis-Ázsiába kísérje, mert nem tud ellenállni kedvese gyöngéd kéréseinek (I. 6.); egyetlen hivatását az ő szolgálatában találja és egyedül neki van szentelve múzsája (I. 7.); az árnyak honában sem akar tőle elválni (I. 19.). A törvény, melynek a legényeket állásukhoz méltó és törvényes házasságra kellett volna kényszeríteni, mind a kettőt aggódó szomorúsággal tölti el, ámbár úgy találják, hogy *Cæsar* hatalma sem tudná elválasztani

öket (II. 7.). De elkedvetlenedések és vétkezések egyik oldalon sem maradnak el. Az életvidor költő nem áll ellen tartósan könnyelmű barátjai csábításainak (v. ö. I. 4.); egynek a kedvéért nem akar mindig lemondani mellékes barátjairól. A legpompásabb elegiák egyike elbeszéli (I. 3.), mint lép be egy éjjel félittasan hozzá, fáklyásoktól kísérve. Édes álomba merülve találja, mint az elhagyott Ariadnét, mint egy fáradt bacchansnőt, kezeire támasztva fejét. Lassan ágyához lopózik, mert haragjától félve nem meri felkölteni. De szemei megbűvölve csüggnék tekintetén; leoldja homlokáról a koszorút és az ő halántékaira teszi; fölemeli lecsüggő haját, almákat tesz tenyerébe, aggódva lesi lélekzetét, álmában is vetélytársaktól félve. Végre a hold sugaraitól fölébredve, párnájára könyökölve, szemrehányólag megszólal a leány: «visszatérsz végre ágyunkhoz, miután a másik elzárta előled ajtaját? hol maradtál oly sokáig? oh bár töltenél, gonosz, oly éjszakákat, minőket nekem szerezteél. Majd fonással, majd a lanttal igyekeztem elűzni az álmod, néha panaszokkal is, míg az álom szelíd szárnyával meglegyintett és lecsillapította könnyeimet.» Mint tette jóvá bűnét a megkorholt és mint folyt le az éji látogatás, gyöngéden az olvasó képzelmére van bízva.

Cynthia sem oly természet, ki a csendes háziasságban kielégítést találna; másoknak is akar tetszeni a választotton kívül, szívesen mutatja magát nyilvánosan csábító díszben, vékony cos-i ruhában, felékített és syr myrrával kent hajjal (I. 2. v. ö. IV. 8. 52.); szívesen tesz sétakocsizást a népes appiai úton (II. 32. 6., IV. 8. 17.), maga hajtva fogatát és diadalt ülve, vagy Præneste, Tibur, Lanuvium felé (IV. 8.), persze tisztes ürügyek alatt, de Propertius azt gyanítja, hogy éber szemétől akar menekülni (II. 32. 17. k.), mert féltékeny a ház minden látogatójára, még az anyára,

nővérré, barátnőkre, sőt a bölcsőbeli csecsemőre is, kit a leány csókol (II. 6.). Azért belenyugszik, ha félreeső falusi magányban, habár, fájdalom, tőle távol időzik, hol nem lát egyebet, mint hegyeket, barmokat és szántóföldeket. Hiszen ott semmi csábító sem fér hozzá; ablakai előtt nem fog éji utczai harez támadni, mint a városban; zavartalanul fog aludni, a nélkül, hogy nevén szólítsák; semmi játék, semmi templom nem fogja kisértetbe vinni. Ő maga ezalatt a szüz Dianának akar szolgálni, hazájában vadászik, nem ugyan oroslánra és vadkanra, hanem nyulakra és madarakra, de jusson eszébe a lánynak, hogy néhány nap múlva nála lehet és számadásra vonhatja, mihelyt megmoczczan (II. 19.). A csábító Bajæba is elmegy (I. 11.): a költő aggódó gondja, hűségét illetőleg, kíséri oda és sürgető kérése, hagyja el lehető hamar a veszélyes helyet. Egy prætor ajánlatokat tesz a leánynak, Illyriába, tartományába, akarja vinni. Egy pillanatra hajlandó őt követni és kétségbeesett barátját elhagyni (I. 8 a.). De versei győznek: a leány ellenáll a fényes ígéreteknek; a költő kedvéért, mint mondja, legdrágább neki Róma, királyságot sem akarna nélküle. A boldog költő mennyországban érzi magát: «vannak hát múzsák! ujjong — és Apollo nem késik a szenvedőn segítni!» Édeleg a gondolatban, hogy most sem éjjel, sem nappal nem kell vetélytárstól félnie, és reméli, hogy így fog maradni (I. 8 b.). De annál parancsolóbbak a leány igényei állhatatossága és engedelmessége iránt: szeszélyektől, fenyegetésektől, heves haragja kitöréseitől sokat kell tőrnie (I. 3. 18., 4. 25. k., 5. 8. kk., 7. 5. kk.). Egyszer jó napot akar magának csinálni annyi baj után. Cynthia Lanuviumba kocsizott. A költő, felhasználva szabadságát, két jó szívű leányzót hív meg esquilinusi házába. Éjjeli symposiont tartanak: lesbosi bor, Lygdamustól felszol-

gálva, egy fuvolás, egy castagnette-tánczosnő, egy törpe gondoskodnak a mulattatásról. Isznak, énekelnek, koczkáznak, de a két leány között, kik kitárják bájaikat, nem jól érzi magát a költő, komor előjelek aggasztják, gondolatai Lanuviumban vannak. Egyszerre csikorogni kezd kinn az ajtó, halk zaj hallatszik a bejárásnál, és Cynthia berohan, mint egy fúria. A serleg kiesik a meglepett ember kezéből, ajkai elhalaványulnak. A leány szemei villognak, úgy dühöng, a mint csak egy nő képes. Az egyik leánynak összekarmolja az arcát, a másik oda kinn segítségért kiált, az egész utca izgalomba jő, a leányzók szétborzolt hajjal és felbontott ruhában a legközelebbi kocsmába menekülnek. És most visszatér a győztes nő a szegény bűnöshöz, arczul üti, bűnös szemeibe, nyakába harap; Lydamust, a Ganymedet, ki a szekrény mögé rejtőzött, büntetésül elővonszolja: hiába könyörög kegyelemért, az úr semmit sem tehet érte. Végre ez egy térdrehullást mérészelhet s megkapja a kemény békeföltételeket: nem szabad többé az ögyelgők közt Pompejus porticusában mutatkoznia vagy a harcjátékoknál a forumon; soha sem szabad többé a színházban a legfelső sorokhoz emelnie tekintetét, hol a hetærák ülnek, soha sem szabad megállíttatnia az utcán nyitott gyaloghintóját; Lydamust mindenekelőtt el kell adnia. Alázatosan engedelmességet fogad a bűnbánó és büszkén kaczag az úrnő; aztán kifüstöli a megszejteltelenített helyiséget, a helyeket, melyeket a leányok érintettek, a hűtlen szerető fejét, meghinti a küszöböt, megcserél minden takarót és ruhát, és csak most pecsétlik meg friss ágyon az új békét (IV. 8.).

Végzetessé lesz a tengeri útazás, melyet Propertius egy türelmetlenségi rohamában kezd (I. 17. 16.). Keserű csalódással veszi észre, hogy kedvese hidegen néz a bekövet-

kező válás elé (I. 15.). A vihartól egy vendégszeretetlen parthoz hajtvá, megbánja, hogy elfutott a leánytól: átkozott legyen, ki feltalálta a hajózást! mennyivel jobb mégis, kedvese igáját viselni, mint e számkivetést: ha otthon maradt volna, Cynthia egykor gondosan eltemetné (I. 17.: v. ö. 19.). Visszatérve, nem találja őt többé (I. 15 b. 25. kk.); számos éjszakát egyedül élt át (I. 12. 11. kk.). Egy utolsó botlás állandóan számüzi ágyától (III. 16. 9. k.). Hiába igyekszik panaszos dalokkal visszanyerni az eljátszott kegyet. Magányos berekben enged útat fájdalmának, nevét kiáltja, bevési a fák kérgébe, esküdjözik, hogy Cynthia-ról soha sem mondhat le, ő volt első szerelme, ő lesz az utolsó (I. 18.).

Cynthia tehát az első könyv egyedüli hösnője, mely könyv külön jelent meg s az ő nevét viselte czímül. Azon költemények közül is, melyek nincsenek közvetlenül hozzá intézve, a legtöbb bizonyos vonatkozásban áll az egésznek főtárgyával, melynek elrendezése a helyzetek tarka változatosságában érezteti a hangulatok fel- és aláhullámzását és a szerelmi viszony történetén a fővonásokban az első nagy szakításig áttekintést enged, a nélkül, hogy valamely folytonos fonalon világosan sorra szedné. De bizonyára nem mint bűnbánó panaszdalt a megtörtént szakítás után, hanem mint sürgető ostromlást, mely egy évi eredménytelen lótás-futásnak végét vetni kéri, kell felfogni az elegiát, mely a könyvet megnyitja.

Nehezebb a következő könyvek czélzásait követni, melyekben Cynthia nem épen egyedül uralkodik. Csak a hol határozottan meg van nevezve vagy más kényszerítő körülmények reá utalnak, csak ott van szilárd talaj lábunk alatt. A magasabb és alsóbb rangú különféle alakok közt, kiknek bájai a költő fogékony szívét mélyebben vagy futólagosan

dobogásba hozták, mindig méltóságosan kiemelkedik a fő úrnő imponáló személyisége, mint Diana a nymphák közt: ő egyedül hatott döntőleg életére, reá mutat Horus (IV. 1. 139. kk.), mint sorsának úrnőjére, kinek tetszése szerint fog napot-éjjelt látni; ő az, kit Propertius a második könyv végén is mint valódi kedvesét Catullus Lesbiája és más költők más híres barátnői mellé állít; a hozzá írt dalok azok, melyektől halhatatlan hírt remél. Ott is, a hol más szerelmi lánczoktól átfonva jelen meg, nem veszi őt el szeme elől, féltékenyen kíséri tetteit és viseletét, intő és előzékeny, sőt keserű és csipkedő szavakat is intéz hozzá, mert az ő híre sem legjobb (II. 5.). Saját bűnének vallo-mását a második könyv 29-ik elegiája, a propertiusi köl-tészet e gyöngye, foglalja magában. Elbeszéli, mint vezették az eltévedtet jó szellemek a helyes útra. Ittasan, szolgál-kiséret nélkül bolyong éjjel az utczákon: ekkor egy csapat meztelen fiú lép eléje, fáklyákkal, nyilakkal, bilincsekkel kezeikben. Amor apró poroszlói körülfogják, egyik hetykén kiált: «fogjátok meg, ő az, kit a haragos asszony ránk bi-zott». Ezzel a fogoly nyakába veti a hurkot, közre fogják, szemrehányásokat tesznek neki, hogy más ajtókat keres föl, holott leánykája óráról-órára várja őt, a méltatlant. Javulást fogad, haza viszik és ez intéssel bocsátják el: «menj most és tanulj meg éjjel otthon maradni». Ezzel végződik a költemény, de közvetlenül (a 23. verstől, mint I. 3. ellendarabja) finom vonatkozással csatlakozik hozzá a másik jelenet bűnbánó rajza, mely a bűnös száműze-tését megelőzte. Reggel volt. A későn hazatérőnek kedve jött utána nézni, vajjon Cynthia egyedül pihen-e: valóban egyedül volt ágyában. Milyen szép volt! Elbámult rajta: soha sem jelent meg bájosabban előtte. De keményen rá-támadt a könnyelmű rajongóra: mit kémkedik? vajjon azt

hiszi, Cynthia is oly könnyelmű, mint ő? A kínált esőket elútasította és talpra ugrott: «azóta nélkülöztem minden éji örömet».

Egy év múlva végre ismét kegyelembe jutva, először is engedelmesen követi úrnője intését. Levélben Tiburba rendeli, éjfélkor, az Anio melletti villájába: haladéktalanul jöjjön. Választása van a sűrű homályban teendő hosszú út veszélyei és az úrnőnek gyakran és nehezen érzett haragja közt. Bízva Venusban, ki a szerelmeseket védi, elhatározza, hogy eleget tesz a hívásnak: ily esetben még a halál is becsesnek látszik előtte, ha leánykája fogja eltemetni (III. 16.).

Az új frigy, daczára több ingadozásnak és viharoknak, hosszú ideig állt fenn, ámbár az első korszak illata részben elpárolgott. Propertiusnak sok elnézést és lemondást kell gyakorolnia, ha állhatatlan párjával ki akar jönni (II. 32.). Kevéssel az actiumi csata után visszatért az a praetor Illyriából, sokkal gazdagabban, s azért ellenállhatatlanabbúl, mint azelőtt. Cynthia oda veti magát karjaiba, és a szerény költőnek helyet kell adnia, a keserű érzéssel, hogy egy fonnyadt barbár drágakövekkel vette meg országát. Csak nyírje meg a kapzsi lány derekasan a hülye birkát s aztán küldje ismét Illyriába (II. 16.)! Újabb engesztelődést a hú Lygdamus diplomatai közvetítése hoz létre (III. 6.). Valami czívódás következtében (38. v.) a haragos Propertius ismét más valakihez fordult, de már beleúnt (40. v.) és daczát teljesen legyőzi az úrnő megható izenete, ki magányosan ül otthon, minden ékszerről lemondva, szomorúan fonva a szolgálók között, s gyapjával törölve nedves szemeit. Azt véli, valami boszorkánynak kellett a keményszívű férfit megbűvölnie. Ez ekkor visszaküldi a követet azon vallomással, hogy épen úgy szenved ő is, és szabadon bocsátást ígér neki, ha ismét boldoggá teszi. De

a leány kegyetlen szeszélyei mindig újra visszatérnek (III. 21. 7. k.), sőt kedvesét bor mellett mások előtt gúny tárgyává is teszi (25. 1. kk.). A megbántott férfi ekkor elhátározza, hogy az ötéves szolgaságnak (25. 3.) véget vet a távozás hatásos eszközével. Athenbe megy (21. 1.), hogy irodalmat és művészetet tanuljon (21. 25. kk.), és itt valóban lehullnak róla a régtől viselt bilincsek. Csúfosan visszavonja, a mit egykor Cynthia szépségéről énekelt (24.) és durva lemondásában (25.) megtorlást kíván mindazon keserű fájdalomért, melyet neki okozott.

E ríktó dissonantiával végződik a harmadik könyv: a feloldó, kiengesztelő accord az utolsóban következik (IV. 7). Propertius éjjel magányos ágyán pihen: ekkor megjelen előtte a nem rég eltemetett leány árnya, a mint az életben volt; még csak halkán folyt át arczán a lethei ár. És szemrehányásokat tesz neki: «tudsz aludni, hűtelen? elfeledted szerelmünk boldog napjait?» Panaszkodik, hogy a költő hiányzott beteg ágyánál, temetésén, még virágokat sem szórt máglyájára és csekély áldozattal sem nedvesítette meg. A hű szolgálóknak most más parancsol helyette, ki nem régen még nyilvánosan áruba bocsátotta éjeit és elődjének minden emlékét gyűlölködve üldözi. «De nem haragszom rád, Propertius, ámbár megérdemled: elég sokáig uralkodtam dalaidban.» Esküszik, hogy hű volt hozzá, el akarja hallgatni barátjának számos botlását elysiumi társnői előtt, midőn elbeszélük egymásnak szívbéli történeteiket. Csak öreg dajkáját ne engedje szükségét szenvedni s kedvelt cselédjét ne adja az új úrnő szolgálatába. Minden verset, melyet reá írt, égessen el, ápolja sírját és az Anianál állítson emlékoszlopot rövid felirattal. «Most — fejezi be — hadd birjanak mások; nemsokára egyedül foglak tartani; nálam léssz, ugyanazon veder fogja

hamvainkat rejteni.» Ezzel eltűnt az árny a költő karjaiból. Így a halál békéje átszellemítő fényt vetett vissza az eltűnt változatos napokra.

Nehéz volna költőnknek más névtelen szépekkal való élményeit nyomon követni: ha néhány szálát lehet is egy darabig kísérni, nemsokára mások keresztezik és bonyolítják össze. Bizonyos közhelyeknek, melyeket az erotikus költészet feldolgozni szeretett, visszatérése arra is jogosít, hogy kételkedjünk, vajjon általában volt-e valami kézzelfogható alap. Egy hónappal a Cynthiával való első nagy szakítás és az első könyv kiadása után, a tétlen költőt, ki minden kísértés ellen biztosnak vélte magát (II. 2. 1. k., 3. 1. k.), új szenvedély ragadta meg egy ragyogó szépség iránt, ki minden fiatal embernek elcsavarta fejét, kellemével és költői tehetségével (II. 1. 5. kk., 3. 17. kk.) elbűvölte. Mintegy hajdani kedvesének ingerlésére, mámoros lelkesedéssel rajzolja az új szerető képességeit, s majd az előbbire emlékezni, majd őt elfeledni látszik. Gyönyörködik az új jelenség herosi magasztosságában, leírja haját, kezét, növényét, egészen elveszve tekintetében; és az új Helenának e bájait mégis utána helyezi művészi tehetségeinek. Csak e könyv ötödik elegiája fordul ismét Cynthiához. Elfordult tőle, könnyelműsége a város nyelvére került, lelkére beszél neki. A kelletlen lemondásnak, mely a vonakodó leánynak felmondja a további költői hódolatot, mert nem tudja azt megbecsülni (II. 11.), csaknem szomszédságában, mint ellendarabja, áll a költő kijelentése, hogy hivatást és kielégítést talál abban, ha Cynthiájának felolvashatja néhány versét és kinyerheti tetszését (13 a), és erre (13 b) a leányhoz intézet végakarata, mint történjék majdan temetése. De idővel a megvetés kipróbált eszközével legyőzi a begyes leányt, és két ujjongó diadalmi dal (14. 15.) beszél

az élvezett örömeiről. De rövid kegy után elhidegülés következik. Propertius látja, hogy egy más, előkelő és gazdag költő kiszorította, kinek dagályos versei legyőzték az övéit (17. 24. 23. 32.). Azonfölül rágalmozó versekkel feketíté be őt a dalnok a leány előtt (12. 1.). Megjövendöli neki, hogy a papos Panthusnak, a mint gúnyosan nevezi, szerelmi esküi egy évet sem fognak túlélni, és megvan az az elégtétele, hogy jövendölése beteljesült, mert amaz megnősült, és az elbagyott új imádó után néz körül (21.).

Egy szintén sokat ostromolt, nemes nevű nő, előzőeken ment a költő elé kegyével. Hét hónapig voltak egymáséi, a szolgálat, melyet neki szentelt, szelid volt: nem szorult ajándékokra. Ekkor akadály (talán a férj) lépett közéjük, és Propertiusnak gyöngéd elegiával kellett megnyugtani és hűségéről biztosítani a vigasztalan nőt (II. 20.), ki aggódo levelekkel ostromolta. Kissé hidegen, csaknem gúnyosan hangzik az ajánlat, melyet egy másiknak tesz (III. 20 a). Ez is szép, jártas Pallas művészeteiben, egy nagyműveltségű, talán irodalmilag híres ösről fény árad reá és házára. Eddigi szeretője, valószínűleg tiszt, elhajózott, talán Afrikába, s a nyereség reményét eléje helyezte a nő birásának. Hisz ugyan még esküiben, de a kópé költő el akarja venni ezt a hitét és magát ajánlja, mint hű barátot. Nyalka, szerelmes levélke ez, melynek könnyelmű hangja valószínűleg az elfogadó lelkületéhez volt alkalmazva.

Propertius a város fia volt és könnyen gyalékony költői szívvel birt: teljes hullámokkal vitte őt az élet. Az utcán, ögyelegev vagy gyaloghintóban (IV. 8. 78.), a porticusokban, a színházban volt található a tarka tömegben: itt lestek zsákmányra vágyó szemei. Hódolt az előkelő hölgynek, valamint a megvásárolható hetærának. A pikáns ingerelte, heves szerető volt, nem szelid pásztorórákra való, élvezni

sem akart kemény harez nélkül (III. 8.). Kedvесе дühöngő tettelegességeiben szerelmének legbiztosabb jeleit ismeri fel, fájdalom és könnyek nélkül egyik-másik részről, nincs gyönyörűség. Érzett vagy okozott féltékenységnak állandó táplálékkal kell ellátnia az emésztő lángot. Édeleg a szenvedélyes fájdalmak kéjében. Ha belefáradt a kínokba, melyeket a szívbeli szenvedély okozott, vagy a fáradalmakba és veszélyekbe, melyeket a szerelem titkos útain ki kellett állnia, akkor bizony a piaczenyelmes árúczikkét magasztalta (II. 23.). Eléggé világos a vallomás, hogy ha kedvére tenne Cynthia, nem volna ismeretes a városban, mint a könnyelműség feje (II. 24.), egy csapat léha költemény közepére állítva, melyek a szerzőt váltakozó lángoktól égve vezetik elő, míg végre az apró Amorok éjjeli őrsege véget vet a szilaj hajszának (II. 29.), és most a könyv végéig ismét egyedül Cynthia uralkodik. De a mily kevésse kell szószerint venni, ha a féltékeny nőt biztosítja (III. 15. 9. k.), hogy utána senki más nem vetett édes igát a nyakára, vagy midőn a leány árnya halála után esküdözik, hogy megtartotta iránta való hűségét (IV. 7. 51. kk.), épen oly kevésse nyújt megbízható alapot finom chronologiai számításokra az élére állított biztosítás (III. 15. 7. k.), hogy csaknem három év óta alig emlékszik, hogy tíz szót váltott volna első lángjával, Lycinnával.

Kifejezésének sajátyszerű nyomatékosságával, szó- és mondat-fűzésének szellemes szabadságával, a szerkesztés bizonyos merevségével, mely szándékosan kerüli a kényelmes simaságot, Propertius több gondolkozni valót ad olvasójának, mint a többi elegia-író, de a szellemi munkát annál gazdagabb élvezettel jutalmazza meg. Szeret költemény-párokat és csoportokat, melyekben egy közös alapmotívum mintegy befejezést nyer, egy eszményi egészszé

összefoglalni, mint strophát és antistrophát vagy mint egy trilogiát. És viszont csak úgy jutunk néha világosabb megértésre, ha több darabot, melyek mint egyesek maradtak reánk, külön és mégis csak szellemi szálakkal összekötött alkotásokra bontunk fel. Midőn például kedvese megbetegszik, a költő először aggódó gondolatokba esik a betegség okára nézve, mintha tán valami istenség volna megsértve. Erre, mivel a veszély növekszik, imádság és Juppiternek tett fogadalom következik. Végre hála a gyógyulásért (II. 28 a, b, c). Egy másik triasban, melyet Mæcenas ismételt megszólításából összefüggő egésznek ismerünk fel, azt rajzolja a lelkesült költő, mily kimeríthetetlen tárgyat nyújtanak neki leánykájának bájai: ebben találja életfeladatát (II. 1. 1—46.). Egy középdarabban (47—56.) halálíg hűséget fogad neki, hogy végül (57—78.) a szerelmet mint gyógyíthatatlan betegséget tüntesse föl. Kevés distichon kerekedik ki, mint Catullusnál, önálló gondollattá, egyikben sem élekedik ki epigrammailag valamely kép vagy érzés. Egyszer a költő magánbeszédére (II. 30. 1—12.) dialog következik kedvesével (13. kk. v.). Épen arra készült, hogy utazás által megszabaduljon a szerelem bilincseitől, de az utolsó pillanatban megbánja: megvallja magának, hogy Amor mégis mindenhová elkiséri, és ismét megadja magát neki kegyelemre. Valóban a következőkben ismét együtt van a pár: bor és fuvola mellett ünneplik kiengesztelődésöket. A leány biztatja az ingadozót, vesse meg a filiszterek megrovását, örüljön vele az életnek; újra hatalmat nyer fölötte, és midőn most gyöngéd szemrehányással kérdi, vajjon még mindig gondol-e szökésre, a költő, megittasulva varázsától, fogadja, hogy egyedül az övé akar lenni, megosztani vele az idylli magányt: itt a szent barlangban fogják a múzsák új szerelmi dalokra lelkesíteni.

Az uralkodó részéről, Mæcenas közvetítésével, ismételten (v. ö. II. 1. 17, kk., III. 9.) figyelmeztetést nyer a nagytehetségű és művészi dalnok, hogy nagyobb feladatokra fordítsa erejét: például költeményt kívántak tőle az actiumi háborúról. De Amor nem ad még neki szabadságot. Tettvágy nélkül szemléli kedvese karjaiban a világ folyását. Sok szerencsét! kiált a bátrakhoz, kik (732) a parthus háborúra készülnek. Maga elé rajzolja, mint fogja leánykája oldalán a hazatérők diadalmenetét nézni és irigység nélkül ujjongni a zsákmány terhelte győztesek felé. Az ő feladata ezalatt, «kemény harczokat» vívni úrnőjével (III. 4. 5.). Az erotikus elegia ápolásában ismeri fel hivatását és erejét; nem ismer magasabb becsvágyat, mint híres elődjeihez, az ataxi Varróhoz, Catullushoz, Calvushoz, Gallushoz csatlakozni (II. 34. nem sokkal 728 után). A tisztelt Vergiliusra hagyja, hogy Homerral és Hesioddal versenyezzen: mint saját mintáját költészete erotikus korszakában Philetast magasztalja.

Többször valóban úgy látszik, mintha neki indulna, hogy a haza szolgálatában magasabb tárgyakhoz szárnyaljon. «Ideje — vallja meg (II. 10. 729. nyara előtt) — más dalokkal hágni a Heliconra», és Augustus győzelmeit vagy legalább hatalmának elismerését az Euphratesnél, Indiában, Arabiában, megénekelni. «Habár eröm gyöngé is, dicsérni fogják merészségemet.» De néhány vers után, melyek mint részletfizetés hangzanak, a jövő számára teszi félre e feladatot és e fukar tömjén-adománynál marad. Később azzal a gondolattal foglalkozik, hogy megénekelje az albai királyokat (III. 3. 3.), a mit már Vergilius is szándékolt volna az Aeneis előtt, vagy hogy Kallimachos példájára leírja Róma emlékeit és régiségeit. Sokat ígérő szavakkal nyitja meg az elegiák harmadik könyvét. Nem

akarja ugyan fegyvertényekkel zaklatni lantját, de új nemű művet vél járatlan ösvényen lehozni a múzsák hegyéről. Kallimachost és Philetast kéri, vezessék be ligetökbe, avassák be művészetök titkaiba. De ezúttal is a szándéknál marad.

Egyelőre, így szól a mindjárt következő elegiában (a 39. verstől), térjünk vissza a szerelmi dal megszokott ösvényére; és a késő hír helyett, melyet az előbb ígért magának halála után, most meg van elégedve a tetszéssel, melyet a leányok találnak verseiben, és boldognak magasztalja köztük azt, kit halhatatlanná tesz dicsérete. És e visszaillesés a szokott dallamba azonnal szentesítést és helyeslést nyer isteni szájból (III. 3.). Propertius azt álmodta, hogy a Heliconon a kastaliai forrásból ivott, melyből Ennius, az Annales költője oltotta szomját, és húrjain felhangzottak az albai királyok tettei: ekkor előlépett Phoebos és rendre utasította. «Ki parancsolta neked, hogy a hősi költészethez nyúlj? Itt nem remélhetsz dicsőséget, Propertius. Könyved legyen a leány kezében, ha egyedül van és a férfit várja.» És a falusi barlangba utasítja, hol dobok függnek a falakon, hol Silenos agyag-képe és Pan nádsípjai láthatók, hol galambok a múzsák forrásába mártják csőrüket, és az új nővérek sokféleképen foglalkoznak: az egyik borostyánt szed a thyrsus számára, a másik lant mellett énekel, a harmadik rózsákat fon bokrétába. Egyikök, Kalliope, megerősíti előtte Phoebos szavát: ne ereszkedjék csaták leírásába, hanem maradjon meg szerelmi kalandjainál. És végül vízzel nedvesíti meg arczát Philetas forrásából. Mæcenással szemben a bölcs önkorlátozás példájára hivatkozik, melyet ez maga ad. Ha persze ő elől akarna haladni, maga is kész lenne gigási harcokat, parthus és polgárháborúkat megénekelni. De a triast azzal a megnyugtató bizonyossággal

fejezi be, Mæcenas megengedi neki a dicsőséget, hogy elveihöz csatlakozik (III. 9.).

Különböző időkben azonban mégis tett engedményeket a közérdeknek. Leírja (II. 31.), persze azon ürügy alatt, hogy elkésését mentse kedvese előtt, a pompás porticust a palatinusi könyvtárnál, melyet épen akkor (726 október) nyitottak meg: a nagyszerűségek bámulása tartóztatta fel. Cynthia iránti gyöngeségét azzal igazolja, hogy az asszonyok *dæmoni* erejére hivatkozik. Medeat, Penthesileát, Omphalét, Semiramist, mint példákat hozza fel, és utójára azt, ki valamennyinél rosszabb, Kleopatrát, ki magát Rómát fenyegette bilincseivel, ha Cæsar, Apollo oltalma alatt, ártalmatlanná nem tette volna (III. 11.). Az *actiumi* győzelem világtörténeti jelentőségét és Augustus hervadhatatlan érdemét még inkább emeli a színek élénksége, melyekkel a keleti borzalmak elhárított szégyenét rajzolja. Ugyanazon hangok ezek, melyeket a horatiusi dalokban (Epod. 9, Od. I. 37.) találtunk. Propertius közvetlenül ehhez csatolta, mint fölemelő ellendarabot, a római hitves mintaképét a Postumushoz írt búcsúkölteményben, ki Augustus sasait a parthus háborúba követte (III. 12.). A kegyetlen, ki otthon hagyja gondok közt nejét, nyugodt szívvel mehet útjára, mert Gallája visszatérése napján épen oly benső és változatlan szeretettel fog nyakán csüggni, mint egykor Penelope Ulixesén. A gazdag reményű Claudius Marcellus kora halálának (731. végén) egy gyászselegia van szentelve (III. 18.), mely az ioniai halottsiratás jól ismert fájdalmas *accordjait* pendíti meg. Az itáliai haza iránti szeretetének abban a költeményben ad kifejezést, melyet Tullus barátjához intéz, ki már évek óta Kyzikosban időzik és Ázsia nagyszerűségeiben édeleg (III. 22.), persze nem oly melegen és szívrehatóan fejezi ki,

mint Vergilius a *Georgica* azon epizódjában, mely nyilván előtte lebegett. Itt is ellenébe állítja az ország békés műveltségét a görög talaj borzalmainak és szörnyeinek (csakhogy mesterségesen feldiszipve mythologiai példákkal), itt is büszkén magasztatja a lakók derekasságát és dicső történetöket.

Végre közelebb lépett a jelentékeny feladathoz, melyet maga elé tűzött, hogy Róma szent helyiségeit a hozzájuk fűzött legendákkal és ünnepekkel, egy laza elegia-koszorúban, Kallimachos *Aitia*-inak módjára, megénekelje. A legjobb úton látszik lenni (IV. 1.). Mint idegenek kalauza láttatja a tanulni vágyó vendéggel lélekben, mi volt itt Aeneas megérkezése előtt, hol most a hatalmas Róma áll. Vergilius Aeneisére való félreismerhetetlen czélzásokkal magasztatja a sorsot, mely Trója menekülő házi isteneinek a Tiberis mellett való letelepedését rendelte, és most hangzatos szavakkal hirdeti, hogy Rómát akarja leírni, habár hangja, fájdalom, nem elég hatalmas. Hazája, Umbria, büszke lehet fiára, a római Kallimachosra (64. v.). De ekkor (71. v.) Horus, ki olvasni tud a csillagokban, furesa hivatalos buzgósággal lép eléje, és korholja balga vállalkozását. Kereken kijelenti, hogy a múzsák és Apollo ellene vannak. Miután körülményesen bebizonyította prófétai tehetségét, többek között azzal, hogy közléseket tett a költő életkörülményeiről, Apollo parancsára és jóslatára emlékezteti, midőn megtiltotta az ifjúnak a beszédet a «bolond forum»-on: elegiákat írjon, mintául a többieknek; minden diadalmi pálmát, melyeket fáradságosan szerzett, tönkre fog tenni egy leány, ki uralkodik fölötte. Talán épen ez az elegia a legutolsó hasonló társai közt, és megmagyarázza a megkezdett munka félbehagyását, mely munka úgy sem vitte többre egyes, a negyedik könyvben

szétszórt mutatványoknál. Annak igazolására, miért nem jutott többhöz, a költeményt, mely egyszersmind a munka tervezetét is feltünteti (*sacra diesque canam et cognomina prisca locorum*, 69), a könyv elejére állította, és e mellett alkalmat vett, a mi különben a végszóban szokott történni, hogy némi felvilágosítást adjon személyéről. Ha nem fogott volna el idő előtt a költő lélekzete, a római ősidő és római hit gazdag emlékét állította volna fel. A mi létre jött, az is mutatja, mily hálás és sokféle volt az anyag, és hogy a szerző nem mulasztotta el a szükséges régészeti tanulmányokat. Így a sokoldalú Vertumnus nyiltszívűen tréfás hangon rajzolja természetének sokféle oldalát és adományait. A tusciai földről Rómába vonúlva, örvend az élénk forumon álló szobrának (IV. 2.). A Hercules alapította *ara maxima* legendáját (9), talán Varro után, pajkos magyarázattal köti össze, miért vannak a nők kizárva Hercules szolgálatából. A heros azonosítása is a sabin Sancussal tudós forrásból (Aelius Stilóból) van merítve. Különben feltolakodik az Aeneis Cacus-epizódjával való összehasonlítás is; de az egybehangzások alig mennek túl azon, a mi magától értődik, a mit maga az anyag nyújtott. Költői bájú az alkudozás a szomjas hős és a női csapat közt, mely elzárt magányban a Bona deát ünnepli. Ellenben, daczára a pathetikus bevezetésnek, kissé szárazon folyik le a tudósítás Juppiter Feretriusról, és Romulus, Cossus és Marcellus spolia opimájáról, melyet már Ennius ünnepelt (10). Különösen a harmadik győzelmet, a Virдумarus fölöttit, intézi el meglehetősen vékonyan, holott épen itt nyújtott gazdag anyagot a kidolgozásra Nævius praetextája. De ily tisztes írásbeli forrásokkal nehezen törődött Propertius. Annál pompásabb az elegia Apollo palatinusi templomára (6). Itt a dalnok, mint az

isten papja, szentelt áldozatot mutat be, midőn egyszersmind uralkodójának is hódol. Hiszen e templomot hálából szentelték Apollónak Actiumnál nyújtott segítségével. Így a legjobb alkalom nyílt itt, hogy a világtörténeti diadalt és Phœbus csodás beavatkozását, a mint Vergilius is ábrázoltatta a paizson, az Aeneis nyolczadik könyvében, nagyszerű vonásokkal rajzolja. És Julius Cæsar tetszéssel néz le csillagából hozzá méltó fiára, az egyiptomi nő azonban Nilusa felé fut: semmi más nem marad számára, mint a halál szabadsága. Azután végül jön a felhívás az ünnepi ujjongásra, a mint az öt éves actiumi játékokkal össze volt kötve. Majd falernumi bor mellett megemlékszik a sigambrusok fölötti legújabb győzelemről (Lollius veresége után 738?) és a parthusok ellen nyert keleti sikerekről stb., és csak a fölkelő nap sugarai vetnek véget az éjjeli ivásnak. Legkényelmesebb volt a költő számára a Tarpeia története (4), hol az erotikus elem, a leány szerelmi panasza, képezi a magvat. A távolba van irányozva, az ellenség táborába és Scylla beszédére emlékeztet a Cirisben: a görög költeményből, mely e mondát tárgyalja, sok mindent meríthetett.

De mennyivel melegebb és megnyerőbb azon derék római nő levele férjéhez, ki csakhamar esküvője után ismét harcra indult a parthusok ellen! (IV. 3). Az elhagyott, kinek könnyei a lapra hullnak, panaszokkal kezdi csalódott reménye miatt. Már a negyedik hadi köntöst szövi a távollévő férj számára, mert negyedszer ment háborúba. Mondja meg neki, nyomja-e karjait a páncél, feldörzsöli-e a dárda hozzá nem szokott kezeit? Ha csak nyaka nem visel nyomokat valamely szeretőjének fogaitól! Hallotta, hogy megsoványodott: reményli, a neje után való epedéstől. Ha megjönnek a keserű éjszakák, megcsókolom — írja —

fegyvereidet, nem találok nyugalmat ágyamon, vágyódom a madarak reggeli éneke után. A térképen tanulmányozza, hol folyik az Araxes, mily hosszú a sivatag útja, melyen átsiet a parthus paripa, különösen, melyik szél a legkedvezőbb, hogy a drágának hajóját visszahozza honába. Boldogok az amazonok! «Bár római nőknek is nyitva állna a tábor: mily szívesen kísérnélek téged!» A ház sivatag és néma, az úr helyét a vánkoston az ölebeeske foglalja el; testvére és öreg dajkája egyetlen társasága hosszú téli estéken a magányos nőnek. Nincs többé vidáman lakmározó családi kör a megkoszorúzott Larok előtt! Minden törekvése arra irányul, hogy meglágyítsa az isteneket, hogy drága férje szívesen, és minél előbb, és hozzá híven visszatérjen. A kecses és érzelmes levél az első költői szerelmes levél, melylyel a római költészetben találkozunk. Ebben a nemben is előre munkálkodtak az alexandriai költők epyllionjai, és mivel ezek szerették értékesíteni a valódi élet megfigyeléseit, azért Propertius épen költeményeinek előföltételeire nézve talált náluk használható vonásokat.

A házassági kötelékek hajdani megvetőjének (II. 7.) későbbi éveiben megnyílt az érzéke a nemes és benső családi élet iránt. Ezt bizonyítja a hasonlíthatatlan költemény Cornelia halálára (IV. 11.), az elegiák királya, mely gyűjteményünk befejezését képezi és valóban megkoronázza, talán legutolsó műve is a költőnek. Scriboniának, 714. óta Augustus nejének és egy már elhalt consularisnak nemes leánya, legalább tizennyolcz évi boldog házasság után, családjá fájdalmára, mintegy 32 éves korában meghalt. Atyja és mostoha anyja, testvére P. Cornelius Scipio, ki épen ez évben (738) consul volt, férje, a consularis Aemilius Lepidus Paullus, két fia, L. Aemilius Paullus és

M. Aemilius Lepidus s egy leánya gyászolják őt. Fájdalomba merülten áll az özvegy gyermekeivel sírja mellett: a máglya leégett és a hamu lesülyedt; az elhagyott férj zokogó kiáltásai követik. Ekkor megjelenik előtte az elhúnyt árnya és szelid hangon inti, hagyjon fel a hiábavaló kérésekkel. A míg megemlékszik visszavonhatatlan végzetéről, jogának öntudatával (és pedig a hátramaradtak vigasztalására) fog a boldogok virányaira bevonulni. Mint Aeacus bírói széke előtt, hová hivatva gondolja magát, úgy viszi ügyét, nem feledve azonban, hogy az övéihez beszél. Így a saját ajkáról folyó egyszerű emlék- és dicsbeszéd fölemelő emlékezéssé lesz a gyászolók számára, mely megindító búcsúszavakban és gyöngéd intésekben ér véget. Biztos lévén szeplőtlen életének jutalmáról, szívesen csatlakozik nemes őseihez. Az egyetlen bánat, melyet anyjának okozott, kora halála volt; de a család jövőjéről három gyermek születésével gondoskodott és soha sem kellett életében gyászruhát öltenie: az egész csapat eljött temetésére. Büszkén és örömmel pillant a ház jövődő oszlopaira és törzsének reményére, egy pár fiára és leányára. E drága zálogok iránt töltse be most az apa az anya helyét is, csókolja meg az anya nevében is a zokogókat; rejtse el előlük fájdalmát: szállja meg ez éjjel, ha róla álmodik. Ha titkosan beszél képe előtt, szóljon úgy hozzá, mintha választ várna. De ha új házasságra szánná el magát, ne tegyék nehezzé életét gyermekei, helyeseljék lépését, nyájasan fogadják mostoha anyjokat, ne nagyon dicsérjék az elhúnyt anyát s ne hasonlítsák össze az újjal. Ha pedig nőtlen marad atyjok, akkor ápolják híven, hogy vidám aggkort érjen körükben: s a mit tőle elvontak években az istenek, tegyék azt az övéhez.

Aggkorára, midőn Venus szolgálata elmúlik, Propertius

egyszer korábbi éveiben (III. 5. 23. kk. 732. körül) czélba vette, hogy a természet és a philosophia (epikureus szellemenben) tanulmányozására szenteli magát; de mily komolyan vette e tervét, melyet, csakhogy szélesebb kidolgozásban, utána mond nagyrabecsült Vergiliusának (Georg. II. 475. kk.), nem lehet kimutatni.

Propertius erotikus elegiáit szorgalmasan olvasták a római hölgyek, kivált a Cynthia-könyv volt keresett czikk a forum könyves boltjaiban (II. 27. 1. k.). Számos baráti szakértő nőnek maga a szerző adta elő műzsájának termékeit s megindította velök szívöket. Ha oka volt, kedvezőtlen bírálók miatt panaszkodni (III. 1. 21), biztosan kárpótolta olvasónőinek részvéte. Szakértésök magas fogalmat nyújt e *doctae puellae* műveltségi fokáról, mert föltételezi, hogy jól ismerték az alexandriai költészetet, a szokottnál jártasabbak voltak a görög mondákban és a görög művészetben is. A mit fentebb a hellenisztikus szerelmi elegia tárgyáról és modoráról az anthologia és későbbi erotikusok segítségével áttekinthetőleg összeállítottunk, sokszoros alkalmazást talál Propertiusnál, ki nyíltan és ismételten mestereinek vallja Philetast és Kallimachost. Ugyanazon korból és iskolából való más görög költők, mint Leonidas, Meleagros, Hermesianax stb. gondolatainak és képeinek visszhangjai még most is többszörösen kimutathatók. Hasonlíthatatlanúl tanultabb lévén Tibullusnál, Propertius sokkal bővebben felhasználja a mythologiai készüléket, homályosabb czélzásokban és keresettebb példákban is. A forró érzékiséget, melyet költeményei lehelnek, a válogatottabb műveltségnek ez eleme nem hűti le, hanem megnemesíti. A költői művek élénk kieserélése mellett, mely akkoriban Róma szűkebb és tágabb köreiben életben volt, természetes, hogy egyik kartársnak egyik-másik szava

megragadt a másiknak fülében. Így Propertiusnál is, kivált a hol az anyag vagy eszmekör hasonlósága kihívta, itt-ott, ha nem is gyakran, nyilvánvaló emlékezéseket találunk Vergiliusra, Tibullusra, még Horatiusra is, míg más hasonlóságokat inkább a költői nyelv és ábrázolásmód közös kincsének rovására kell tenni.

Az elegia a distichonon, egy epodikus képzésen épül fel. A daktylikus hexameterre ugyanannak első harmadfél üteme következik, melyek a him *cæsurával* fejeződnek be, kétszeresen állítva fel, úgy hogy e sor hanyatló *rhythmusa* két fokban folyva le, a gondolat befejezésével egyúttal a fülre is oly hanghullám benyomását teszi, mely erélyes áramlat után szelíden visszafolyik és mintegy önmagába felszivódik. A mennyiben pedig e *motivum* egyforma szakokban ismétlődik, és a gondolat képekben, hasonlatokban, más fordulatokban tovább szövődik, nagyobb csoportok képződnek, melyeknek néha más, ugyanoly terjedelmű és párhuzamos vagy ellentétes tartalmú csoportok felelnek meg. A gondolatok szelíden mozgalmas hullámcsapása ez, mely megengedi magának, hogy a korábban érintett dologra visszatérjen, túlterjeszkedjék s néha a kiszabott meder partjain keresztül is kibuggyanjon.

A hexameter kezelésében Propertius egészben véve Vergiliushoz csatlakozott, a *Cynthia*-könyvben különösen a *Georgicához*. Verse, a *spondeusok* nagyobb száma következtében, súlyosabb, mint Tibullusé. A szóhelyezés művésze a pentameterben, a két utolsó könyvben jelentékenyen előhaladt: a pentameternek rendszeren kéttagú szavakkal való befejezése, úgyszintén a hangzó-ugratásoknak gondosabb kezelése tünteti ki az utolsó könyvet. Természetének merev bensőségét a költő különösen stilusának sajátságosága által is elárulja. Ez gondolatteljesen

tömör, a szókötők használatában, a mondatok alkotásában néha önfejlően merev: saját, maga termésű nyelvét beszéli, mely jelentős és nemes, szemléltető is, de nehéz és néha homályos.

Kérdés marad, vajjon oda jutott-e a költő, hogy költői hagyatékának egész tömegét maga rendezze és adja ki. Bizonyos, hogy az ifjú költő külön hozta nyilvánosságra az első könyvet. Még Martialis idejében is mint saturnaliai adományt ajándékoztatták tekereseit. A (hagyomány szerint) második könyvnek jelentős befejezése azon helynek éles hangsúlyozása által, melyet a szerző mint elegikus költő a maga számára igénybe vesz, a harmadik könyvnek ünnepélyes megnyitása a nagy alexandriai mesterekhez való fordulattal s ugyanennek végén a Cynthiának szóló határozott felmondás, végre az egyes darabok fölépítése az utolsó könyvben, — ez elrendezés a megfontolt célszerűségre nézve semmi kivánni valót sem hagy hátra. Feltűnő a második könyv aránytalan terjedelme, kivált ha megfontoljuk némely részek hézagos állapotát. Csalékonyaknak látszanak ellenben más jelek, melyek azon föltevésre vezettek, hogy a tizedik elegiával eredetileg egy harmadik könyv kezdődött és e szerint öt könyvet kellene számolni. De a hagyományban semmi más nyom nem kedvez e hypothesisnek: sőt inkább minden ó-kori idézés megegyezik a szokott könyvszámmal, és egyetlen egy töredék sem létezik a meglevő szövegen kívül: oly nagy veszteséget, minőt az elsonkított második könyv kitöltésére föl kellene venni, nem lehet hihetővé tenni. Gondolható volna azonban, hogy a költő halála után hátrahagyott, régiebb munkákból, kezdetekből és oda dobott papirszeletekből is bővített kiadást rendeztek, és épen ily félretett maradványok fölvétele következtében nőtt oly nagyra a má-

sodik könyv. Hogy Propertius költeményei sokak emlékezetében éltek, bizonyítják Pompeji falai, hol belőlök vett distichonok, természetesen valamely szerető kezétől felírva, találtattak (III. 16. 13. k., IV. 5. 47. k.). Trajanus alatt Passennus Paulus, talán adoptio útján utódja, elegiákat költött propertiusi stílusban. Ismeretes voltának vagy tudós tanulmányozásának későbbi nyomai persze csekélyek.

Sokkal tovább nyúlt és tartósabb volt a most már megérett művészet pazarul ellátott örökösének hatása.

NEGYEDIK FEJEZET.

OVIDIUS.

A déli Apenninek közt, kilencz mérföldre Rómától kelet felé, Sulmo paelignus városkában 711/43-ban márczius 20-án született *P. Ovidius Naso*, mint második fia egy tekintélyes családnak, mely több nemzedék óta a lovagi rendhez tartozott. Épen egy évvel öregebb bátyjával közösen, kora ifjúságától fogva, kitünő nevelésben részesült Rómában. Míg amaz az ékesszólásra mutatott tehetséget, a fiatal Publius már mint gyermek ellenállhatatlanul vonzódott a költészet felé. Atyja óvja őt a kenyeret nem adó művészettől, ő maga engedelmes akar lenni és a prózai stilben kísérti meg gyakorolni magát, de a mit ír és a szónoki iskolában beszél, önkénytelenül verssé lesz. Hallgatója volt a híres rhetornak, Arellius Fuscusnak, ki mester volt a suasoriák szerkesztésében, és Ovidius is legszívesebben ezt a fajt gyakorolta, kivált erkölcsi problémákat, melyeknek fejtegetésében általános emberi szempontok foglalkoztatták a kedélyt és képzelmet, míg az élesebb bizonyítás, a mint a controversiákban megkívánták, épen oly kényelmetlen volt neki, mint a szigorú elrendezés.

Akkoriban jó szavalónak tartották, szeretetreméltó kellem és simaság tüntette ki, de beszéde oly benyomást tett, mintha költemény volna feloldott versekben. Irányára nézve jellemző az egyetlen thema, melynek tárgyalásáról az öregebb Seneca (Controv. II. 2.) vonzó rajzából van tudomásunk. Olyan képtelen fajta vitás eset volt az, minők a rhetor-iskolákban nagyon is szokásosak voltak. Férj és feleség megesküdtek, hogy ha az egyikkel valami baj történik, a másik meg fog halni. A férj elutazott és a távolból azt az izenetet küldte nejéhez, hogy meghalt. A nő egy mélységbe ugrik, de meggyógyul. Most azt kívánja atyja, hogy hagyja el férjét; a nő vonakodik; az atya eltaszítja leányát. Az ifjú rhetor-növendék természetesen az utóbbit védi atyja ellen a férj szerepében. Felhozza többek közt, hogy a szerelemnek inkább lehet véget vetni, mint mértéket szabni: itt nem lehet mindent gondosan mérlegelni. Így szeretnek az aggastyánok. A mit a szerelmesek egymásnak esküsznek, ahhoz az isteneknek sines közük, annál kevésbé az atyának. Legyen ez büszke arra, hogy leánya az önfeláldozó nők sorába lépett és hogy oly olcsón jut e hírnévhez. A játszi élcz, mely annyira sajátja a költőnek, már e gyermekes gyakorlatban is mutatkozik, mely azonban Seneca ítélete szerint sokkal szellemesebben ütött ki, mint ugyanezen thema tárgyalása tanítója által. Ettől megtanulhatta az előadás fényét és gazdagságát, melyet ez különösen a leírásoknál egész a túlságig kifejtett; ő nevelte Vergilius tiszteletében, kinek fényes helyeire szeretett a mester beszédeiben hivatkozni. Csodálattal hallgatta az ifjú Ovidius a hispaniai Porcius Latro szavatait is, melyekből sok találó gondolat még a költő érett alkotásaiba is fölvételt talált.

További tanulmányok czéljából, valószínűleg római

iskolázásának befejezése után, meglátogatta Athent (Trist. I. 2. 77.). Azon időben lehetett az is, hogy Macer barátjának vezetése alatt (bátyja épen akkor halt meg, huszadik évének betöltése után) beutazta Ázsia ragyogó városait, Iliont is (Fasti VI. 423.), továbbá Siciliát, melynek természeti csodái annyira lebilincseltek, hogy több hónapon át ott időzött (Pont. Lev. II. 10. 21. kk.).

A durva hadi szolgálat alól kivonta magát a kissé elkényeztetett ifjú, csak játékból viselt fegyvert (Trist. IV. 1. 71. kk.). De többször részesült abban a szerencsében, hogy az évi lovagszemle alkalmával a császár elé vezethette lovát. A polgári pályán sem vitte többre alárendelt hivataloknál. Kora ifjúságában már egy, természetének és irányának nem épen rokonszenves rendőri hivatalt viselt (mint *triumvir capitalis*), aztán egy bírói collegium tagja lett (*Xvir litibus iudicandis*), mint egyes bíró is, magánügyekben, szerzett elismerést és bizalmat. Magasabb hivatalokra, melyek a senatusba vitték volna be, sem testileg, sem lelkileg nem tartotta magát képesnek, és a külső becsvágy távol volt tőle. Rossznyelvű megrovások ellen, melyek restséget vetettek szemére, védi magát (Am. I. 15.). Törekvése halhatatlan hírnévre irányul: mint a görögök és rómaik legnagyobb költői, az egész földkerekségen akar olvastatni és még halála után is élni. Tehát a magánélet rég óhajtott nyugalmába vonult vissza, hogy egészen munkáinak s barátjaival való élénk érintkezésnek szentelje magát. Minden költőben istent látott lelkesült szeme: a régieknek áhitatos tisztelettel hódolt, az újabbak közt ő volt a fényesen fölemelkedő csillag. A költő-királyt, Vergiliust, ki kerülte a nyugtalan Rómát, persze csak futólag látta, és a korán elhunyt Tibullushoz sem fért közelebb. De az akkor 24 éves ifjú szép emléket állított az elegia

mesterének a halálára írt gyászdalban (III. 9.), mely saját szavainak gyöngéd visszhangjaival halhatatlanságot ígér Deliájának és Nemesisének, s a szeretetreméltó költő árnyát az Elysiumban Calvus, Catullus és Gallus mellé helyezi. Különbön is szívesen említi és czélzásokkal emlékeztet reá. Horatiust hallotta, a mint nyilvánosan adott elő lyrai költeményeket. Szoros barátságban állt vele Propertius, ki gyakran felolvasta előtte szerelmi költeményeit; és a sokkal öregebb Aemilius Macernek is, az inkább tudós, mint mulattató költemények szerzőjének, gyakran buzgó hallgatója volt. Talán Tibullus közvetítésével megnyerte M. Valerius Messalla Corvinus jóakarátát, és megismerkedett két kevésbé érdemes fiával, Messalinussal és M. Aurelius Cottával. Atyjok buzdította először az ifjú Ovidiust, a mint ez később dicsekszik (Pont. Lev. II. 3. 75. kk.), hogy nyilvánosságra hozza költeményeit. Hálás emlékezettel gyászdalt írt hát a nemes férfiú temetésére (Kr. u. 8. év nyarán), azon czélból, hogy a forumon énekeljék (Pont. Lev. I. 7. 27. kk.).

Atyja szorosan tartotta az életvidor, de jó természetű fiút. Valószínűleg, hogy idején megzabolazza gyulékony szívét, nagyon korán, «csaknem gyermekkorában» nőt adott neki, de ez sem javára nem vált, sem méltó nem volt hozzá, úgy hogy csakhamar elváltak. Második házassága sem volt állandó, ámbár nejének semmit sem lehetett szemére vetni. Csak a harmadik házasságban talált valódi kielégítést és tartós házi boldogságot. Neje fiatal özvegy volt a Fabiusok ősnemes családjából (Pont. Lev. I. 2. 137. kk.), kit Augustus nagynénje nevelt föl, s barátságban élt a nemes Marciiával, Fabius Maximus nejével és Augustus unokatestvérével. Első házasságából egy leánya volt, ki később (Kr. u. 14-ben) Germanicus akkori quæstorához, az ifjú P. Suil-

lius Rufushoz ment nőül. Ovidius édes leánya, egyetlen gyermeke, két unokával ajándékozta meg, de szintén két atyától. Második férjét Fidus Corneliusnak hívták: senator volt, de csak az tette ismeretessé, hogy gyermekes érzékenységet tanúsított egy rossz élel miatt, melyet egy tárgyalásnál szemébe vágtak. Fabia kitünő neje volt a költőnek, szelid és odaadó, s életének virágában állt. Leginkább általa ismerkedett meg Ovidius az uralkodó ház és más előkelő családok tagjaival. Így pártfogói közé számíthatta a 743/11-ik év consulát, Paullus Fabius Maximust. Marcia férjét, ki egész homályos végéig (767) Augustus meghittjeihez tartozott. Ovidius rendes asztali vendégei közé tartozott s menyegzőjére egy hymenæust költött (Pont. Lev. I. 2. 129. kk). Megnevezendők továbbá: a két testvér, C. Pomponius Græcinus, ki 769-ben consul suffectus lett, és L. Pomponius Flaccus, Tiberius kitartó ivótársa, ki 770-ben consul volt és kétszer vezényelt Mœsiában. Az ifjú Sext. Pompejusnak, a nagy Cneus unokájának háza is nyitva állt a költő előtt. Legbensőbb fiatalkori barátjaihoz tartozott Atticus. Tréfásan és komolyan sokszor érintkeztek egymással; sétákon és kirándulásokon, a porticusokban és színházakban együtt látták őket, az órák csak úgy repültek beszélgetéseik közben. Gyakran olvasott fel neki Ovidius valami új költeményt, meghallgatta ítéletét s tanácsára javításokat tett. Sokan a lovag Curtius Atticusra gondoltak, a választottak egyikére, kiknek szabad volt Tiberius császárt kísérniök, midőn (Kr. u. 26-ban) Campaniába visszavonúlt, és valóban nines is döntő ok e föltevés ellen. Ezenkívül azonban az egykorú társak nagy köre vette körül a melegszívű és közlékeny ifjat: az epikusok, Ponticus, az ifjabb Macer, Carus, Tuticanus, Albino-vanus Pedo, Cornelius Severus; az iambikus Bassus, ki

Propertiussal is (I. 4.) érintkezett, a lyrikus Rufus, Sabinus és a hogy még hívták mind e másodrangú thyrsus-lóbálók. Egy költő is volt köztük, a szép Perilla: Ovidius különös vezetése alatt tette első kísérleteit. Különösen hallgatták, dicsérték, bírálták, javították egymást: élénk, bizalmas eszmecserében teltek el a nap és sok éjszaka órái.

Szokatlanul korán lett az ifjú Ovidius ismerős a városban, szerelmi költeményei által. Alig vágták le egyszerű kétszer szakállát, húszas éveinek elején már nyilvánosan adta elő zsengeit, és több röpdülő lap, melyeket barátjai terjesztettek, már előre megfeszíthette a hallgatók várakozását. Természetesen Tibullus és Propertius szerelmi elegiája volt, melyben először tett kísérletet. *Corinná*-nak nevezte, szintén költött névvel, a választottat, kinek hódolatát bemutatatta. Nemsokára róla beszéltek az egész városban; kutatták, kit ért e név alatt; sok szép nő jelentkezett e dicsőségért, de a fátyolt még tíz évvel később sem lebentették föl. A titok biztosan meg volt őrizve, mert Corinna egyáltalában nem volt húsból és vérből álló halandó, mint Lesbia, vagy Delia, vagy Cynthia, hanem képzelt alak, melyben a költő ezen vagy azon minta szerint általános és conventionalis vonásokat egyesített. Mert bármily kicsapongónak mutatja magát a fiatal szerelmes, mégis ha összehasonlítjuk ábrázolásait görög és római elődjeinek ismert mintáival, azt találjuk, hogy inkább könyvek után, mint az életből rajzolt, és hitelt kell adni azon állításának, hogy csak versei pajkosak, élete tisztességes, a legnagyobb rész hazugság (Trist. II. 345. kk.). Így hát Corinnának sincs története, csak statista ő erotikus képek, jelenetek, esetek számára, minőket a szerelmi elegia fentebb említett schematismusa nyújt. Itt van egy kéjesen kiszínezett pásztoróra egy nyári dél félhomályában félig zárt ablakok

mögött: a férfi pihenő ágyon hever, a nő belép, könnyű tunikában, mint egy Semiramis vagy Lais. A férfi széttépi a vékony ruhát, leleplezi a nő szépségét, melyet elragadtatva leír és egymás karjaiba roskadnak (I. 5.). A nő különben ért a művészethez, hogy az engedés és megtagadás okos változatosságával táplálja a vágyat (II. 19. 9. kk.). A szolgálatkész szobalánynak levelet ad át kedvese számára és útasítja, mit kell tennie: add neki a táblácskát, ha szabad lesz, de gondoskodjál, hogy rögtön olvassa el tartalmát; figyeld meg szemét és homlokát olvasás közben, mondd neki, hogy kimerítően írjon, sűrű sorokban, még a lap szélén is, vagy legszívesebben venném ez egy szót: «jőjj!» Akkor Venus templomának szentelem a táblácskát. (I. 11.). De tagadó válasz jön: kedvese ma nem fogadhatja. Mégis valóban van valami az előjelekben: nem hiába ütötte lábujját a küszöbbe a szobalány távozásakor. A boldogtalan diptychont méltatlankodó retorikával átkozza el (I. 12.). Szerelmes magánbeszédében úgy találja, hogy Corinnának, daczára szépségének, nem kell miatta szégyelnie magát: verseiben van gazdagsága. «Sok leány akar általam híres lenni; egyet ismerek, ki sokat adna érte, ha Corinna lehetne; de egyedül téged akarlak megénekelni.» (II. 17.) A leány papagájának gyászelegiát szentel (II. 6.), persze az ékesszólásnak egész más szerelvényével, mint Catullus naiv dalocskája Lesbia madarára, s épen azért csak ironikusan hat. Gyászoljon vele minden madár, a fülemile is, mely elég sokáig siratta Itysét, és mindenekelőtt a vele szoros barátságban álló gerlicze: a mi Pylades Orestesnek, az volt ő az elhúnyt papagájnak! Úgy látszik, hogy Corinna egész madárházat tartott. Az epikédion iskolai technikájához képest, a siralom, a halottramondott játszi dicsbeszéd után, általános elmélkedésbe

megy át a mulandóságról, mely épen a legjobbat éri, hogy aztán megemlékezzék a beszédes állat halálos órájáról és megható búcsúszavairól (*Corinna, vale!*) Az Elysiumban a költő különös díszhelyet tud hű madarak számára: itt fogadják be a papagáj lelkét is; csontjait pedig földje síremlék megható felirattal. Corinna maga életveszélyesen beteg (II. 13.). Isishez és Ilithyiahhoz, a szülések istennőjéhez, ki ellen gonoszúl vétkezett, kegyelemért könyörög. És ehhez csatlakozva egy nagyon is megérdemlett dorgáló prédikációzt mond (II. 14.) a hozzá hasonló természetellenes anyákhoz. Corinna tengeren akar átkelni: ennek egy propemptikon felel meg (II. 11.). Mint rendszeren, elátkozza Argót, mely először fogott a természetellenes merényletbe; leírja a tenger borzalmait, óva inti a vakmerő nőt: későn fog a segítő Dioscurokhoz fohászolni és boldognak magasztalja azt, ki szárazföldön van; biztossabb a vánkoson feküdni, könyveket olvasni, a thrák lantton játszani. De ha minden kérelem hiábavaló, szerencsés utat és hazatérést kíván neki. Meleg színekkel rajzolja a viszontlátás örömét. «Bár én lennék az első, ki az ismert hajót megpillantja a partról, és mondanám: ez hozza isteneinket. Vállaimra veszek és számtalan csókot rablok tőled. Áldozati állatot vágatok, letelepszünk a parton, minden homokdomb asztalul szolgál. Aztán gazdagon ömlő bor mellett elbeszéled, mint volt közel a hajó az elsülyedéshez, te pedig hozzám térve vissza, mint nem féltél sem éjszakától, sem szelektől. Mindent igaznak fogok tartani, ha költött lesz is. Csak jönne minél előbb ez a nap!» Mindjárt a következő elegia ujjongó diadalmi dal (II. 12.). A kit annyi ellenség őriz, a férj, a felügyelő, az ajtó, most keblén pihen. Ezt a győzelmet vér nélkül, falak és árkok nélkül nyerte, melylyel nem mérkőzhetik

az Atridák győzelme. És senki mással nem osztja meg a dicsőséget: ő volt a vezér és katona, mindenben minden. Hányszor volt már a nő háború oka! Most őt is táborba küldte Cupido. De a boldogság nem tart sokáig. Alig nevezhette az övének kedvesét és örvendhetett egyedüli bírájának: most már fél, hogy sok mással kell rajta osztoznia (III. 12.). Azt véli, versei tették a leányt ismertté és vetélytársakat csalogattak hozzá. Így saját kerítője lett. «Bár mást énekeltem volna meg, Tróját, Thebát, Caesar tetteit, nem egyedül Corinnát! Bár ne sikerültek volna a versek! De miért is hittek nekik az emberek? Hiszen a költők annyit hazudtak eleitől fogva.» Persze ő maga ad okot féltékenységre kedvesének (II. 7.). Élesen figyel ez reá, ha a színházban a felső sorokhoz emeli szemét, ha egy nő néz reá, ha dicsérőleg vagy megrovólag beszél valamelyikről. Panaszkodik az örökös szemrehányások miatt és álszenteskedőleg esküszik, hogy alaptalan a gyanú, mintha szobalányával tartana: soha sem fogja szolgálóval adni össze magát! De a következő szerelmes levél (II. 8.) a barna, nyájas Cypassishoz, megdöbbenve kérdi, mint jöhetett napfényre gyöngéd titkuk. Gúnyolódik tisztességes biztosításai, esküi felett, melyeket a szelek a tengerbe vihetnek. Ajándékozzon ma egy órát neki: ha nem, úgy mindent elárul az úrnőnek.

E Corinna-dalok egyikében sem csendül meg igazi szívhang: ügyesen és kecsesen készültek, de chablon szerint és iskolai izök van. Ha a szerelmi elegiák többi készletét vizsgáljuk, melyek amazokkal az *Amores* cím alatt vannak egyesítve, azt a benyomást nyerjük, mintha erotikus közhelyeknek csaknem teljes gyűjteménye, Amor encyclopædiája vagy palæstrája volna, melyben a művészi tanulmányoknak, élecznek és képzelemnek több része van, mint a

kedélynek. Fogékony kezdőknek a szerelmi dolgokban, lelkökből akar írni, úgy hogy sokan kérdezhessék: hogyan tudta ezt meg tőlem? (II. 1. 1. kk.).

Egész rendszeresen kezdődik a tanfolyam, egy prolog után (I. 1.), melyben a költő megbízást nyer Amortól, a szerelmes hangulat első tünetével, az éjjeli nyugtalansággal: elhatározza, engedelmeskedni a kérlelhetetlen isten parancsának, és diadalmenetéhez, melyet pompásan leír, csatlakozni (2). Csakhamar zsákmányul ejté az ártatlan ifjat egy szép nő. Könyörög, szeresse őt vagy legalább szerettesse magát és maradjon erre méltó. Nem olyan ő, a ki egyik lánytól a másikhoz megy: egyhez halálig hű akar maradni, ő adjon neki anyagot költeményeire, melyek mind a kettőt híressé fogják tenni (3). De már a következő költeményben kitanult csábítónak mutatja magát (4). Utasításokat ad egy férjes nőnek, mint értesse meg magát az asztalnál, férje jelenlétében, vele, az udvarlóval, lába, pillantásai, borba rajzolt írásvonások, az ujjak beszéde által. Más bizalmasságokra is megtanítja, hogyan távolítsa el, altassa el férjét, hogyan férközzék még hazatérőben is barátjának oldalához. Arczátlan gúnynyal szólít fel a vakmerő egy megesalt férjet, hogy jobban őrizze kincsét (II. 19.), hogy kívánatosabb legyen, mert csak a megtagdott dolog ingerel, színtelen szerelem undort gerjeszt, mint az édes étel. Adjon neki alkalmat csalárd támadásokra. Oly férfiúról, ki saját nevének kerítője, semmit sem akar tudni. A Corinnával való viszony már a múlthoz tartozik (9. kk. v.).

Ennek ellendarabja a gúnyos felszólítás a szigorú férjhez, hogy sokaktól kívánt nevének több szabadságot engedjen (III. 4.). Micsoda becse van a félelemből származó külső tisztaságnak, ha a gondolatok bujálkodnak? Saját

lelkiismerete, ne az ör óvja a nőt. Kinek szabad vétkeznie, kevesebbet vétkezik: tiltott dolog után megyünk. Különböben műveletlenség, megbotránkozni a nő ballépésein. Miért vett szép nőt el? Barátjaival bánják úgy, mint a sajátjaival: e mellett vidám életet fog vinni. Egy szép nő örét, egy eunuchot utasít, hogy adja oda magát elnéző frigyesnek (II. 2. 3.). A bebocsátásért való kérelem (παράκλησις) hiába igyekszik meghatni egy keményszívű portást (I. 6.). Aurorát szidja, hogy az alvót elúzi kedvesének oldala mellől (I. 13.). A könnyelmű fizkó dicsekszik határtalan tágszívűségével (II. 4.), és hogy egyszerre kettőt tud szeretni (II. 10.), naplójára bíz egy megalázó vereséget (III. 7.); panaszkodik, hogy Cupido szakadatlanul üldözi, de mégsem szeretné, ha máskép volna (II. 9.). Katonának érzi magát Amor szolgálatában és alaposan kidolgozza e képet (I. 9.). Egy vén kerítőnő tanításai a gondjára bízott leányhoz, melyeket a költő titokban kihallgat (I. 8.). A leány minden intés daczára megfestette haját s ezáltal elvesztette: szidja, aztán vigasztalja (I. 14.). A kapzsi nőnek, ki kegyéért ajándékokat kíván, helyre igazítja fejét (I. 10.). Keserű panasz, hogy egy nem rég meggazdagodott tisztnek előnyt ad (III. 8.). Kisérő versek egy gyűrű számára (II. 15.). Vágy a távollevő szerető után (II. 16., III. 6.). Bocsánatkérés a haragban történt bántalmazás miatt (I. 7.). A leány hűtlenségét előre megjövendöli egy álom, melyet az augur megfejt (III. 5.). A leány megtörte esküjét (III. 3.). A költő áldozata lett saját aljas utasításainak: asztalnál, mialatt aludni látszott, megfigyelte a parázna párt, de ismét kiengesztelődött (II. 5.). Leszámolás a bűnös nővel, kitől mégsem tud elválni (III. 11.). Végre szabadságlevél mindenre, ha csak az illem legszükségesebb látszatát megóvják (III. 14.). Ez

erkölesi csóddal végződik a gyűjtemény, mely tanulságosabb az általános erkölcstörténelemre, mint Ovidius életpályájára és elveire nézve.

Nem kevés esetben ki lehet mutatni, hogy elődjének, névszerint Propertiusnak, vagy a görög költészetnek, mint közös forrásnak motivumait átvette és többnyire szélesebben tárgyalta vagy variálta. Propertius látogatásának Cynthiánál (I. 3.) Corinna látogatása Ovidiusnál az ellendarabja. Mind a két hölgy féltékeny és haragos lelkű, de ama nagyszerű fenyítés helyett (Prop. IV. 8.) Ovidiusnál (II. 7.) képmutató igazolást olvasunk, és mégis arra a mintára támaszkodik. A Corinnához írt propemptikon mellett hasonló áll, mely Cynthiához szól. A szomjas banya oktatásaiban (I. 8.) a komédia sok darabban és közvetetlenül, egész az egyes részletekig, megelőzte Propertiust (IV. 5.). Míg ez leánykáját a szépítő szerek használatáról lebeszélte (I. 9.), Ovidiusnál bekövetkezett az engedetlenség káros hatása: sírva, arcát jobbával eltakarva, tartja ölében elveszett ékességét. Az arany és a kapzsiság uralma elleni panaszokkal tele van a komédia, valamint az elegia (Tibull. II. 3. 35. kk., 4. 13. kk. Prop. II. 16., III. 13.). Propertius is elbizottan dicsekszik kimeríthetetlen erejével és hogy sokan tetszenek neki (II. 22: v. ö. Tibull. I. 4. 11. kk.). Ugyanazon tárgyat dolgozza ki, csak hogy vékonyabban, egy görög epigramm (Pal. Anthol. V. 232.); és mások (V. 47., XI. 30.) azt tanítják, hogy a tehetetlenség hirhedt vallomása is, melyet az ovidiusi elegia előtt (III. 7.) már tibullusi iambusok (Priop. 72.) tesznek, régibb mintákból van átvéve. A legfőbb élvezet utáni győzelmi és ujjongó dalok (v. ö. Prop. II. 15.) soha sem hiányozhatnak az erotikus lyrából. Mint a görög epigrammokban (Pal. Anthol. V. 3. 172.) a hajnali csillagot, mint az éji örömek megzavaróját átkozzák el, úgy fordul

Ovidius haragja is Aurora ellen (I. 13.). Azon tételben, hogy a tiltott gyümölcs a szerelemben is leginkább csábít (III. 4. 25. k., II. 19. 3. 25. kk.), két hellenisztikus epigramm van kiélezve, Kallimachosé (33) és az epikureus Philodemosé (Pal. Anthol. XII. 173.), ki Piso consulnak oly jó társaságot nyújtott Cicero idejében. Mint Tibullusnak (I. 6. 9. k.), úgy Ovidiusnak is tapasztalnia kell (II. 5., III. 11.), és joggal fél (II. 18, 20. 19, 34.), hogy hűtlen szeretője ellene fordítja saját rossz tanításait. Mig amaz a buta férjnek tanácsolja, hogy egy harmadik ellen résen álljon s így maga szabad tért nyer (I. 6. 15. kk.), Ovidius elbizakodottságából saját üzelmeire hívja fel a figyelmet, hogy a hódítás ne legyen neki nagyon könnyű. Még a Macerhez szóló költeményben is (II. 18.), melyben a szerző saját költői munkáit szembe állítja barátjáéival, Propertius (I. 7.) adta úgy a motivumot, mint a keretet, úgy a bevezetés formáját, mint a végfordulatot, csak hogy Ovidius a kedves bilincseket, melyekbe bele van keveredve, leánykájával tartott édes szerelmi csevegéssel teszi szemlélhetővé.

Leleményt és átélt dolgot tehát legkevésbé lehet az ifjú versművész erotikus tanulmánylapjain keresni. Mig elődei élő képeket és mélyen érzett hangulatokat juttatnak kifejezésre, Ovidius abban tetszik magának, hogy adott helyzeteket és motivumokat zsákmányol ki pezsgő rhetorikájának kabinet-képei számára. Így Atticus barátjához beszélve, ezt a tételt: *militat omnis amor* (I. 9.), úgy dolgozza ki, persze fényesen, mint valami iskolai előadásban. Szeretőknek, mint katonáknak, fiataloknak kell lenniök: «undok a fegyveres agg, undok az ősz szerető». Mind a ketten éji őrséget végeznek, a csupasz földön táboroznak, az egyik az úrnő, másik a vezér ajtaja előtt. Mind a ketten meneteket állnak ki, parancsszónak engedelmeskednek,

nem félnek széltől és rossz időtől, kikémelelik ellenségeiket, kapukat ostromolnak és foglalnak el, megrohanásokra használják az ellenség álmát, rászedik az öröket. Venus és Mars bizonytalanok és változók, nem adnak semmi nyugalmat. Igen kedves fordulatú a vád Aurora, mint az általános békezavaró ellen (I. 13.). A földmivest és a bikákat, az iskolás fiúkat, hajósokat, útasokat, katonákat, bírákat és feleket, szolgálókat kiragadja nyugalmukból. «Hányszor kivántam, hogy a szél törné el egy tengelyedet vagy döntené le egy lovadat! Látszik, hogy a vén Tithonus a férjed; ha kedvenczedet, Cephalust tartanád karjaidban, nem sietnél úgy.» És a csinos epikus befejezés: «így szidtam: meg kellett hallania, mert elpirúlt, de a nap azért nem jött fel lassabban, mint rendesen». Tökéletes vádbeszédet tart maga ellen a töredelmes bűnös, kedvese előtt, kit megütött: némán, könnyezve, halványan, mint márvány, reszketve, mint nyárfalevél, állt a leány előtte (I. 7.). Egy ízben maga a tárgy, a szerető utáni vágy (II. 16.), kíván és eszközöl ki melegebb helyszínezést. Ovidius nyári időben szülő városában, Sulmóban van, melynek bájos környékét, a tiszta hullámoktól átszelt mezőket, a buja gabonaföldeket és réteket, a szőlőket és olajültetvényeket azért rajzolja, hogy e jóllakott táj ellentétét szívének vágyával szemben retorikailag kiemelje. Mert még az égben sem akarna lenni «lángja» nélkül. Átkozottak, kik a földkerekséget hosszú utakra vágják szét: legalább úgy rendezték volna, hogy a lányok állandó kísérői legyenek az ifjaknak. Kiszínezi, mily gyönyörűséggel menne át kedvesével az Alpeseken, vándorolna át sivatagokat, túrne tengeri viharokat, míg nélküle az üde, zöld Sulmo Scythiának tűnik föl előtte. Ha szereti őt, fogasson be és a hegyeken át kocsizzon hozzá.

Költői suasoriák a könnyelmű megszólítások a férjekhez, az örökhöz. A felháborodott panasz a czudar korszak ellen, melyben a szegényektől minden tisztelet meg van tagadva s még a szerelmet is pénzen veszik (III. 8.), a szatirához közeleg. Fájdalom, a pajkos kellem, mely a költőnek olyan jól illik s melynek a bensőség hiányáért is kárpótlást kell nyújtania, néha buja játékká fajul el: irigyli a gyűrűt, melyet kedvesének ajándékoz (II. 15.), maga elé képzei a boldogságot, ha mint ilyen a fürdőbe is elkísérhetné, s ízléstelenül egész a szörnyűségig kiszínezi ennek következményeit. A haragot is megtöri vágyódása: épen tetten kapta a bűnös nőt. De szépsége lefegyverezi dühét, s alázatosan könyörög csókokért, a minöket épen az előbb ajándékozott szeme láttára egy harmadiknak (II. 5.). Soha sem veszi komolyan erkölcsi felháborodását. Ki hihet még az istenekben, kiált fel fájdalmasan, ha a nők hamis esküi büntetlenül maradnak (III. 3.)! De rögtön megvallja, ha ő maga isten volna, ő sem csinálná jobban, sőt a leányok hamis esküit megerősítné a magáéival. Alighogy, látszólag fáradtan a sok keserű csalódástól és megalázástól, a hűtlen elé tartotta bűnlajstromát (III. 11.), alig hogy elröppent ajkairól a felmondás: újra föltámad keblében a harcz, szépsége győz, csak az a választása van, hogy önként vagy akarata ellen szeressen, és megadja magát sorsának.

Az ovidiusi elegia léha egy hölgyecske. A szerzőnek magának úgy tűnik fel, mint bájos alak, szerelmes kifejezéssel arczában, illatos hajjal, a legvékonyabb ruhában, myrtusággal kezében. Még a kis természeti hiba is, hogy egyik lába, a hexameter, hosszabb, mint a másik, a pentameter, emeli báját (III. 1. 7. kk.). A forma világossága és folyékonysága, a kényelmes csevegő hang, a nyelv behizelgő édessége sok helyen, kellett, hogy kedveltekké tegye e

canzonettákat a léha ifjúság előtt. A kapushoz szóló kérelem (I. 6.) épenséggel az énekelt dal alakját veszi fel, egészen megfelelően a helyzetnek. Éjjél rég elmúlt; borozásból jöve az ábrándos legény, koszorúval forró halántékain, fáklyával kezében, állást foglalt a leány küszöbe előtt. Vég nélkül könyörög, hogy a keményszívű rabszolgát meglágyítsa, meg akarja indítani, megragadja a háladatosságnál fogva, lecsillapítja a fegyveres megtámadástól való félelmét. Mennél előbbre halad az idő, annál nagyobb lesz a dalnok vágya. Így az elegia fő részében öt nagyobb, négy-négy distichonos fejezetet egy refrain (*tempora noctis eunt: excute poste seram*) végez, míg az első két ugyanily terjedelmű fejezetben még hiányzik a türelmetlenség e kiáltása. És végül is, midőn még az erőszakkal való fenyegetés sem segít, a hajnalsillag fölkel és a kakas kukorékol, felhagy ez egyforma tagolással a visszatérő verssel együtt. E strophavéget, melyet a bukolikus költészet mint népies elemet kedvel és Catullus Sappho, valamint a hellenisztikus költők példájára menyegzői dalaiban és a Párka-dalban alkalmazott, itt találjuk először az elegiában.

Különös érdekléssel vesszük észre ez ifjúkori költeményekben a későbbi művek vagy irányok kezdeteit és előhírnökeit. Így az elbájoló mulatság a szép circusi szomszédnővel (III. 2.) a «szerelmi művészet» magvait foglalja magában, és hogy a szerző már akkor foglalkozott e tárgygyal, ki is tünteti alkalmilag (II. 18. 19. k.). Az apró szolgálatok és udvariasságok, melyeket ott ajánl, itt alkalmazásba jönnek (III. 2. 19 k., 63 k.). Az istenek ragyogó felvonulása, melylyel a színjáték megnyílik, a négyes fogatok vágatása, mindez alkalmat ad a törekvő és ügyes kérőnek, hogy saját győzelmét hizelgő beszédekkel előmozdítsa, míg az értő szemek mosolyogva megadást intenek feléje.

Kétszer gyakorolta a költő az elbeszélés művészetét egy mythus beszövése által. Útban van kedveséhez (III. 6.), de a téli hótól megdagadt hegyi folyam gátat vet útjába: semmi híd, semmi csónak nem viszi át a túlsó partra. Perseus szárnyait, Triptolemus szekerét kívánja magának. Aztán kéri a folyót, legyen szíves hozzá. Hiszen van elég példa oly folyókról, melyek magok is szerelmesek voltak. Ezek hosszú sorát számlálja el egyes distichonokban, végül a kecses epizódot, mint vigasztalta az Anio a partján bolyongó Iliát, és végül ágyába vette. Ezalatt azonban a gonosz folyó még jobban megdagadt, és hiába halmozta el őt a türelmetlen vándor furcsa szidalmakkal. Máskor (III. 10.) a költő a nyári Ceres-ünnep szigorú erkölcei miatt panaszkodik, mely a nőknek megtartóztatást rendel, és bebizonyítja a komoly istennő történetéből, hogy az ő szíve sem hozzáférhetetlen a szerelemnek, a mennyiben a mézes hónapokról beszél, melyeket egykor Cretában Jasiussal élvezett.

A Fasti előhírnöke a Faleriiben tartott Juno-ünnep élénk leírása (III. 13.). Ovidius két első nevének egyike oda való volt: midőn ezzel egyszer látogatást tett szülőföldén, leírta a szertartásokat és különösen az ünnepi menetet. Az alapítás mondájára végül tett utalás ætiologikus tanulmányokat árul el.

Valóban már többféle terv foglalkoztatta egyszerre a tehetséges kezdőt. A gigás-harcz egy eposát félbeszakította, mióta barátnőjének begyessége egészen a szerelmi elegiák számára foglalta le gondolatait (II. 1.). Épen oly kevésbé lett valami Octavianus tetteinek rajzolásából (II. 18. 11. Trist. II. 335. kk. Pont. Lev. III. 3, 31.). Egy tragédia már messzire haladt, de Amor nevetett és diadalmaskodott a kothurnusos dalnokon (II. 18. 13, kk.). Egykor, beszéli

(III. 1.), midőn hangulatos erdei magányban elmélkedve bolyongott, megjelent előtte a két vetélytársnő, Elegia és Tragœdia. Ez komoly szemrehányásokat tesz neki, hogy idejét és erejét lányoknak való játszani dalokban fecsérli el, hogy bor mellett és minden uteszán könnyelműségéről beszélnek és újjal mutatnak a szemérmetlen szerelmi költőre: nagyobbra született ő, ideje, hogy a római tragédia híressé legyen általa. De az Elegia érvényesíti régi jogait. Ő volt, ki először költötte föl költői szellemének magvait, az ő érdeme, hogy a Tragœdia most igényt emel reá. Ettől a költő még egy időre szabadságot kér és nyer, hogy egyelőre zavartalanul szentelhesse magát az elegiai múzsának, mely persze nem csupán az *Amores*-re szorítkozik.

Az *Amores* első gyűjteménye, mely nem lehetett befejezve a sigamberek legyőzése előtt (739/15, I. 14. 49. miatt), öt könyvből állt: a második, három könyvre szorított kiadásban kimaradt számos költemény a legkényesebbek közül. Ez az, mely az utókorra jutott. Oly kedveltek voltak e könnyűvérű költemények, hogy, mint Vergilius eklogáit, a színpadon énekelték táncz-kiséret mellett. Augustus is jelen volt ily előadásokon (Trist. II. 519. k.), és még később is irták a száműzött költőnek, hogy nagyszámú tömeg teteszést tapsol nekik (V. 7. 25. kk.).

A míg Ovidius az erotikus elegia e gondolatkörében élt, egyebek közt a heroikus szerelmi levél rokonfaja is foglalkoztatta (Am. II. 18. 20.), melyet, ha nem is talált fel, bizonyára először képezett ki tágabb terjedelemben. A szerelmi levél motivumát már Euripides felhasználta a Hippolytosban. és hogy a hellenisztikus művészettől nem volt idegen, mutatják kép-művek, valamint egyes nyomok az

irodalomban, habár későbbi időből. A rómaiak közt Propertius lépett föl először Arethusának Lycotashoz írt, fentebb megbeszélte szép epistolájával (IV. 3.): csak hogy ez az eset nem a mythushoz, hanem a jelenkorhoz tartozik, és ehhez képest gondolatmenet és stílus is a valódi életből van véve. Még közvetlenebb a hang a levélváltásban Sulpicia és Cerinthus közt Tibullusnál. Új alkotás volt Ovidius részéről a római irodalomban, a mint dicsekszik is (Szerelmi műv. III. 346.): a mythikus múltból való tárgyak és személyek választása. A görög és római rhetor-iskolákban (nyilván legelőbb is a tragédiához való csatlakozásban) beszédeket gyakoroltak valamely meghatározott heroikus személy szerepében, adott föltevés mellett (úgy szólván lélekfestések, ἠθοποιήσας), például ilyen volt Andromache beszéde Hektor holttesténél, Hekabée Trója eleste után, Niobée gyermekeinek elvesztése után, Achillesé Patroklos eleste után, az öreg Peleusé, miután hírt vett Achilles haláláról, Heraklesé, midőn Eurystheus megbízásait átveszi stb. Ugyanitt a levélstílt a művészet szabályai szerint a legkülönfélébb formákban és különböző czélok szerint dolgozták ki: vigasztaló, intő, dicsérő, korholó, fenyegető és szidalmazó, tanácsadó, kérő, kérdező és felelő, vádló és védő, szerencsekivánó és hálátadó stb. leveleket fogalmaztak. Természetesen férfi és női levélírókat és levélvevőket, mindenféle hivatásokat és állásokat különböztettek meg. Erotikus leveleket írt például a rhetor Lesbos Augustus alatt. Nagyon lehetséges e szerint, hogy Ovidius már mint tanuló kísérletet tett oly feladatokban és tárgyakban, minőket a *heroikus levelek* (*heroides*) gyűjteményében dolgozott fel, hogy visszatért reájok és korábbi vázlatait az újabbak mellett a nyilvánosság számára kidolgozta. Az iskola befolyása és álláspontja többszörösen érvényesül e

gyakorlatokban, először is a feladatok bizonyos egyforma-ságában. A magányos hitvesek, Penelope és Laodamia a távollévő férjek után vágyódnak; Briseis ismét vissza szeretne térni Achilleséhez; Hermiona azt akarja, hogy régibb férje Orestes követelje vissza a rabló Pyrrustól. Leggyakrabban az elhagyottak vagy magokat elhagyottnak vélők kétségbeesett szemrehányásokat tesznek a hűtlen szeretőnek (Phyllis, Oenone, Ariadne, Hypsipyle, Dido, Deianira, Medea). Különfajúak Canace ömlengései testvé-réhez, Macareushoz, Hypermestráéi vőlegényéhez, Lynceus-hoz, Phædra szerelmi vallomása Hippolytushoz. Persze, hogy a levelek mint juthatnak el a címzetthez, néha ne-hezen érthető. Az nem épen hihetetlen, hogy Penelope, mint maga mondja (61. k.), minden idegennek, ki Ithakába jő és ismét elútazik, találomra férjéhez szóló levelet ad át. De ki adja át a levelet, melyet az elhagyott Ariadne a puszta naxosi szigeten írt? Egészen elfeledi, hogy Theseus messze van, há végül nem csak kezeit nyújtja ki utána, hanem haját is, «mely még megvan» (még nincs kitépve) megmutatja neki. Ha e zökkenőt nem vesszük számba, és a beszédet elmondottnak gondoljuk, akkor a szenvedélyes érzés, a festői rajz és a kétségbeesett ékesszólás ereje nem fogja eltéveszteni megragadó hatását a fogékony olvasóra. Hypsipyle ellenben, a ki Jasonnak szemrehányásokat tesz, hogy nem írt neki kolchisi sikereiről, szokatlan gondos-sággal indokolja, mint kapott hírt hűtlenségéről, hogy a hírnek lelkületére tett benyomását rajzolja. Egy thessaliali kalmár jött hozzá, kiből kérdésekkel kicsalta a gonosz igazságot. De nevetségesen hangzik azon állítása, hogy majdnem két nemrég született ikrét küldte követségül Jasonhoz, csakhogy mostoha anyjok, Medea, álnokságától fél. Nagyon is pathetikusnak tűnik fel, hogy mialatt Dido

ír, Aeneas kardja ölében hever, és könnyei arczán át a kardra ömölnek. Még csodálatosabban rajzolja állapotát Canace : jobb keze a tollat tartja, a másik a kardot, melylyel magát meg kell és meg akarja ölni ; ölében fekszik a levél-papiros.

Az iskola közhelyei ismétlődnek többekben e költemények közül. Nemcsak a bevezető distichon foglalta magában, a mi természetes volt, meglehetősen egyforma fordulatokkal az író és a levélvevő nevét. Egyszernél többször ömlik a bús író könnye a lapra és foltokat okoz. Szemrehányások hidegség, keménység, hálátlanság, szószegés miatt ismétlődnek. Megemlékeznek korábbi idők kölcsönös szerelméről, tanúsított jótéteményekről ; kiszínezik az utolsó búcsú vagy a hirtelen elválás körülményeit. Az elhagyott leírja, mint tekintett magas szikláról a távozó után a messze tengeren, míg utolsó nyoma is elenyészett, vagy mint lesi hiába naponként megújuló feszültséggel a távollévőnek visszatértét ; a vágy mily kínjait szenved kiált éjjel magányos ágyán, mily álmok látogatják meg. Megbánja az órát, melyben a méltatlannak oda adta magát, keserű kifejezést ad a valódi vagy csak vélt vetélytársnő elleni féltékenységének, összehasonlítja magát vele, elátkozza őt és a hűtelent, kimutatja kedvesének, hogy méltó hozzá, hozományára hivatkozik, kérdezi, mit tett, hogy eljátszotta szerelmét, irgalomért eseng hozzá, öngyilkossággal fenyegetőzik, halni kíván vagy legalább kész meghalni, és megrendeli sírjátát.

Különféle hangok, kemény és lágy, haragos, sőt megvető szemrehányások és alázatos kérések néha merev szökevényekkel vannak összekeverve, a mint a szenvedélyesen felindult női szívben előre szoktak tolnakodni. Különben is, mint Seneca tanúsítja, szigorú elrendezés soha sem volt

Ovidius tulajdonsága. Hogy különben a kétségbeesetten harczolóknak igényei és kívánságai nem maradnak mindig a józan megfontolás korlátai közt, azt legkevésbé lehet kárhoytatni. Kielezett ellentétek, meglepő fénypontok és efféle izgató szereik az okoskodó elmének igazi gyümölcsei a rhetor-iskolának. E mellett azonban több naiv vonás is találkozik. Igazán ovidiusi Penelope aggodalma (I. 77. kk.), hogy férje utójára is egy idegen nőbe szeretett és ennek elbeszéli, mily műveletlen (*rustica*) oda haza a felesége, a ki semmi máshoz nem ért, mint a fonáshoz; és épen úgy végül az előkészítő közlés, hogy a hazatérő öreg asszonyt fog benne találni, a kit ifjúsága virágában hagyott el. Briseis azt kívánja, hogy a görögök Achilleshez küldjék: csókjai és könnyei előbb fogják kiengesztelni, mint egy Phoenix, Ulixes és Ajax hosszú beszédei.

Forró érzékiség van összekötve a megindításra törekvéssel, és a kedélyes apró festés színeit gazdagon felrakja e czélből. Oenone eszébe juttatja Parisnak, mint éltek együtt gyermekéveik óta a hegyek közt a nyájakkal; mint pihentek egymás mellett egy fa lombháza alatt a gyepon, és téli éjszakákon mint osztották meg alacsony kunyhóban a szalma-ágyat, mint mutatta meg ő, a nympa, az ifjú vadásznak a vad rejtekét, mint feszítette ki a hálókat, vezette a kutyákat, és Paris mint karczolta az ő nevét a bikkek kérégebe. Szépen és az élet után rajzolja Ariadne, hogy harmatos reggelen fölébredve, még félálomban mint nyújtotta ki tapogatva kezeit Theseus felé, kit oldalánál gondolt, mint túrta hiába át meg át a párnákat, míg a rémület egészen fölébresztette és elárvult ágyáról felriasztotta. És így a többi is mind. Kicsinyes ellenben, midőn Hypermetra elbeszéli, hogy háromszor emelte föl a kardot Lynceus nyakára és háromszor hanyatlott le karja: mialatt álmában feléje

nyúlt karjaival, kezével csaknem az éles vasba kapott. És a szerző akarata ellen a komikumba esik a családi jelenet, melyet Hermiona homályos emlékezésből ír le Orestesének. Midőn anyját, Helenát, elszöktették, nagyapja, nővére, fivérei és anyja sírtak, ő maga, akkor kis leány, kurta haját tépte és kiáltott: «Anyám, nélkülem, nélkülem mégysz el?» Megragadóbbak a következő panaszok, hogyan érezte magát mint gyermek árvának; távollevő szüleinek nem gügyögött még életében hizelgő szavakat; anyjának első éveiben, nem nyúlt nyaka felé kis karjaival, nem ült ölében; és midőn Helena aztán hazatért, saját anyja kérdezte, kicsoda az ő leánya.

Nagyobb részt még ki lehet mutatni a mintákat, melyek szerint az ifjú költő dolgozott, és az egyesekben figyelemmel lehet követni, mily szorosán tartotta magát hozzájuk. Természetesen az Odyssea Helena levelére, az Ilias (első és kilencedik ének) Briseis levelére szolgáltatta a szükségeseket: még Meleager példája is (3. 92. kk.) Phoenixnek Achilles előtti beszédjéből (IX. 529. kk.) van átvéve. Csak egy pár apróbb vonást talált fel: a hírnökök, kik Briseist elvitték, csodálkozó pillantásokat váltottak Achilles hideg nyugalma miatt; Patroclus fülébe súgta, hogy nemsokára vissza fog térni. Legátlátszóbb Dido levelében az Aeneis negyedik könyvéhez való viszony. Didónak és Aeneasnak Vergiliustól az elbeszélésbe szőtt kisebb és nagyobb beszédeit Ovidius gondosan egybeállította, a többi tényleges anyagot az első könyvből vette hozzája. A szép epizódhoz Catullusnak Peleus és Thetis menyegzőjéről szóló költeményében, meglehetősen szorosán csatlakozik Ariadne panasza: csak hogy a szegénynek borzasztó ébredése és kétségbeesett viselete szélesebben van kiszínezve.

A görög tragédia szorgalmas tanulmányozásáról, mely-lyel a költő akkoriban foglalkozott, egynél több tesz bizony-ságot e heroidák közül. Sophokles Trachisi női szolgáltak alapúl *Deianira* leveléhez, de persze a szerző durván el-idomtalanította a szerény jellem finom vonásait, midőn elfeledtet vele minden tiszteletet a hatalmas férj iránt és formyszerű Kukli-prédikációt tartat férjének házassági ballépéseiről, különösen pedig Omphalénál végzett szolgál-latára árasztatja vele a maró gúny egész teljességét. E hetyke hangulat vége felé ugyan az ellenkezőbe csap át. Mert a mint javában benn van szemrehányásaiban, megjő a hír a Nessos-köntös vészes hatásáról. A büntető prédiká-czió most magánbeszéddé és önváddá lesz, a levél átmegy a gyász-elegia hangjába és stíljébe, symmetrikusan felosz-tott strophákban (4, 6, 6, 6, 4) refrainnel (146. 152. 158. 164.), mely a bűnbánó nő önkéntes halálával végződik, — egyetlen és nem épen ízléses példája a lyrai elem és epi-stola ily vegyítésének. Sokkal jobban, mint különben, ki-zsákmányolja a levélben a mythologiai szertárt is. Főleg az új barátnő, Jole iránti féltékenysége az, mely oda viszi, hogy állhatatlan férjének szeme elé állítsa szerelmeskedé-seinek egész bűnlajstromát; és midőn végre Omphalénál teljesített méltatlan cselédszolgálatára, egyik utolsó ka-landjára kerül a szó, itt a női ruhában fonó hős ellentéte személyiségével az, mely arra ingerli, hogy multjának nagy tetteit metsző gúnynyal, mindig új ellentétekben, olykor az első részből vett ismétlésekkel, szembe állítsa ama képpel.

Hermione levele Pacuvius hasonló nevű tragédiájának (I. köt.) föltevésein alapúl, mely valószínűleg Sophokles után készült. Világosan emlékeztet a görög szomorújáték azon alap gondolatára, midőn Hermione kérdi, családi vég-

zet-e, hogy a Tantalus nemzetségéből való anyáknak rablás zsákmányává kell lenniök (63. kk. v.)?

Phædrá-nak, mostoha fia, Hippolytos iránti boldogtalan szerelmét Euripides vitte a színpadra. Első kidolgozása megsértette a hallgatók erkölcsi érzékét, inkább az ábrázolt szenvedély arcátlansága, mint maga a szenvedély által. Egészen rabúl esve Eros hatalmának, az örült nő szélnek bocsátotta dajkája minden intését, a gyöngéd érzés és óvatosság minden megfontolását, s az ifjúnak szemébe merte megvallani gyöngeségét, ez azonban szégyenében eltakarta fejét s elútasította a kisértőt, kinek bosszúját aztán éreznie kellett. Seneca *Phædrájából*, mely részben Euripides első Hippolytosa után készült, látható, hogy *Phædra* az ifjúval szemben sophisticus beszédben azzal igyekezett szépíteni a távollevő férj iránti hűtlenségét, hogy ennek korábbi bűneire (*Ariadne* elleni árulására stb.) hivatkozott. A realiztikus költőnek ily merényletei ellen kellett irányozva lennie *Sophokles Phædrájának*, a mint a közönség nemtetszése magát a költőt is meséjének lényeges átalakítására bírta a második Hippolytosban. Csodálatra méltó finomsággal van itt rajzolva a boldogtalan asszony harcza a démon ellen, mely mégis legyőzi. A dajka elcsitítja jobb lényének hangját és közvetíti a végzetes szerelmi ajánlatot. Mind a két mintából s talán még egy alexandriaiból vette át Ovidius költeményének egyes vonásait és gondolatait. Már az alap-motivum, az írásbeli szerelmi vallomás készítése, a levél küldése, azon későbbi forrásból származik, melyet képes ábrázolások világosítanak meg. Megmagyarázza, miért ír. Háromszor is próbált beszélni, de nyelve megakadt: a mit kimondani szégyel, Amor megírnia parancsolta (ez is alexandriai vonás). Először érzi igáját, minél későbbben, annál súlyosab-

ban. Neki, a szeretett ifjúnak, áldozza fel először szeplőtlen hírét, de olyannak, ki méltó rá, kit maga Juppiter elé helyezne. Neki adta oda magát gondolataiban (mint a második Hippolytosban), vadászatról és szekérversenyről, erdőről és természetéről álmodik. Bacchus vagy Cybele chorusában, Faunok és Dryadok társaságában barangol: így mondják neki, midőn örültségi rohama elmúlt, mert különben hallgatásba rejti lángját. Hiába, Venus hatalmába jutott családja: Europa, Pasiphaë, Ariadne után ő a negyedik áldozat. Az alexandriai erotika módjára megemlékszik az első találkozásról Eleusisban és lerajzolja a képet, mint állt előtte a tiszta ifjú szigorú arczával és rendetlen hajával, és meghódította szívét. Minden tetszik neki, a mi rajta van, csak keménységével hagyjon fel. Diana mellett változatosságul és üdülésül Venusnak is adja meg az illő tiszteletet, mint Cephalus, Adonis, Hippomenes. Egy Aurora, Venus, Atalanta boldogságát szeretné élvezni, oldala mellett lenni sziklahasadékokban a vadkan-vadászaton. Felhívja, menjen vele Troezenbe (mert ez idő szerint mindketten Athénben vannak, mint Euripides első Hippolytosában). Használják fel Theseus távollétét, ki Pirithousánál időzik az alvilágban. Hiszen mindkettejüknek eléje helyezi barátját, s különben is eljátszotta az ő, valamint fia szeretetét: testvérét agyon ütötte, nővérét elhagyta, Hippolytos anyját megölte, fia jogait megsértette saját gyermekeinek elismerése által, kiket bár soha se szült volna! A mostoha anya és mostoha fiú közötti szerelem legfőljebb Saturnus korában volt megbotránkoztató. Juppiter rég megszüntette példájával a kegyelet ama régi előítéleteit, csak az a frigy szilárd, melyet Venus köt. Hiszen épen e rokoni viszony könnyíti meg szerelmök szépítését. Csak semmi további vonakodás! És levélben most

a legvégsőig száll alá, mit az euripidesi Phædra az első kidolgozásban valóban véghez vitt, mert minden szemérmét levetett magáról. Daczára Minosnak, atyjának, daczára nagyatyjának, a ragyogó napistennek, a szeretett ifjú lábainál hever és irgalomért könyörög. Honi szigetét, Krétát, ajánlja fel neki hozományul: csak mégsem lesz kegyetlenebb, mint a bika, mely meghallgatta az anyját. Venus nevében, kinek megadta magát, esedezik hozzá; Diana kegyére, a Satyrokra és a hegyi Pánokra, a nymphákra kéri, kik a szomjazót megitatják; és végre mindenre — hadd lágyítsák meg könnyei.

Valóban úgy látszik, hogy a római utánzó az első euripidesi Phædra egész elvetett ékesszólását kimerítette és hogy az elveszett jelenet helyreállítására nincs bővebb forrás, mint az ovidiusi levél. Persze egyúttal ez a saját korának erkölceit és nézeteit s rhetorikai finomultságát is kidomborítja.

Míg a gyűjtemény első levelei határozottan a suasoriák jellegét viselik, mások részint vádak, részint ömlengések, melyeknek nincs más czéljük, mint megkönnyebbülés és közlés. A rábeszélések helyét itt túlnyomólag rajz és elbeszélés foglalja el, melyek a megszólított lelkiismeretét élesítik vagy csak részvétét ébresztik fel, vagy végre, mint az elmélkedésben az átélt dolgot idézik a lélek elé. Utolsó reménytelen kísérlet a már elvesztett férj visszanyerésére *Medea* levele, kétszeresen érdekes reánk nézve, mint előtanulmány a tragédiára, melyet a szerző már elméjében forgatott. Míg az egész megelőző történet, a Jasonnal való első találkozástól, mely a kolchisi bűvésznő szívében meggyújtá a végzetes lángot, a szerelmes pár szökéséig, rhodusi Apollonius eposából van véve; a jelen föltevéseinél már beleavatkozik a drámaíró leleménye.

Mialatt még szerelmi elegiákba és heroida-levelekbe volt mélyedve, *tragédia* tervével foglalkozott. A görög tragédiáknak, melyeken ama levelek épültek, beható tanulmánya eszébe kellett, hogy juttassa a forma-érzékű költőnek a gondolatot, hogy maga is kísérletet tegyen e műfajban. De ismételt kezdemények daczára mindig újra elejtette a megkezdett munkát. Csak midőn befejezte az Amores gyűjteményét, látszik, hogy komolyan a tragédia befejezésére adja magát; mikor lett azonban készen vele, került-e és mikor előadásra, azt nem tudjuk. Medea szakítása Jasonnal már anyagot adott neki a tizenkettedik heroidára. Semmi sem valószínűbb, mint, hogy nem csak a hősnő jellemzése, hanem tényleges föltevések, motivumok, gondolatok is, a mint akkor épen lelkében éltek, közösek voltak a levéllel és a későbbi drámával. Ovidius soha sem átallotta magát ismételni. Ehhez járúl Seneca tragédiájának megegyezése az ovidiusi elegia lényeges vonásaival, és bizonyára valószínű, hogy amaz kiválóan elődjének drámájára támaszkodott.

Tragédiájában Ovidius még az euripidesi mértéken is fölül fokozta Medea szenvedélyét. Saját vallomása szerint, úgy dühöng, mint egy bacchansnő. «Ide-oda ragadtatom, mint az istentől eltelt nő», vallja meg egy anapæstusi sorban; és egészen megfelelően rajzolja a dajka Senecánál (302. kk.) viseletét: a mint a Mænad barangol a Pindus ormán vagy Nysa hegygerincein, úgy futkos szilaj mozgással ide-oda, arczán viselve az őrzöngő düh jeleit. Az ovidiusi epistola fölteszi (a mi az írásbeli érintkezés indokolására szolgál), hogy Jason már számúzta házából a kolchisi nőt, mielőtt ez még tudott volna valamit a czélba vett második házasságról. De elvihette magával két fiát és szerelemmel csügg férjén. Ekkor egyszerre a Hymenæus

hangjai esendülnek meg fülében, fuvola-dallamokat hall, fáklyafényt lát, közelebb és közelebb jönnek a Hymenkiáltások; a szolgálak zavarban vannak, lopva sírnak, senki sem meri felvilágosítani az úrnőt, míg végre kisebbik fia, ki kinn állt az ajtó előtt, bejő és jelenti anyjának, hogy Jason az, ki a nászmenetet vezeti. Ekkor széttépi ruháját, mellét veri, alig képes tartóztatni magát, hogy ki ne rohanjon s kezet ne emeljen a hűtelenre, ki az övé. Ez egész lefolyás fölötté drámai s nagyon jól nyithatta meg a tragédiát. Seneca is felhasználta, de elrontotta. Mert nála Medea kezdettől fogva értesülve van a közel álló nászról: mindjárt a prologban bosszú-tervekben kéjeleg. Midőn aztán a korintheta nők kara Jason nászodalával bevonúl, a megbántott nő dühkitörése többé semmi hatást sem tesz. A Jason és Medea közötti elkerülhetetlen magyarázatban is bizonyára sok dolog emlékeztetett a levélíró nő kéréseire és szemrehányásaira. Hogy a hálátlant jótéteményeire emlékeztette s megsemmisítő bosszúval fenyegette, elárulja a második a két fenmaradt vers közül: «megmenteni tudtam; kérde: tudok-e megsemmisíteni?» E rhetori gnoma első feléből ki lehet találni, hogy ezt a sikerült megmentésnek megelőző előadása készítette elő. Bár e részlet az epistolában bővebben lehetett is kidolgozva, csak megfelelően Ovidius sajátyszerűségének, ha Medea a drámában is az Aesonida hajdani bajait, esengő kéréseit és ígéreteit, saját lelki harczeit és áldozatát behatóan rajzolta volna. Az első találkozás benyomásáról, a végzetes szerelemről, mely akkor megragadta, még megfelelőbben emlékeztethet meg egy monologban vagy a dajkával való párbeszédben. Bizonyára nem hiányoztak Ovidius drámájából a térdeplő kérések sem, melyekhez Medea Seneca drámájában, valamint a levélben alászáll. Ha végül itt a végén jelzi, hogy

talán meg fogja bánni a szörnyű tettet, melyre haragja ragadja, kérdeni lehet, vajjon a színpadon a végrehajtott bosszú után valóban ily hangulatba esett-e, a mi persze elvenne valamit a jellem démoni nagyságából.

Ovidius ez egyetlen tragédiája a legnagyobb elismerésre talált. Ez mutatja, mondja Quintilianus, mennyit tehetett volna e költő, ha elhatározza magát, hogy geniusának parancsoljon, a helyett, hogy engedjen neki. Még Tacitus kortársai is elragadtatva olvasták e darabot, épen úgy, mint Varius Thyestesét.

Apollonius adhatott serkentést a Medeára féltékeny *Hyppipylé*-nek Jasonhoz intézett levelére is, mert az argonauták fogadása és tartózkodása Lesbosban, valamint különösen a Thoas-leány búcsúja Jasontól, ott az első könyvben (607—914) kimerítően el van beszélve. Valamely mythographikus kézi könyvből lehetett véve némely különös vonás, mint a kétévi tartózkodás Lemnosban és az ikrek utólagos születése.

Laodamia gyöngéd levelére ellenben ismét Euripides egy tragédiája (Protesileos) szolgáltatta a leglényegesebb vonásokat. A férjtől való megrázó búcsút, az ifjú nő ájulását, hozzátartozóinak fáradozásait, hogy ismét életre hozzák, az elválás miatti megújult és tartós fájdalomt Ovidius a görög eredeti prologja után rajzolhatta. Világosan föl lehet ismerni a következőkben a barátnők első kardalát, kik a megszorodottat rábeszélik, hogy ifjúságához és állásához képest ékesítse fel magát, és ennek ellenvetései, valamint a «Dysparis» és Menelaus igazán tragikus megátkozása igen könnyen lehetnek egy Kommosból átvéve. A rémes álom, melyről *Laodamia* Ovidiusnál beszél, mely reggel arra bírja, hogy az oltároknál áldozzon, egyszersmind a fenyegető jóslat megemlítése, a szeretett

hős túlbuzgalma miatti gond, a távozásakor történt előjelekre való emlékezés, a boldog trójai nőkről való gondolat, kik férjeiket naponként látják visszatérni a harczból, mind ez adhatott Euripidesnek egy vagy több beszédre anyagot, melyek előkészítették a balhírt. Végre a viaszkép sem hiányzik, melyet a gyöngéd nő a távoli férj helyett átölel és megszólít.

Félreismerhetetlen továbbá a drámai forrás a *Canace* levelében. A testvérek természetellenes szerelmi viszonya és tragikus vége a híres euripidesi tragédiában, «Aidos»-ban találta meg egyszer mindenkorra költői kifejezését, és Ovidius bizonyára nem vonta meg magától e kietlen munka izgató élvezetét. A levél, melyben a halálnak szentelt nővér búcsút vesz fivéréből, lényegileg elbeszélés, melyből azonban egyes jelenetek és szerepek, maga a kar is, plasztikus szemléltetéssel önmaguktól kiválnak. Lelkében még egyszer átfutja az átélt dolgokat az első, kezdetben önmagának is rejtelmes szívbeli mozdulatoktól a katasztrópháig. Az euripidesi mellékmotivumnak, Macareus eljegyzésének, melyet az atya épen a napokban szándékozott megkötni, magához a szerelmi történethez semmi köze sincs, és a levél szerzője kár nélkül félre tehetette. Ellenben szívesen tudnók meg, hol és mily helyzetben kell gondolnunk Macareust, mert a hozzá intézett kimerítő elbeszélés alig jogosult azon föltevés nélkül, hogy a leírt események, a gyermek fölfedezésétől fogva, ismeretlenek maradtak előtte.

Hypermestra búcsúlevele is vőlegényéhez, kinek, atyjának akarata ellen, megkimélte életét, legalább részben drámai alapon épülhet, mert Aeschylus egy trilogiában tárgyalta a Danaos-leányok sorsát és nem lehetetlen, hogy Ovidius ezt ismerte. A Danaida-csoportozat felállítása aty-

jokkal a középben, a 726-ban fölszentelt palatinusi Apollotemplom oszlopcsarnokában, különben a mythus bizonyos népszerűségére enged következtetést, és Horatius is feldolgozta románczczá. Sőt némely jelentékeny fordulata közös is az ovidiusi költeménnyel, különösen, hogy a nemes szűz itt, mint Horatiusnál, erkölcsi kötelességnek tünteti fel (pietas) megmentő tettét, hogy kész a halálra és végül Lynceusnak lelkére köti síriratát. Ez megint hellenisztikus mintára mutat. Drámái a véres nászsj kezdete: így ábrázolhatta ezt Aeschylus trilogiájának középső darabjában (Θαλαμοποιοί): a menyasszonyok bevonulása az argiv király Pelasgus palotájába fáklyafény mellett, tömjénillat és Hymenæus-kiáltások, aztán a koszorúzott Aegyptus-fiak Komosa, kik borosan, társaiktól körülzajongva, nászi szobáikba lépnek, hogy halálos ágyukba feküdjenek. Az éj kietlen csendjében léphetett ki Aeschylusnál Hypermestra a házból, ingadozva, vajjon engedjen-e atyja kegyetlen parancsának vagy nem? E lelki harcz, Ovidiustól magánbeszédbe (53—66. v.) foglalva, melyben az engedelmisség és a női szelidség két hangja közvetlenül egymás ellen támad, közvetlenül a tragédiából lehetett átvéve. A végső darab kezdete Lynceus szökésének fölfedezése Danaus által és az engedetlen leány bebörtönözése (79—84. v.) lehetett. Valóban aeschylusi azonban elmélkedése, hogy mind ez átok Junónak Io elleni féltékeny haragjából származik, mert ez utalás már a trilogia első darabjában, a Könyörgőkben, ismételten felhangzik, és Ovidius magától bizonyára nem jutott volna ily indokolásra. Hogy oly módon, mely a levél többi hangulatának és az író helyzetének semmiképp sem felel meg, szélesen kidolgozza és az átalakulási történet játszai megvilágításában tetszelegjen magának, éppen a metamorphosisok iránti érdeklődésének

tulajdonítható, mely már akkor fölébredt. Látjuk, mint gyözi le még az ifjú költőt anyaga.

Ugyanezen fajhoz tartozik a thrák királyleány *Phyllis* megható története is, ki miután rövid ideig élvezte a szerelem boldogságát Demophonnal, Theseus fiával, ennek késlekedő visszatérése miatti bánatában önmagát megölte s aztán fává változott, mely később, midőn kedvese mégis megjött, ölelése alatt leveleket hajtott. Tuscus, Ovidius barátja, egy a maga korában nevezetes költeményben tárgyalta e mondát, talán Kallimachosra támaszkodva, kinél szintén előfordult. Mind a két előd befolyásolhatta *Phyllis* epedő levelét: mily erősen igénybe vette Ovidius képzelmét ez alak, elárulja ennek feltűnően gyakori megemlézése az erotikus tankölteményekben.

Közel feküdt, feleleteket készíteni ily levélbeli beszédekre. E gondolatot *Sabinus*, Ovidius barátja, hajtotta végre, talán egyenlő lépést tartva az egyes levelekkel, mindenesetre közvetlenül az első gyűjteménybe való betekintés után; mert maga Ovidius jelenti (Am. II. 18. 27. kk.), hogy ama válaszok «nagyon gyorsan» érkeztek meg, és pedig Ulixestől Penelopéhoz, Hippolytustól Phædrához, Aeneastól Didóhoz, Demophontól Phyllishez, Jasontól Hypipyléhez, Phaontól Sapphóhoz. Ugyanazon elegiában (20. kk. v.), melyben elsorolja, mely költői munkák foglalkoztatják vagy készültek el épen akkor, Ovidius a «szerelem művészetén» és a tragédián (mindkettő keletkezöben) kívül megnevezi Penelope (1), *Phyllis* (2) leveleit, a *Parishoz* (kétségkívül 5), *Macareushoz* (11), *Jasonhoz* (6, vagy 12), *Theseushoz* (10), *Hippolytushoz* (4) szóló leveleket, *Didóét* (7) és *Sapphóét*. Bizonyára nem volt szükséges, hogy ezen a helyen éppenséggel minden e fajbeli költeményt, melyeket általában készített vagy még maga

elé tűzött, felsoroljon, és éppen oly kevéssé volt szükséges, hogy befejezett gyűjteményök már a közönség előtt feküd-
jék, midőn (Szerelmi művészet III. 345. k.) az új lelemény-
nyel dicsekedett és e levelek egyikének vagy másikának
előadását a művelt társalgásra ajánlotta. Mégis hiányzik
a határozottan meg nem nevezetteknél a teljes hitelesség.
De a lelemény és stil technikája egészben véve oly egysé-
ges a többi eddig megbeszélt költeményben is, hogy né-
mely kisebb egyenetlenség, névszerint egészen elszigetelt
szabálytalanságok a versek képzésében, legföljebb arra
következtetésre jogosítanak, hogy nem mindnyájan ugyan-
azon időben, mintegy egyfolytában, készülhettek. Talán
maga Ovidius kevésbbé sikerülteknek tartotta Briseis,
Hermione, Deianira (3. 8. 9.) leveleit, talán Laodamia és
Hypermetra levelei (13. 14.) csak később járultak hozzá-
juk. Így például Briseis abban leli kedvét levelének beve-
zetésében, hogy a hexameter szavait a pentameterben
ismétli és pedig három egymásra következő distichonban
(5—10.). Az epanalepsis e figurája, mely egyszer használva,
naivul hangzik, ily túlzás által bárgyúvá lesz: de Ovidius
soha sem vetközött le bizonyos vonzalmat ily játékok iránt.

Midőn a szerelmi költeményekben a rövid jegyzéket
közölte heroína-leveleiről, mindenestre még nem írta meg
ama *kettős leveleket*, melyek a hagyományos gyűjte-
mény végét képezik (Paris és Helena 16. 17., Leander és
Héro 18. 19., Acontius és Cydippa 20. 21.). Különben
nem sorolta volna fel azonnal a válaszleveleket, melyeket
Sabinus barátja több ott megemlített epistolára készített
(1. 4. 7. 2. 6. 15.), a nélkül, hogy saját műveiről is meg ne
emlékeznék. Már külsőleg is megkülönbözteti ezeket az
eddig megbeszéltektől a sokkal nagyobb terjedelem.

Természetesen sokkal fontosabb a jelleg különbsége.

A magánbeszédekből és megszólításokból párbeszédék lettek, melyek mind a két oldaláról megvilágítják a tárgyat. *Paris*, mint vendég Menelaus házában, ennek elútazása után heves kérélevelet (ez már nem az első) intéz Helenához. A világban jártas, győzelemhez szokott kéjencznek, igazi császár-korbeli Romulus-unokának túlszárnyaló léhasága az, mely e csábító, önhitt nyelven beszél. Mindjárt abból a föltevésből indul ki, hogy tulajdonképen semmi szóra sincs többé szükség közöttük. A szerelmi lángot, mely szemeiből sugárzik, már magával hozta, és czéltudatos útjának sikeréről Venus kezeskedett. Mint kipróbált szakértő, bámuló bizonyosságot tesz szépségéről, melyet meglesett a palaestrában, és azonnal kijelenti, hogy határozott kitartásával szemben minden ellenállás hiábavaló. Nem hiában útasította vissza két istennő ajánlatát. Büszkén utal őseire, de nagyobb súlyt helyez Ilion gazdag pompájára: mily szemeket fog itt meresztetni a fukar Sparta leánya, ki pedig méltó a leggazdagabb ékességre! Menelaussal meg tud mérközni. Lerajzolja, mily kínokat szenvedett az asztalnál, midőn a pórias férj a szép asszonynyal enyelgett, és emlékezteti, hogy bor mellett, könnyű mámort szinelve, mint mondott ő Helena arczába elburkolt, csak neki érthető szerelmi vallomásokat, mily elragadtatással látta fehér keblét, mint szedte csókjait a kis Hermione ajkairól, és a mi több ilyen raffinált szerelmi jelek még vannak ezen kívül. Mindegyre sürgetőbb, hizelgőbb lesz, egy éjszakáért könnyörög. Oly szépség, mint ő, Juppiter és Leda leánya, csak nem lesz oly naiv, hogy a házasságtöréstől féljen? Gúnyosan hivatkozik a teljhatalomra, melyet Menelaus maga adott neki elútazása által. Hisz a ravasz ember elbúcsúzáskor határozottan ajánlotta nevének a vendéget (v. ö. Szerelmi műv. II. 359. kk.). Hiszi-e, hogy a filkó valóban

tudja őt becsülni? «Ha nem akarunk oly ostobák lenni, mint ő, úgy egyenesen kényszerítve vagyunk, felhasználni az alkalmat: hisz ő maga vezet téged karjaimba. Miért töltjük az éjszakát külön, magányos ágyon? egyesüljünk, akkor az éj világosabb, mint a dél.» Késznek nyilatkozik, ha akarja, hogy elszökteti, mint már egykor Theseus: a hajóhad helyben van, és fénynyel tartsa bevonulását Trójába. Esetleges háború miatt ne aggódjék: magasztalja Ázsia hatalmát, már ifjúságában bebizonyított saját bátorságát és nyíllövő művészetét, de különösen Hektor becsét, ki számtalan harcossal fölér. Díceskvő bizalommal és bizonyos leereszkedő kegygyel végződik a lélektanilag kitűnően átgondolt levél.

Nem kevésbé lélektani mestermű *Helena* válasza. Épen így válaszolhatott volna azon időben egy római kaczér nő egy mœchus ajánlataira. Pontról pontra Paris leveléhez csatlakozik. Erényes felháborodással kezdi a hálátlan idegen vakmerő föltevésai miatt. Daczára viselete bizonyos szabadságának, mégis sokat tart hírére; Theseus, ki egykor elszöktette, csak néhány csókot rabolt el tőle, nem becsületét. És ha anyjára, Ledára hivatkozik, azért ő még nem Juppiter. De hogy egyáltalában tárgyalásokba bocsátkozik, már elárulja a megadásra való hajlandóságát. Félig eléje megy, félig ismét visszavonúl. Megvallja, ha valami elcsábíthatná, az az udvarló személye volna, nem ajándékai. Már levelének vétele előtt meg volt nyerve számára: alattomos jeleit az asztalnál jól megértette. Sőt egyenesen bizonyosságot tesz, hogy szép és csábító, de a vele élvezhető boldogságról lemond kötelességérzetből: róla vegye a lemondás példáját. Kár, hogy nem ismerte meg korábban, midőn még szabad volt: most kimélje meg. Hitetlennek tettei magát állításával szemben, hogy Venus

igérte őt neki, de mégis kijelenti, hogy a választás hizelgő rá nézve: hiszen vasból kellene lennie, ha nem szeretné őt. Csak még nagyon tapasztalatlan s nem tanulta férjét megcsalni; fél az emberek beszédétől s kéri, ne vétessen észre magán semmit (azért nem szükséges visszavonúlnia). A Menelaus elleni gúnyba is belemegy: alig tarthatta vissza nevetését búcsú-szavainál. Csak még a fölfedezéstől való félelem és a vágy közt ingadozik; nem tudja magát elhatározni: bár tudná őt Paris kényszeríteni! az erőszaknak engedne. De kételkedik hűségében s háború esetén bátorságában is. Egyelőre a levélváltás folytatását indítványozza, két szobaleányának közvetítésével.

Az *Acontius* és *Cydippe* közötti levelezés szerzője szorosan követte Kallimachos «Kydippe» című elbeszélő költeményét, mely valószínűleg egyik része volt az *Αἴτια* nagy munkájának. A görög költemény fenmaradt töredékeinek Aristænetus vonásról vonásra innen merített prózai epistolájával való finom egybevetése által sikerült meglehetősen teljesen helyreállítani a kecses szerelmi novella tartalmát. Ezen alapúl a római levél helyzete. Az ifjú Acontius kérései a szeretett nő betegágyához vannak intézve, melyre csodás módon mindannyiszor reá kerül, valahányszor menyegzőt készül ünnepelni előbbi vőlegényével. Diana, kire gyanútlanul megesküdött, hogy Acontius neje lesz, nem engedi meg az eskü megszegését. Furfangos és önhitt kérőnek mutatkozik ez a levélíró is: az előnyöket, melyeket csele nyújtott, szerencsésen ki tudja zsákmányolni, a nélkül azonban, hogy nagyon közel lépjen a leány gyöngéd érzéséhez. Csaknem úgy, mint Paris, Amor pajzsa mögé húzódik, és mint ez, el van határozva, hogy zsákmányát, akármily módon, hatalmába keríti. Behatólag, nem kéjvágy nélkül, rajzolja szépségét. Egyelőre csak azt

a kegyet kéri, hogy büntetésül idézze maga elé, kész elfogadni ütések és bilincsek, és reményli, hogy alázatos megadásával megindítja szívét. Aggódva bolyong háza körül s kérdi a cselédséget, mint aludt a beteg és van-e étvágya. A boldog völegényt, kinek szabad ágyánál ülnie és magának mindenféle bizalmasságokat megengednie, hevesen irigyli. Előjogára hivatkozik, Diana haragjával fenyegetőzik, ki eddig megelégedett az intésekkel, ajánlja, hogy mondjon el mindent szüleinek, s azt sem felejtí el, hogy jó családból való szülöttnek, vagyonosnak és erkölcsileg feddhetetlennek bizonyítsa magát. A csodálatos végzet emlékéül a menyegzőn arany almát akar a delosi templomban megfelelő felirattal fölszentelni.

Cydippe sem titkolhatja el, bármily idegenkedőnek látszik, hogy visszonozza az állhatatos kérő hajlamát; de elrejti szívét azon félelem mögé, hogy hevesebb ellenállással még inkább felingerli a szigorú istennő haragját, ki, fájdalom, a férfi részén áll. Titokban ír, mialatt hű dajkája őrt áll az ajtó előtt, hogy senki meg ne lepje: ha valaki jó, keblébe rejti a lapot, hogy később folytassa a munkát. Panaszkodik, hogy szépsége bajba döntötte: mint a hajó, melyet a szél a sik tengerre hajtott s aztán ismét visszavetett a partra, úgy szenved ártatlanul a két ellenség küzdelme közepett. Bár soha se vagy ne azon időben került volna Delosba! És most asszonymódra kiterjeszkedik az út emlékére, türelmetlenségére, hogy czélhoz érjen, mint ékesítette magát a megérkezés után másnap reggel, és mialatt anyja áldozott, mint szemlélte meg dajkájával Delos látnivalóit, és aztán a templomban mint gurult hozzá az alma a végzetes esküvel, melynek olvasásával le kellett kötnie magát, — mindez kétségkívül az apró részletekig rajzoló Kallimachos-féle epyllionból van véve. Csak

a csalárd kényszer miatt panaszkodik, melyet rajta tettek: szelid rábeszélés ellen kevesebb ellenvetése lett volna. Kérje Acontius legalább saját érdekében Dianát, hogy kímélje meg életét az ártatlannak, hagyja megint meggyógyulni. Behatólag és nyomatékkal erősíti, hogy völegényének beteg ágya mellett semmi illetlen szabadságot nem enged, sőt világosan megérteti vele, hogy hozzá való érzelmei megváltoztak. Acontius azon kérését, hogy meglátogathassa, csak látszólag útasítja vissza. Már a távolból elég mélyen megsebezte, nevének megfelelőleg. Soha sem fog ráismerni (úgy megváltoztatta a betegség) és talán maga fogja kívánni, hogy Diana oldja fel ígéretétől. Persze a delphii orákulum is a szószegésre utalt, midőn gyógyulásának módját kérdezte tőle. Így minden isten támogatja Acontium, és ezért ő is rabul adja magát. Mindent megvallott anyjának: a többi Acontiumtól függ.

Az elegia legnagyobb része (az első tizenhárom vers kivételével) csak kevés XV. századbéli késői kéziratban van meg, az utolsó fele (144—250. v.) meg éppen csak egyetlen egy flórencziben, és pedig, a mint látszik, egy XVI. századbéli kéztől utólag beillesztve. Maximus Planudes is, ki egy értékes kézirat szerint (legkésőbb a XIII. századból) a heroidák görög metaphrasisát készítette, csak e levél 13. verséig viszi azt. Ennek daczára a tartalom, összefüggés és stíl elfogulatlan szemlélőjének semmi kétsége sem lehet, hogy e rosszul hitelesített részek fő állományukban (egyes interpolatiókat leszámítva) a kezdethez tartoznak s vele egy befejezett egésznek képeznek, és hogy éppen úgy, mint Acontius megelőző levele, az ókor jó idejéből oly szerzőtől származnak, ki még olvasta Kallimachos Kydippéjét. Elveszte nyilván azon körülménynek tulajdonítandó, hogy ez az utolsó levél egy őskéziratban valamely kötet végét ké-

pezte, melynek utolsó lapjai elhanyagolás következtében elvesztek.

Elveszett hellenisztikus epyllionon kell alapúlnia *Leander és Hero* levélváltásának is, mert tényleges vonásokat foglal magában, melyek Musæus sokkal későbbi költeményében is előjönnek és csak közös görög forrásból származhattak. «Hero tornyához» Sestosnál egy helyi monda fűződött, mely anyagot nyújtott egy ætiologikus elbeszélésre: Vergilius is megemlékezik egy ízben a megható szerelmi történetről (Georg. IV. 258. kk.). Két tiszta hangulatú gyermeki lélek, melyeknek a tengeri vihartól rájuk kényszerített elválás alkalmat ad epedő levelekre: egy merész hajós, ki egyedül mer átmenni Sestosba, viszi át a leveleket; szívesen szállna csónakába az ifjú is, ha nem nézett volna oda egész Abydos a partról. Hetedik éje már, hogy a tenger úgy zajlik. Álmatlanul ült egy szirten és nézett át a világosságra, melyet látni vélt. Háromszor vetkezett le és kísérlette meg az úszást, de hiába. Most azzal kárpótolja magát, hogy élénken visszaemlékezik első gyönyörteljes látogatásának minden körülményére. Az elbeszélés, melyet itt besző, a legnemesebb szépségű. Megkezdődött az éj, midőn elhagyta a házat. Ruhájával minden félelmet is levetkezett. A hold reszkető fénye vezette az úszót, ezüst fénye napvilágot terjesztett el a víz fölött. Mély csend volt mindenütt, csak a hullámok moraja hallatszott és a jégmadarak panaszos hangjai. A fény, melyet messziről megpillant, új erőt ad neki: minél közelebb ér, annál könnyebb lesz útja. Most mint nézőt látja úrnőjét: tetszeni igyekszik neki úszás közben. Csak nehezen akadályozza meg a lányt dajkája, hogy eléje ne menjen a tengerbe, de a víz így is megnedvesíti lábát. Ölekezés, csókok jönnek most, a leány oda nyújtja vállairól ruháját, szárítja haját. A többit tudja

az ég és a torony és az útmutató fény. Reggel könnyek közt, gyöngéden búcsúznak el, a dajka sürgeti őket: a meddig lehetséges, visszatekint kedvese után. Hazatértekor hajótöröttnek érzi magát. Most visszatérnek az elválás miatti panaszok: oly közel van és mégis elérhetetlen. De ha még tovább tart, mégis meg fogja kísérleni a halálveszedelmet: hadd vesse ki oda át holttestét a tenger és sirassa meg kedvese. De inkább imádkozzék, hogy szünjék meg a vihar, csak addig, míg nála van. Azután bilincselje le oda át, szívesen marad ott és óvatosan elhalasztja a visszatérést. Mihelyt lehet, át fog menni: tartsa csak készen a világosságot.

Hero válasza oly kifejezést ad bájos türelmetlenségének, mely csaknem kihívja Leandert utolsó végzetes kísérletére. Élénken rajzolja lelki állapotát és nyugtalan viseletét. Ha megjő az éj, a toronyra állítja a világosságot és fonással esalja az órákat. Csak Leander nevét hordja az egész idő alatt szájában, kérdi a dajkát, hiszi-e, hogy most elhagyta a házat, leveti ruháit, megkeni magát. És amaz mindenre bólint, mert alszik. Kinéznek utána, csüggedő hangon imádkoznak érte; minden zajra azt hiszik, hogy jó. Végre álom száll szemére: róla álmodik, úgy véli, úszni látja őt, vállain érzi nedves karjait stb. De öröme rövid: álmával ő is eltűnik. Egy futólagos szemrehányást és gyanút nem fojthat el: az idő már volt rosszabb is; Leander óvatosabbnak tűnik föl előtte, mint máskor; talán csak nem hidegült meg szerelme, talán csak nem tolta félre más valaki őt, az egyszerű thrák leányt. De önmagának mondja, hogy nincs oka ily aggodalomra. A lámpa, melynél ír, serczeg, a mi jó jel, a dajka bort csepegtet bele, mondja: holnap többen leszünk, és iszik. Keljen csak útra bátran: Venus segíteni fogja. Szeretne fele útra eléje úszni. Félénkségének

rejtett rosszalása és a gyöngéd aggodás közt ingadozik ide s oda egész végig.

Igaz, hogy e levelek rövidebbek és néha egyszerűbbek lehetnének. Nem hiányzanak ismétlések és tudományosan mythologiai epizódok, melyek megzavarják a hatást, Leander Boreast, Hero még kimerítőbben Neptunust emlékezteti szerelmi kalandjaikra, hogy szelidebb hangulatba hozza. Leander kissé körülményesen beszél a csillagokról, melyek a hajósnak útát mutatnak, míg az ő pályáján biztosabban fénylik egy más világosság. De a Musæussal való összehasonlításból látjuk, hogy még ez inkább zavaró rhetori fejtegetések magvai is megvoltak az eredeti költeményben, úgy hogy az újabb kéztől származó betoldások gondolatát el kell útasítani. Az sem lehet véletlen, hogy Leander kissé keresett élezzel megígéri, hogy egyszerre hajó, hajós és útas akar lenni, és Musæus (25. v.) ugyanezen kifejezésben foglalja egybe a merész úszó tettét. Hogy a levélírók nem fáradnak el, hullámzó hangulataiknak mindig új, néha mesterséges fordulatokat adni, az már e rhetorikus költemények módjából következik, melyeknek művészete jórészt épen ily játszi világosságok gazdag leleményében, bája nem kis részben olyan csillogásban és sziporkázásban áll, melyet a finoman csiszolt kristály számos lapja sugároz. Mindig egyike volt Ovidius gyöngeségeinek, hogy szellemes ötleteinek nem tudott ellenállni, enyelgő múzsájának gazdag játékát nem tudta korlátok közt tartani. Hogy e kettős levelek úgy összes tervezetőkben, valamint modoruk és stíljök részleteiben ovidiusi bélyeget viselnek, eléggé be van bizonyítva. De a versképzés bizonyos hanyagságai csak a költő késői és legkésőbbi munkáiban találunk némi hitelesítést.

Sappho egy levelét is magára vállalja Ovidius az Amores

elegiájában, és bizonyítja, hogy Sabinus választ készített reá. A helyzet, a címzett és az általános tartalom kétségtelenül ugyanazok voltak, mint a meglevő elegiában. A lesbosi költő kijelenti szerelmét Phaonnak, ki Siciliában tartózkodik; tudtára adja, hogy egy najád azt tanácsolta neki, keressen gyógyulást fájdalmára a leucadiai szikláról való leugrás által, melynek következménye az lenne, hogy szenvedélye átszállna vonakodó kedvesének keblébe; eléje tünteti azonban, hogy sokkal helyesebb volna, ha önként visszatérne Lesbosba és őt boldoggá tenné. A szerző, ki Sappho személyes viszonyait jól ismeri és költeményeiben, valamint az elidomtalanító pletykákban is, melyek a komédiának köszönhetők, járatos volt, éles, de igen hátrányos, sőt közönséges jellemzést nyújtott a költőnőről. Férfias egyenességet, mely kerülgetések nélkül áll elő a szóval, el lehet ugyan nézni Sappho jellemének; de az író nem csak minden női tartózkodást elvet magától, hanem szárazon tolakodó és durva hízelgésekkel ostromolja áldozatát. Apollo és Bacchus mellé állítja és épen-séggel szemérmetlen módon emlékezteti az élvezetekre, melyeket már nyújtott neki. Hogy megindítsa, boldogtalan családi viszonyairól beszél neki, elvetemült fivérééről, lé-vertségéről, szívének sebezhetőségéről, és túlságos gyön-gédséggel esedezik az ifjúhoz, ki már nem gyermek és még nem fiatal ember, térjen vissza keblére, nem hogy szeresse, hanem hogy szerettesse magát. A hagyományos minta sze-rint lerajzolja, mint érezte magát (igazi búcsúzás nélküli) elútazásának váratlan hírére, kéjes álmokról beszél, melyekben megjelent előtte; mint barangolja be aztán reggel a barlangokat és az erdőt, mint keresi fel a helyeket, hol együtt hevert vele a fűben. Végül segítségül hívja egész rosszhírű múzsa-iskoláját, a lesbosi nők és szűzek csapatát:

tegyék, hogy Phaon visszatérjen, csak akkor fog dalnoknők is ismét hozzájuk illeni. Phaon azonban jöjjön, Venus-tól és Cupidótól vezetve, vagy legalább írjon, hogy tudja, mit kelljen tennie, s végső esetben a leucadiai vizekhez mehessen.

Ez az elegia is hellenisztikus költeményen látszik alapulni, mely a lesbosi népmondát dolgozta fel egy helyi legendával az actiumi Venus-templomnak a lesbosi Phaontól történt alapításáról. A római szerző túlhajtott módon utánozza Ovidius bizonyos játszadozásait, s egy Lucanus-féle kifejezés átvételével elárulja, hogy nem lehet Ovidius. Azonfölül a levél nincs meg a jó, irányadó, hanem csak a legújabb kéziratok némelyikében, majd végül, majd kezdetül. Csak egy XIII. századbéli párisi kézirat, melyben a Heroidák egyes versei kivonatolva vannak, nyújt a Sappho-levélből is ily kivonatokat, és pedig a 14. és 16. epistola közt: e szemelvény azonban a IX. vagy X. század egy őscodexéből látszik származni. E szerint nem lehet kételkedni a Sappho-levélnek ókori származásában, de époly kevésé abban, hogy csak az igazi ovidiusinak elveszte után készült és került be a gyűjteménybe.

Valóban kevésé valószínű, hogy a vénülő, megtört költő, ki a száműzetésben bűnbánólag vezekelt erotikus műzsájának ifjúkori bűneiért és oly szívesen elfeledtette volna azokat, még egyszer épen költői pályájának kezdetéhez tért volna vissza és újra épen nem plátói érzésű szerelmes leveleket írt volna. Hiszen megkezdett nagy művének befejezése feküdt szívéen, és ama korszak leveleiben egyáltalában szóval sem emlékezik, hol többi munkáját fel is említi, elfeledett iskolai gyakorlatairól. A régibb «heroides» cím is elárulja, hogy az igazi gyűjtemény csak női kéztől való leveleket foglalt magában. Arra azonban

nincs ok, hogy a kettős leveleket két szerző közt oszszuk fel. Így csak az a lehetőség marad fenn, hogy egy, Ovidiusnak kivált későbbi modorában jártas utánzó még jókor késztette azokat, és hogy Ovidius halála után a Heroidákkal a közös epistolæ név alatt nagyobb tömeggé egyesültek.

Érdekesebb Róma akkori női társadalmára, mint a költészet történetére nézve, hogy oly költő, mint Ovidius, ifjúkori feltörekvésének korszakában arra adta magát, hogy elegiai distichonokban tankölteményt írjon a *női szépítő szerekről*, bizonyára görög minta után: de ezt nem lehet megjelölni. A szerző, ki szerelmi művészetének egyik helyén (III. 205.) reá hivatkozik, valószínűleg tréfásan kis könyvecskének nevezi azt, mely a reá fordított gond tekintetében jelentékeny munkának tűnik föl előtte. Csak a kezdet maradt fenn (100 vers), és ez is meg van szakítva hézagok által. Kecses bevezetést ad, mely abból indul ki, hogy a nyers anyag nemesítő ápolása az életben, valamint a természetben szükséges, hogy kivált a megfinomodott jelenkorban, midőn még a férfiak is annyit adnak külsejökre, a nőknek mindent föl kell használniok, amazok tettségének megnyerésére. Bűvös szereket és erős mérgeket elútasít s mint egyedül tartós ékességet a jellem tisztaságát magasztalja. Ekkor azonban a jártas szerző nagyon a tárgyhoz való és nagyon gondosan körülírt receptekre tér át: mint kell a bőr simaságát az éjjeli alvás alatt ápolni, mint kell a foltokat megszüntetni. Bámuljuk a komolyságot és kimerítőséget, melylyel efféle szabályokat előad, és nem csodálkozunk, hogy a leírónak elfogyott a türelme.

A tanköltemény iránti hajlam az élet, élvezetek és kedvtelések finomulásával emelkedett. Az előkelő világ művé-

szet szerint akart enni és inni, lovagolni és vadászni, halat és madarat fogni, gyümölcsöt és virágot tenyészteni, játszani és szeretni; és ezeket a művészeteket is irodalmi ábrázolás által akarta elismertetni, mintegy megnemesíttetni. Száraz kézi könyvek helyett, melyek a konyha és pincze, a sport és női szoba titkait tanították, kevésbbé okulásul, mint inkább emlékeztetőül és mulatságul, nem annyira alapos, mint inkább választékos leírásokat olvastak versekben, melyek könnyen bevésődtek az emlékezetbe, s a mondából és költészetből vett mellékletekkel kellett kecsesen ékesítve lenniök. Efféle úgynevezett verses *Artes* voltak többek közt a koczka-, deszka-, lapda-, abroncs-játékról, az úszásról és az arczfestékről, a lakomákról, az ivó edények készítéséről és az erre szükséges agyagról (Trist. II. 471. kk.).

A szerelem is játék az erotikus költők felfogása szerint, és pedig a legérdekesebb. Benne, legalább elméletében, mesternek érezte magát Ovidius. Miután elegiáiban ilyennek bizonyult, engedett a kísértésnek, hogy ez élettel és lélekkel legteljesebb művészet egészét tanításban foglalja össze, még pedig, mint ama költeményeket, elegiai, azaz a szenvedély ábrázolására egyszer megalkotott formában. A női szépítő szerekről szóló költemény erre szolgáló előtanulmány-féle volt. Közvetetlenül arra keletkezett a *«Szerelmi művészet»* három könyve.

Nem messze a kezdettől (I. 171. kk.) a fényes naumachiára emlékeztet, melyet Augustus «épen most» (2. Kr. e.) rendezett a Mars Ultor templomának fölszentelésekor, és megemlékszik a parthus hadjárat készületeiről, melynek vezéréül az ifjú Caius Cæsar, Augustus fia, van kiszemelve; ez huszadik születésnapja után (1. Kr. e.) ment Syriába. E két időpont közé esik tehát az első könyv megírása.

Nem Phoebusnak, nem a múzsáknak, erősíti a szerző, köszöni ihletéseit, hanem a tapasztalásnak. Valóban itt-ott határozottan hivatkozik ön élményeire: de mégis jó része bölcseségének könyvekből van összehordva. Nem ritkán ügyesen dolgozta fel a komédia közhelyeit, melyek az elegiában, az epigrammban, a szatirában, sőt Lucretiusnál is előfordulnak. Így a női fogások, melyek szerint a szeretőt kizsákmányolni, tőle ajándékokat kicsalni lehet, a bizalmaskodások és titkos szerelmi jelek bor mellett, a tanítás a hizelgésekről; a szépítő euphemismusokról, az esküdözésekről és hamis eskükről, a kitartásról, az engedékenységről és türelemről, a megvárakoztatás művészetéről, a czivódásról és kiengesztelődésről, a cselédséggel és a vetélytárssal való bánásmódról. A ki például összehasonlítja Ovidius tankölteményével a kerítőnő utasításait Propertiusnál (IV. 5.), ki tanítványának épen a menanderi Thaist ajánlja mintául, vagy Priapus szabályait Tibullusnál (I. 4.), észre fogja venni, hogy mind a háromnak közös forrásból kellett merítnie, csakhogy többé-kevésbé bővebben. A szerelemről és szerelmi érintkezésről szóló, a komédiából vett szemelvényekkel ékesített iratokban épen oly kevésé volt hiány a görögök léha irodalmában, mint a népies-philosophiai irodalomban. Ilynemű vezérfonalaknak köszönhette Ovidius nem csak tanépületének csontvázat, hanem sok nyers anyagot is (például a hetæra-könyvekből vett nyalánkságokat a második és harmadik könyv végén), melyeket munkájának keceses formájába beleöntött.

Valóban Thais az, kinek szelleme e munkában uralkodik (Orvosszerek 385. kk.). Egyedül a könnyelmű hölgyekkel akar foglalkozni, kik mint szabadosok, fesztelen életet visznek s egy kézből a másikba kerülnek. Nyomatékkal tiltakozik a szerző mindjárt kezdetben (I. 31. kk.)

és azután is (II. 599. kk., III. 611. kk. : v. ö. Trist. II. 245. kk.) az ellen, hogy polgári házasságbeli matronákra vonatkoztatassák tanait: csak a szabad szerelem megengedett fogásairól legyen szó, mely nincs törvényes korlátok közé szorítva. De éppen ez a talaj, melyre áll, enged szabad tért a legkönnyelműbb elveknek. Nem annyira a szerelem, mint inkább a csábítás művészetét adja elő, s ha nem is a törvényes férj az, a kit megcsalnak, mégis arról van szó, hogy rászédjek a kényelmetlen «férfit», a ki birtokban van, és a cél nem tartós erkölcsi életviszony alapítása, hanem az érzéki élvezet határozatlan időre, míg az egyik vagy a másik félnek tetszik. Leplezetlen realismussal a nemi kéjt nyilvánítja az éltető elvnek : a világ keletkezése óta uralkodik minden teremtményen, meggyógyít minden fájdalmat és kiengesztel minden haragot (II. 467. kk.). A házasság neki, mint a menanderi komédiának, filiszterszerű unalom állapota (III. 585. k.); a feleség hozománya czivakodásból áll (II. 153.). Kegy és odaadás a házassági kötelességben neki üres élvezet ; a serleg legyen túlhabzó, a férfi és nő egyaránt olvadjon el ittas gyönyörben (II. 683. k.). Túlizgatott izlése még többre is becsüli Venus' túlrejt művésznőit a tapasztalatlan ujonczoknál, mint a régi bort az új mustnál (II. 693. kk.); míg más okból veteránt ajánl barátul a hölgynek, mert ez hű marad hozzá, higadt és türelmes lesz (III. 565. kk.).

A női nem méltóságáról és érzületéről természetesen alacsony véleménye van. Tanítványainak bátorságot ad azon állítással, hogy minden nőt meg lehet kapni (I. 269. k.): ha a férfiak egyszer összebeszélnének, hogy minden ostrommal felhagynak, a nők tennék meg az első lépést. Mindnyájan tetszeni akarnak : mindegyik szeretetreméltónak tartja magát és azért szívesen hisz a férfi hizelgésé-

nek és esküdözésének (I. 613. kk.). A női szenvedély természetellenes eltévelyedéseit, féltékenységek démoni örjögését mythosi példák hosszú sorával világítja meg (I. 283. kk.). Mivel egytől-egyig hűtlenek és csalárdok, meg van engedve, saját hálójokban fogni meg őket, hasonlót hasonlóval viszonzni. Csak gyöngé elégtétel, ha a harmadik könyv bevezetésében több erényes hitvest is (Penelopét, Laodamiát, Alkestist, Euadnét) magasztal és megjegyzi, hogy Virtus maga is nő. Különben a férfiakkal sem áll jobban a dolog (I. 739. kk.). A barátság üres név, elveszett mese. Mindenki vágyának kielégítésére gondol, annál szívesebben látják az élvezetet, ha mások rovására nyerik. Saját testvérünkre sem bízhatjuk kedvesünket. A hűség erkölcsi kötelezettségéről azonban általában nincs szó a szerelem e «játékában». Csak az a kérdés, hogy a fölfedezést elkerüljék (II. 389. kk.), legrosszabb esetben az ártatlant játsszák, a megbántottat leghatásosabban kiengeiszteljék. Még a vetélytárs leálarcozása is izléstelen: effélet át kell engedni a férjnek (II. 595.).

Hogy egészen zavarba ne jöjjünk a szerző erkölcsi érzékére nézve, meg kell gondolnunk, hogy a régiek messzire elkülönítették egymástól az élet kötelességeit és mulatságait, és hogy a művészet törvényeihez tartozott, a tréfás költészetben, melyhez az erotikust is számították, szabadon eresztieni a könnyelmű érzület és fesztelen érzékiség hangját, és az a föltevés uralkodott, hogy a képzelem fajtalan képeinek pezsgő pajzánságából semmi hátrányos következtetést sem lehet vonni alkotójuk jellemére és elveire. A költészetet és életet két szigorúan elkülönített területnek tekintették. De az ily szétválasztás legkevésbé volt kivihető oly tanoknál, melyeket a tapasztalás meggyőző arckifejezésével mint közvetlenül a napi élet

megfigyeléséből merített oktatásokat adtak elő gyakorlati vezetés czéljából. A romlottság (nequitia) tankönyvének, mely megkapó, kiméretlen realismussal, bódító bájjal, fölülte mulattatóan és szellemesen volt írva, édes, mélyreható méreg hatását kellett az ifjú olvasókra és olvasónőkre gyakorolnia. Ha a higgadt műszemlélet álláspontjára helyezkedünk, úgy persze csodálnunk kell a lélektani pillantás finomságát és élességét, mely ily tömeg találó és igaz vonást gyűjtött össze, és az ecset mesteri voltát, mely a megszólaló élénkséget adta nekik. Igazi római színezés ömlik el az egészen. Napjainak «arany Rómájában» mozog a költő ábrázolása, a jelenkor római ifjúsága áll szeme előtt, annak a számára ír, annak erkölceit és nézeteit tételezi föl. Szerencsét kíván magának, hogy épen azon időben született: a világváros elfinomúlt műveltsége egészen ínye szerint van. Így tanítványaitól külsőleg is csinosságot és előkelőséget kíván, melynek azonban nem szabad férfiatlan cziczomává fajulnia (III. 101. kk.). A nőknek nem kell ugyan drága ékszerekkel túlhalmozniok magokat, de föl kell használniok az öltözködés minden művészetét, hogy ha nem is szépek, legalább kifogástalanul tiszták legyenek, s a természet hiányait lehetőleg kijavítsák vagy elrejtsek. Még a nevetés és sírás, a beszéd, a járás kellemét is tanulni kell (III. 281. kk.).

Mindjárt ama helyek és alkalmak leírása, hol a szép nők gazdag választéka található, bevezet a római élet kellő közepébe. Bejárjuk a nyilvános sétányokat, a forumokat, különösen bő vadászatot találunk a színházakban, circusban, a gladiatorok arenájában. Mint hangya-menek vagy méh-rajok tolongnak a leányok a nyilvános játékokhoz, még pedig legjobb ruhájokban: «látni jönnek és magukat láttatni» (I. 99.). Helyet foglalunk az ülés-

sorokban, szorosán egy bájos szomszédnő oldalához simulva. Könnyen lehet beszélgetést kezdeni. Kérdezősködünk a versenyző lovak gazdái után, állást foglalunk mellettök, tapsolunk, ha a felvonuló ünnepélyes menetben Venus képét viszik át előttünk. Leverjük a porszemeket, melyek a hölgy ölébe hulltak, vagy nem is hulltak; ruháját, ha a földön húzza, szándékosan és nem czél nélkül fölemeljük, rendre útasítjuk a mögötte ülöt, ha gyöngéd hátának kényelmetlen lesz térdével, megigazítjuk az ülő-párnát, legyezzük a nőt, kis lába alá toljuk a zsámolyt. Valamely diadalmenet alkalmat ad szíves magyarázatokra s kíváncsi kérdésekre való válaszokra, habár magunk sem vagyunk egészen tisztában (I. 139. kk.: v. ö. Am. III. 2.). Látjuk a kitartó ostromlót az utcán a választott gyaloghintója mellett végig suhanni, a porticusban megelőzni lépteit, aztán ismét követni, majd sietve, majd lassan, a színházban messziről jeleket adni neki szemmel és kézzel (I. 487. kk.). Bepillantunk a hölgy öltöző-szobájába, látjuk, hogy a türelmetlen nő fésülés közben szegény szobalányán tölti haragját, meglepjük a kopasz nőt, ki siettében megfordítva tette föl a germán hajból készült szőke parókát (III. 237. kk.). De ha hozzáférhető hangulatban van, a megvesztegetett szobalány fölhasználja az alkalmat, hogy a tüzet szítsa. Egy részvevő szót ejt el úrnője előtt, kit férjének hűtlensége bánt, megérdemlétt megtorlásról beszél és e mellett kidicséri az új imádót (I. 351. kk.). Nem ünnepeken, midőn a szív fennen dobog, hanem csendes elmélkedő napokon, midőn beállít az unalom vagy valami határozatlan vágy élvezet vagy izgatás után, kell az első-közeledést megkísérteni (I. 437. kk.). Legtanácsosabb az írásbeli ostrom, tele hizelgésekkel és ígéretekkel: semmibe sem kerülnek s tovább tartanak,

mint az ajándékok. Szépen, bár ismert minták után, tudja a költő elbeszélni, milyen a női művészet a szerető kiszákmányolásában. Valami kalmár jő és kitarja árúit: a nő kér téged, nézd meg ezeket, hogy ízlésedet próbára tegye, s esőkokkal és kérésekkel oda visz, hogy végy valamit: épen szüksége van reá, olyan jutányos, sok éven át meg lesz vele elégedve. A hányszor tetszik neki, annyiszor ünnepli születése napját, vagy könnyek közt hazudik, hogy elvesztette fülbevalóját. A kölesön vett dolgot soha sem adja vissza, s még köszönetet sem kapsz érte (I. 421. kk.).

Jellemző, hogy Ovidius mindkét nemű tanítványaitól finomabb szellemi műveltséget kíván (II. 111. kk.). A fiatal ember tudjon mind a két nyelven, gondolja meg, hogy Ulixes nem lévén szép, beszédének varázsával bilincselte le Kalypsót. A levelek, melyeket váltanak, legyenek jó stílusban írva, szavalás nélkül, egyszerűen, ízlésesen, csevegő hangon. A költemények jó előadást kívánnak (II. 283. k.), a kontár poeta jól teszi, ha irományait a maga számára tartja (II. 508.). A nőktől zenét kíván és olvasottságot a divatos görög és római költőkben, minők Kallimachos, Philetas, Anakreon, Sappho, Menander, Propertius, Gallus, Tibullus (még az ataxi Varrót és Vergilius Aeneisét is megnevezi, magát sem felejtí el Ovidius, de Horatiusról nincs szó); továbbá virtuozitást vár tőlük a tánczban és mindennemű játékban (III. 311. kk.).

A költő maga, mivel különösen finom műveltségű olvasók számára ír, abban találja kedvét a «Szerelmi művészet»-ben, valamint függelékében, a «Szerelem elleni szerkekben», hogy hanyagul játszi módon példákat és mutatóványokat fűz a költészet és művészet kincseiből mondatai közé, mint könnyedén odavetett vignetteket. A mondatai alakjai élve állnak előtte a színpadon, a festők és szobrá-

szok műhelyeiben és saját képzelmét is szabadon bocsátja, hogy a költészet vonásait bővebben kidolgozza, isteneket és hősöket a valóság profán világításába állítson. Ha óv attól, hogy a női szépséget csalékony gyertyavilágnál ítéljük meg, Parisra hivatkozik, ki fényes nappal szabad ég alatt vizsgálta meg az istennőket és ítélte Venusnak az almát (I. 247. k.). Ulixes és Kalypso beszélgetéséről többet tud mondani, mint Homer: mint rajzolt amaz a szép nymphának a tengerparton, hogy a Rhesussal való kalandot megmagyarázza, helyvázlatot a fővénybe, míg egy tengeri hullám mindent elmosott. És ezekre a hullámokra akarod magadat bízni, szolt a nympa, melyek oly hatalmas neveket, mint láthatod, épen most nyeltek el? (II. 123. kk.)

Szívesen látott tárgy volt a pajkos elbeszélő számára Mars és Venus szerelmeskedése és a szerelmes párnak pelengérré állítása Vulcanus által (II. 561. kk.). Az Odyssea ismert elbeszéléséhez (8. 266. kk.) azt a komédia-szerű vonást fűzi, hogy Venus szeretőjével kicsúfolta férjének, a kovácsnak, kezeit és lábait és kecsesen utánozta sánta járását. Pártját fogja a szép bűnös nőnek, kérdőre vonja a napistent, az árulót, hogy nem inkább az istennőtől engedte magát megvesztegetni, és rosszalja Vulcanus eljárását: később ez maga is megbánja, mert az egyszer rajtakapott pár azóta csak annál szemtelenebbül folytatta. Általában a könnyelmű ember meglehetősen szabadon bánik Homerral. Circe beszéde, melylyel Ulixestől elbúcsúzik (Orvosszer. 261. kk.), részint Calypsótól, részint Didótól van kölcsönözve. Épen oly szabadon van kidolgozva a Briseisért való viszály (Orvossz. 467. kk.). Agamemnon azon esküjének, hogy ezt nem érintette (Orvossz. 777. kk.), a szerző egyszerűen nem hisz. Lean-

derről tudja, hogy gyakran, ha nem érzett is valami különös vágyat Herója után, csupán bátorságának bebizonyítására átúszott a tengeren (II. 249. kk.). Humorral emlékszik meg a férfiasságról, melyet az ifjú Achilles Skyrosban a női ruhában bebizonyított, és mily szívesen fogadták hódolatát a királykisasszonyok (I. 679. kk.).

Gúnyosan, kéjes hangon dolgozza ki a költő Pasiphaë visszataszító mythusát (I. 289. kk.): úgy lászik, már Gallus elbeszélte egyik elegiájában hellenisztikus minta szerint (v. ö. Verg. Ekl. VI. 47.), és ilyenhez illenek a kicsinyes vonások, melyekkel Ovidius felruházza. Erotikus átalakulási mondák, melyekre nemsokára visszatérendő volt, kezdetől fogva közel feküdtek hozzá a homerosi és tragikus tárgyak mellett: míg Byblist, Myrrhát, Scyllát itt csak megemlíti, Procris megható történetét intésül a féltékenyek számára már kimerítően elbeszéli (III. 686. kk.: v. ö. Metam. VII. 755. kk.). Mintegy a szerelmi panasz kiegészítésül, melyet Phyllis a fentebb említett levélben Demophonjához intéz, a költő később (Orvossz. 591. k.) bánatát és szomorú végét rajzolja. Általában még előtte lebegnek a Heroidák alakjai és motivumai (II. 353. kk.): Penelope, Laodamia, Oenone, Ariadne, Phædra, az együgyű Menelaus, ki elútazásakor vendégül hátrahagyja neje csábítóját.

Az unalmas szomorúság mintaképei voltak, bizonyára a színpadról, az életvidám szerzőnek Tecmessa és Andromache (III. 517. kk.): nem tudja elképzelni, hogy amaz valaha «kincsem»-nek szólította szigorú urát vagy hogy efféle nyájaskodásokat merészelt volna. Képbeli típusokat követ, ha Andromachét mint a túlságos nagyság példáját hozza fel (II. 643. kk.), ha tudja, hogy Briseisnek fehér bőrszíne miatt fekete, az afrikai Andromedának ellenben fehér ruha állt legjobban (III. 189. kk.), ha Laodamiára és

Ioléra, mint bizonyos hajviseletek mintáira hivatkozik (III. 138. 155. k.). Emlékeztet Apelles Venusára, a myronira, ki épen kiszállva a fürdőből, haját szárítja (III. 401. k. 219. 224.). Fölötte szemléltető Bacchus epizódja, ki kíséretével Naxosba jő, hogy Ariadnét nőül vegye (I. 527. kk.). Festményt vélünk látni, hasonlót ahhoz, melyet Catullus (64) oly teljes színekkel dolgozott ki, de mégis saját szerű: a bacchusok és satyrok csoportjában látjuk a részeg Silent szamarán, melyet előre düledezve hajt ostorával, míg a fiatal pajkos csapat kigúnyolja az öreget; látjuk Bacchus tigris-fogatú arany szekerét: az isten leszállt róla és karjaiban tartja a szörnyen megrémült Ariadnét, ki hiában igyekezett elfutni. Az ellendarab egy nemét nyújtja a sabin nők elrablása, mely mint messzevilágító példája a hódításoknak, melyekre a nyilvános játékok eleitől fogva alkalmat adtak, mindjárt kezdetül áll (I. 101. kk.). Pajkos gyönyörrel rajzolja az elrabolt nők zavarát, és a durva harezosoknak, kik karjaikban viszik a vonakodó zsákmányt, arcátlan vigasztalást ad szájokba. Ki e pajkos epizódot összehasonlíhatta Ennius tisztes leírásával az Annales első könyvében, bizonyára hasonló különbséget érezhetett a két költő között, minőt Ovidius akart mutatni Romulus kora és a jelen között, midőn a mostani és az akkori circust szem elé állította.

A három feladat közül, melyet a bevezetés szerint (I. 35. kk.) a fiatal embernek egymásután meg kell oldani, a két első, t. i. szerelme tárgyát megtalálni és a választottat megnyerni, képezi az első könyv tartalmát; a harmadik, hogyan kell a birtokot megtartani, a második könyvet tölti be. Legelőször talán csak e két könyv volt szándékában: sőt a második könyv végén (733. v.) egyenesen így szól: «a munka be van végezve». A szerző jutalmát köve-

teli a hálás ifjúságtól, pálmát, myrtuskoszorút, dicsőséget, és a hányszor valakinek sikerül, a nyújtott fegyverekkel legyőzni egy amazont, írja fel a zsákmányra: «Naso volt tanítóm». Ekkor az utolsó distichonban még egyszer rákezd: «ime, a leányok útasításokat kérnek tőlem: veletek foglalkozom a legközelebbi könyvben». És így a harmadik könyv megfordítja a dárdát és az asszonyokat tanítja, mint bánjanak a férfiakkal. Mint valami függeléket jelzi ezt már a végén a másodiknak megfelelő felhívás a leányokhoz, hogy ugyanazt a feliratot szenteljék tanítójuknak. Első részében mintegy kiegészítése ez a szépítő szerekről szóló költeménynek, melyre egyenesen hivatkozik is (205. kk.); mert beható szabályok vannak benne az öltözködés minden művészetéről, hajrendezésről, testi ápolásról, ruházatról és azon módokról, melyekkel a megjelenés bizonyos hiányait kijavítani vagy elrejtteni lehet. Különben e könyv tanai még kevésbé tisztességesek, mint a megelőzők, a mennyiben a szerző aljas kerítővé lesz és egyenesen arra tör, hogy a még ártatlan lelkeket megmérgezze. Nem állapodik meg a tetszés ártatlan művészeténél, mely bizonyára kevesek előtt volt titok. Miután erre nézve kimerítőleg kiterjeszkedett, következnek a gonosz szabályok (467. kk.), melyeket nem nehéz házas viszonyokra átvinni, mint kell az új szerető ostromát a réginek háta mögött fogadni és mint kell folytatni az újonnan kötött titkos frigyét. Felháborodással útasítja vissza a kísérletet, egy szabados nőt őrizni, és a csalást, mint jogosult védelmet ajánlja (625. kk.). A hölgyeket a hadvezérrel hasonlítja össze, ki minden tisztnek ki tudja jelölni képessége szerint a helyes állomást: úgy tudják amazok is mindegyik imádójokat különös tehetségeik szerint hasznukra fordítani (525. kk.).

Több pont, mely már az első két könyvben, kivált a másodikban elég behatólag volt tárgyalva, itt más oldalról tekintve, változott alakban ismét visszatér. Még egyszer ajánlja a szépeknek, hogy a nyilvános sétányokat és helyiségeket (részben persze másokat, mint az első könyvben) látogassák. A kikent-kifent piperkőzőket itt, mint ott, visszaútasítja, kétszer beszél a levelek stíljéről, kétszer a versek és költők értékéről, mind a kétszer ajánlja, hogy a másiknak tüzet hidegséggel, megtagadással, czivódással s az erre következő kiengesztelődéssel szítsák, mind a kétszer mérlegeli a szeretők különböző életkorait a kellemességek szerint, melyeket mindegyik nyújt; a szeretőt óvja barátjaitól, mint lehető vetélytársaktól, a leányt barátnőitől; mind a két részt inti, hogy a lakománál óvakodjanak a részegségtől, és a második, valamint a harmadik könyv az élvezés művészetének kéjes titkaival végződik.

Nem csoda, hogy az ovidiusi szellemnek e legpikánsabb gyümölcsét minden egy húron pendülő lélek elragadtatással fogadta. A kedvesen gördülő, síma és hajlékony versek, az ezüst tisztaságú, édesen csevegő nyelv a hang finom fokozataival, a pajkos kedv, mely a sikamlós tárgygyal úgy játszik, mint a szökőkút, mely csillogó üveggolyót emel föl és le, — mindez valódi drága köve a léhaságnak, melynek élvezetével a könnyelmű ifjúság megittasulni szeretne. Magát a szerzőt megittasította a kétséges dicsőség. Vergiliushoz hasonlította magát: épen annyit köszön neki az elegia, mint annak az epos (Orvossz. 395. k.). A komolyabbak persze megbotránkoztak e «tréfás» műzásban és korholták arczátlanságát (361. k.). Ő azonban a kritikát egy Zoilus rágalmazó irigységének nyilvánította s még inkább emelkedett önérzetében (389. kk.). Palinodia

legalább nem volt, melyet legközelebb az olvasók elé tárt a «*Szerelem orvosszereiben*», habár a kéjelmetlenség és bizonytalan lelkiismeret némi érzése volt is az, mi e munkára serkentette. Azért csak is kisebbik részében sikerült. Ugyanaz a modor ez, csak hogy már kitaposva, néha felesleges, a bárgyúság árnyalatával. Segíteni akar a boldogtalanokon és megsaltakon, kik a kártékony, reménytelen szenvedélytől elpusztúlnak, meg akarja akadályozni, hogy kétségbeesésökben fölakaszszák vagy leszúrják magukat, meg akarja nekik mutatni a módot, hogyan szabaduljanak meg betegségeiktől. A szerelem maradjon játék: ha véres komolysággá lesz, Amornak nincs többé semmi köze hozzá. Ettől magától adatott magának teljhatalmat munkájához. Meg is jelent neki álmában, hogy egy különösen üdvös gyógyszert adjon tudtára (559. kk.). Máskor meg éppen Phoebusra hivatkozik, hogy a szerző tanácsait megerősítse (704. kk.), a mint már a «*Szerelmi művészetben*» mint látnok lépett föl különös kinyilatkoztatásra teljes díszben (II. 493. kk.). Ily ünnepélyes bevezetés ellentéte a profán tanokkal szemben, melyeknek ezáltal szentesítést kell nyerniök, emeli a tréfás hangulatot.

Az «*Orvosszerek*» is részben érett tapasztaláson és örökölt bölcseségen alapúlnak. Éppen oly találóan, mint kitűnően van például kidolgozva mindjárt az elején (135. kk.) a henyeségtől, mint a szerelmi betegség legveszélyesebb forrásától való óvás. Catullus hasonló önvallomása híres sapphói ódájának végén, bizonyítja, hogy itt az erotika egy közhelye van alapúl véve, melyet a komédia is régen felhasznált. Ehhez tanácsok vannak fűzve, miként foglalkozhatik a szenvedő: mint ügyvéd a törvényszék előtt, mint katona a parthus háborúban, mely éppen folyamatban

van, mint gazda (kinek munkái és idylli örömei vergiliusi és tibullusi színekkel kecsesen vannak rajzolva), utazásokkal. Az emberi szív helyes ismeretével emlékszik meg a költő az önámításokról és ürügyekről, melyekkel ily betegek halogatásukat vagy kora visszatérésüket szépíteni szeretik, és a következményekről, melyek ebből támadnak. A mint kitartással és következetességgel nyerek meg a szeretett nőt, úgy lehet ugyanez eszközökkel hideg úton megszabadulni tőle (491. kk.). Képzeljünk magunk elé mindent, a mi az embert nyomasztja és aggasztja, hogy a gondolatokat eltérítsük (559. kk.), és épen ezt rendel magá Amór is ünnepélyes módon. Kerüljük a magányt, keressünk társas érintkezést, tartsunk oldalunkon egy benső barátot, de ne érintkezzünk szerelmesekkel, mert ezek ragályosak. Minden, még véletlen találkozást is a hajdani kedvessel természetesen kerülni kell: újból felszakítja ez a sebet. Hozzá tartozóinak, családjának is térj ki útjokból: ne hogy tudakozódjál régi barátnőd hogyléte felől, ne bocsátkozzál fejtegetésekbe se a szakítás okaira nézve. A nem rég szeretett nőt gyűlölni otrombaság, ellenség gyanánt lépni eléje csúf és egyszersmind veszélyes. Sokszor hozott ismét össze egymással a perelés elvált párokat. Egy életből vett törvényszéki jelenet szemléltetővé teszi a veszélyt (663. kk.). A férfi panaszosként áll a bíró előtt, a hölgy, ki határidőre van idézve, kilép gyaloghintójából. Férje elnémúl, fegyvertelenül hull karjaiba és legyőzöttnek nyilvánítja magát. Minden bátorságunkat össze kell szedni, ha véletlenül összejövünk a régi kedvessel. Őrizkedjünk újra olvasni leveleit, hanem vessük a tűzbe, távolítsuk el képeit, kerüljük az emlékezés minden helyét, mint valódi zátonyokat. A színház látogatását kerülni kell; zene és táncz, szerelmes párok ábrázolása

felizgatja az érzéseket. Teljes a gyógyulás, ha a felgyógyult képes elmenni a szeretett nő küszöbe előtt s vetélytársát üdvözölni, sőt megcsókolni.

Csaknem nevetségések ellenben más tanácsok (299. kk.). Nem csak a szeretett nő jellemhibáit és bűneit kell élénken szemünk elé állítani, hanem testi hibáit is magunk elé kell hazudnunk, és ez eszközt maga a szerző is, mint mondja, sikerrel használta. Mily erősen ki volt képezve e területen is a topika, mutatja több ilyen közhely ismétlése. A «Szerelmi művészet» harmadik könyvének bevezetésében 35. kk.) a költő egy sereg hősnőt nevez meg, kiket elhagytak kedveseik: boldogtalanságuk oka épen a szerelemben való járatlanságuk volt. Az «Orvosszerekben» (35. kk.) ismét azzal dicsekszik egy distichon-lánczolatban, hogy egy csomó tragikus szerelmi végzet meg sem történt volna, ha a boldogtalanoknak módjukban lett volna tanácsait használni. Ugyanazon költőknek olvasását, melyet a «Szerelmi művészetben» a hölgyektől kívánt (III. 329. kk.), itt nem tanácsolja a szerelmi beteg férfiúnak (759.). Bizonyos életrendi szabályok itt (795. kk.), mint ott (II. 415. kk.) előfordulnak. Az ismert euphemismusoknak, melyeket a «Szerelmi művészet» második könyvében ajánl, ellendarabját képezik a gonosz elidomtalanítások, melyekben a betegnek gyakorolnia kell magát: a karsútvége soványnak, az ügyest szemtelennek stb. (323. kk.). Adjon rá alkalmat, hogy a nő hiányait mutassa: ha rossz fogai vannak, ingerelje nevetésre, ha nincs hangja, énekeltesse meg. Rohanja meg korán reggel bejelentetlenül öltözködésénél, tégelyei mellett (ismét ellendarabja a Szerelmi művészet ellenkező intésének). Mindig mélyebbre süllyed a tanácsadó. Oda lyukad ki, hogy a szerelmes, ki meg akar gyógyulni, minden, még a legcsúfosabb módon

is arra törekedjék, hogy a szeretett nőtől erkölcsileg és physikailag elmenjen a kedve, sőt megundorodjék (399. kk. 539. kk.).

Legfőbb ideje volt, hogy a tehetséges költő felhagyjon e kéjes játékokkal és komolyabb munkák felé forduljon. Propertius, a mint láttuk, Kallimachos példájára egy füzér ætiologikus elegiába kezdett, melyek a Róma bizonyos helyiségeihez kötött legendákat beszélték el s melyeknek meg kellett volna újítaniok a hazai öskornak Augustustól oly szívesen ápolt emlékezetét. Miután a naptár kijavítása a dictator Julius Cæsar által (708.) és Augustus kiegészítő rendeletei (746.) ismét szilárd alapot adtak a római évszámításnak, újra föléledt a közérdeklődés is a határozott emléknapokhoz kötött különböző szokások és ünnepek jelentése és eredete iránt. E reformot közvetlenül előkészítőleg és alapvetőleg Varro kutatásai előzték meg (707.), melyek ennek a római régiségekről írt terjedelmes művében voltak letéve, és azon határozott czélból, hogy az államvallás hanyatlását megakadályozzák, éppen az isteni tisztelet különféle formáinak és alkalmainak alapját kutatták. Ez azért Cæsarnak, mint pontifexnek volt ajánlva. A közszükségletnek eleget tettek a kőtáblák, melyekbe az év egyes napjai nevével és naptári jegyökkel s a legszükségesebb tájékozó hozzáadásokkal be voltak vésve. Efféle *fasti* a fővárosban és a latin municipiumokban, melyeknek lakói élénk közlekedésben voltak Rómával, nyilvánosan ki voltak állítva. Különösen gondosan voltak kidolgozva és gazdagon ellátva történeti jegyzetekkel a még igen tekintélyes maradványokban (a négy első hónapról és deczemberről) fentartott *fasti*, melyeket a császári herczegiskola vezetője, a kitünő philolog Verrius Flaccus

egy márványfalon, szülővárosa Præneste forumának szomszédságában, vésetett be. El van fogadva, hogy e munka fő lényegében a 752—763-ki évtized alatt lett teljessé, míg a későbbi hozzáadások egész Tiberius uralkodása idejébe elnyúlnak, midőn Verrius öreg korában meghalt. Önálló kutatás eredménye volt ez, mely előbb egyes részleteiben a szerző grammatikai-régészeti műveiben volt megokolva, talán kényelmes kézikönyvben is egybefoglalva.

Ilyenféle munka, akár Verrius vagy az Ovidiussal szoros barátságban álló könyvtárnok Hyginus, akár más valaki írta légyen, szolgálhatott vezérfonalul a költőnek, midőn mintegy 755 körül abba fogott, hogy költői kommentárt írjon a római naptárhoz, még pedig Kallimachos és Propertius mintájára elegiai distichonokban. Természetesen nem a tudományos problémák ingerelték, az áhítatosság előmozdítása sem feküdt nagyon a szíven; de a jelenkori népeletből való képeknek és a nemzeti őskor legendáinak bősége csábító tárgyat nyújtott az ábrázolónak és elbeszélőnek. A központnak ugyan hiányoznia kellett ilyféle munkából, mely körül a tömeg művészileg csoportosult volna. Kerek egységes szerkezet helyett egyes darabok hosszú sora jött létre, melyek benső összefüggés nélkül csak külsőleg voltak összekapcsolandók. De a költői lezke-előadásnak e formája kedvelt volt és híres görög mintákon alapult. A hang és tartalom változatossága, melyet a derült és sötét napok, vidám és komoly emlékezések tarka anyaga magával hozott, és az alkalom az elbeszélés és leírás művészetének apró minták tarka sorában való kipróbálására, kárpótlást nyújtott a hiányért. Kellemesen akartak mulatni és az elkényeztetett nyelvet finoman készült nyaláncságokban gyönyörködtetni, melyeket apró falatokban lehetett élvezni. A mint a vignettek kísérik a szöveget, majd

kimerítőleg, majd jelezve, majd közelfekvő dolgokra czé-
lozva vagy kitérve, úgy kíséri itt a költői szöveg váltakozó,
hangban és stilben különböző, majd futólag odavetett,
majd szélesen rajzolt képek sorozatában a naptár száraz
adatait. A szerző nem vonakodik egészen ismert történe-
teket is újra elbeszélni, kivált ha vagy hazafias vagy ero-
tikus tartalmúak.

A munka, természeténél fogva, nagy olvasó körre volt
számítva, a mint az évkör mindenkinek érdekeit magába
foglalja: innen van az ábrázolás népies, részben naiv
hangja. De mindenek fölött lebeg Rómának és uralkodó
házának méltósága. A magasztos *Maiestas*, *Honos* és *Re-
verentia* leánya, mint *Polyhymnia* bizonyítja (V. 11. kk.)
rendet és magasabb dolgok iránti tiszteletet először az
istenek, azután az emberek közé vitt be, és a jelenlegi
kormány az engedelmes polgárra nézve a legfőbb minta.

A jelentékeny munka Augustusnak volt ajánlva (*Trist.*
II. 551.). Rövid megszólításban (*Fast.* II. 15—18.) a feje-
delem jóakaró figyelmébe ajánlja, kinek dicsőség-czímei
fel vannak benne jegyezve. Gazdagon ki is használta a
hódolásra való alkalmakat, melyeket naptárának emlék-
napjai nyújtottak. Mennyire szíven feküdt az uralkodó ház
dicsőítése, mutatja a nyomatékos beszéd *Venus* sarjadéká-
hoz a negyedik könyv bevezetésében (19. kk.), és a külön-
ben kevésbé vonzó felállítása a családfának a trójai ősidők-
től kezdve a latin és albai királyok során keresztül. Itt,
valamint a következőkben (63. kk.), a hol az Italiába érke-
zett görög és trójai bevándorlók és jövevények tudós fel-
sorolásába merül, bizonyára jó szolgálatot nyújthattak neki
tanítójának *Hyginus*nak följegyzései, ki *Alexander Poly-
histortól* sokfélekép függve maga is írt a «trójai családok-
ról». Minden alkalmat megragad, hogy a juliusi család

iránti odaadásának legteljesebb kifejezést adjon. Nem csak Julius Cæsar naptár-reformját magában véve magasztalja, hanem ezen istennek leereszkedését is ily feladathoz: «előbb meg akarta ismerni a neki ígért eget, nem akart mint idegen térni be ismeretlen házba» (III. 155. kk.). Halála napján Vesta megragadja a szót, kijelentve, hogy papját kiragadta gyilkosainak kezeiből s csak árnyát hagyta hátra. Ünnepli apotheosisát és a boszút, melyet örököse az összeesküvőkön végrehajtott (III. 697. kk.). Az utóbbinak tiszteleti napjai közül (februártól fogva) egyet sem felejt el, még a szerencsés viadalt sem, melyet az ifjú Octavianus (711/43.) Mutina közelében vívott (IV. 627. k.), és kevéssel ezután az imperatori czím elfogadását (IV. 673. kk.). Az istenekre méltó Augustus melléknév fénye előtt mind elhalványulnak a többiek (I. 588. kk.). A «haza atyját» (752 február 5-e óta) Romulussal hasonlítja össze, és a földkerekség diadalmas uralkodóját, kinek szelíd keze alatt a törvények virágoznak és a házasság szentsége ismét helyre van állítva, magasan fölül emeli a város erőszakos alapítóján (II. 119. kk.). Még egyszer dicsőíti Cæsar megboszulóját, Mars Ultor templomának fölszentelési napján (752 május 12.) (V. 547. kk.) és Crassus parthus vereségének kiengesztelését is a hadi jelvények kiszolgáltatása által, kétszer jegyzi fel az uralkodó dicsőítésére (V. 579. kk., VI. 465. kk.). Jutalmul az istenházak fentartásáért, melyet Augustus magára vállalt, annyi évet ajándékozzanak neki az égiek, a mennyit nekik biztosított áhitatos gondoskodásával (II. 59. kk.). Mint pontifex maximus (742/12 óta) méltó utódja Aeneasnak és ivadéka Vestának, kinek tüzet örzi (III. 419. kk.). A *porticus Livia* felállítása (747.) egy örökölt óriási palota helyén, alkalmat ad arra, hogy Augustust mint a polgári érzület mintáját tüntesse föl

(VI. 639. kk.). Végre megemlékezik nemes rokonairól is (VI. 822. kk.).

Épen ezzel a munkával vélt a költő, miután ifjúkora könnyelmű erotikájáról lemondott, a haza iránti kötelességének eléget tenni, nem kevésbbé, mint ha fegyvert viselne és a háborúba vonulna (II. 3. kk.); és hogy ő volt az első, a ki ily feladatra vállalkozott, mint a «római év rendezője», jól ki lehet venni a fennen hangzó megszólításból, melylyel Juno őt megtiszteli (VI. 21.). Más formában, mint Ennius elavult Annalesei, s újabb ízlés szerint készítve, a *Fasti*-nak emlékkönyvet kellett nyújtaniok a római nemzet számára, melynek laza lapjain élő képeket találjon följegyezve gyermeki és ifjú korából. Nem az epikus dalnok széles hangsúlyával és lelkiismeretes teljességével, hanem a mulattató elbeszélő könnyedebb hangján, ki az ismertebb dolgokat csak vázolja, másokat ellenben tetszése szerint újonnan és szívesebben kifest, ama régi tiszteletreméltó történeteket Euander, Aeneas, Romulus és a következő királyok korából, némelyeket még későbbi időből is, előadja, félbeszakítja, majd itt, majd ott, egy darabra hátra vagy előre nyúlva, néha ismételve is. Így például a Lupercus-papok szokását, hogy meztelenül futnak körül, Romulus és Remus ifjúkori kalandjából származtatja, kik a gymnastikus játékoknál hírt vettek, hogy rablók támadták meg nyájaikat, és meztelenül, a mint voltak, siettek utánok (II. 359. kk.). Mindjárt erre, hogy a Lupercal barlang nevét megmagyarázza, hátrafelé nyúl a költő az ikrek kitevéséhez és a nőstény farkastól való táplálásukhoz (383. kk.). Itt a szolgák részvevő beszéde, kik nehéz szívvel hajtják végre a kegyetlen parancsot, legsajátabb hozzá-tétele. Még ugyanazon könyvben (475. kk.) a Quirinalia ünnepén Romulus Quirinusnak az istenek közé való eme-

léséről beszél. Mindjárt a Martius hónap kezdetén (III. 9. kk.) Silvianak Marstól való meglepetése (idyllien kidolgozott jelenet) még egyszer a Mars-fiak születésére, kitévésére, megmentésére, ifjúkori történetére és emelkedésére vezet, míg a nevelő szülők érdemei deczemberre maradnak. Az alapítási történet azonban ismét visszatér a város születése napján áprilisban (IV. 801. kk.), de itt inkább az előtérbe lép az érzelő elem, Remus halála, testvérének gyásza és a nevelő szülők részvétele a temetésen; és ehhez fűződik később (V. 451. kk.) az árny panasza, melynek következménye lett volna a Remus-ünnep (Remuria — Lemuria) alapítása. A matronalia a kiengesztelődésre emlékeztetnek (III. 205. kk.), melyet az elrablott sabin nők egykor létre tudtak hozni férjeik és atyáik közt. Szemléltetőleg, persze nem egy kis enyelgés nélkül, van rajzolva, mint vetik magokat a harczólok közé, a Junotemplomban Hersilia elnöksége alatt tartott tanácskozás után, keblökön csecsemőkkel, kik nagyatyjaik felé nyújtják kis karjaikat; mint esnek ki aztán az ellenfelek kezéből a fegyverek, mint nyújtják egymásnak kezeiket és mint viszik az öregek pajzsaikon unokáikat. A királyfutás (Regifugium) napjának magyarázata Gabii esellel történt bevételével kezdődik és kimerítően elbeszéli, szoros kapcsolatban Liviuossal vagy forrásával, Tarquinius bűnét (II. 685. kk.). Önállóan van kidolgozva Lucretia nemes alakja, különösen az esti jelenetben, midőn az ifjú nő gyöngéden megemlékezve távollevő férjéről, a rokkánál ül szolgálóival, aztán később az éji támadásnál és végül a rokonaival való utolsó tárgyalásnál. Mint Livius kivonatát lehet Servius Tullius letételét és Tullia bűnét is olvasni (VI. 585. kk.). A mint a királyság bukása, úgy a Salii eredetéről szóló előadás is (III. 263. kk.) teljes epylliont képez, hangulatosan indulva

ki az ariciai Diana rejtélyes berkétől és tavától, hol Egeria nymppha tanyázott, kinek befolyása megszelidítette Numa és kora erkölceit, s kinek okos tanácsa által sikerült magát Juppitert is lecsalni az égből és haragját kiengesztelni. Az ügyesség, melylyel a jól felkészült király az emberáldozatok kegyetlen kivánsága elől kitérni és az isten szavainak élet elhajlítani tudja, egyenesen furcsán hat. A hősköltemény stíljében, csakhogy szorosán összetömörítve beszél el a Fabiusok pusztulását a Cremeránál (II. 195. kk.), ismét egybehangzólag a kis vonásokban is Liviussal. Ellenben parodiának tűnik fel az az isteni tanács (VI. 349. kk.), melylyel a gall háború egy vidám anekdotája van felcizfázva. Az ostromlottak cselét, melynél fogva a Capitoliumról kenyereket dobtak az ellenségre s így elvették reményöket a kiéheztetésre nézve, Jupiter küldötte jószágom sugalta a vezéreknek.

Mint Ennius és Vergilius pótlékait és változatait lehet olvasni e történetek és leírások nagy részét a római és Róma-előtti hőskorból. Hercules harca Cacussal (I. 543. kk.) alig több, mint kivonat az Aeneis pompás epizódjából (VIII. 185. kk.), mert a csekélyebb eltéréseknek sincs más látható céljuk, mint a rövidítés. Dido katastrophájához fűződik egyenesen az Anna testvérének további sorsáról szóló legenda (III. 545. kk.): különféle bolyongások után Aeneas fölfedezi őt latin földön és barátságosan fogadja; de félve Lavinia féltékenységétől, éjjel kiugrik az ablakból és a Numicius hullámaira bizza magát. Sőt a költő saját ifjúkori munkájára, Didónak Aeneashoz intézett levelére emlékeztet (Her. 7. 195. k.), midőn ennek utolsó distichonját, a királynő siriratát, ismétli, a nélkül, hogy ezt elbeszélésének célja különben bármiképen indokolná.

A költő természete sokkal inkább érvényesül, ha pajkos

legendákat kell elbeszélnie és vidám népszokásokat rajzolni: például a kecses szószátyár Lara történetét (II. 583. kk.), ki Juppiter szerelmi titkait kifecsegi s ezért nyelvével lakol, de még az alvilági úton megbűvöli Mercurius szívét, úgy hogy Larok anyjává teszi; vagy a fürge vadásznő Carra balesetét, ki oly ügyesen tudott az incselkedők háta mögött elosonni, míg Janussal, ki hátul is látott, megjárta (VI. 105. kk.); vagy Anna Perenna durva tréfáját (III. 675. kk.), vagy a fütyülők kivonulását és az ittas banda visszavezetését Tiburból Rómába (VI. 657. kk.). Különös kedvét találta Priapus és Lotis nymphea szerelmi történetében, mely megmagyarázza a szamár-áldozatot (I. 391. kk.); mert még egyszer elbeszéli más szavakkal (VI. 319. kk.), hogy a szamár-diszitést a sütők ünnepén megmagyarázza, csakhogy ott Bacchust, itt Cybelét ünnepli, ott az ünnepi kedvet gazdagabban színezi, itt az egésztest inkább kidolgozza; sőt azt sem tagadja meg magától a hasonló katastropha daczára, hogy még részletesebb festéssel Faunus sikertelen támadását az Omphalénak öltözött Hercules ellen (III. 305. kk.).

Kedves képek sorozatában vonul el a római népélet a néző előtt: mindjárt az év kezdetén a pompás ünnepi menet a Capitoliumra az új consulok vezetése mellett (I. 75. kk.); februárban a halottak ünnepe (Feralia), midőn egy vén boszorkány az alvilági hallgatag istennőnek (Taccita) leányok körében bemutatja hókusz-pókuszait, hogy a rossz nyelveket megkösse, s az áldozati bor maradékával leiszsa magát (II. 571. kk.); a kedélyes családi nap (Caristia), midőn a kedves rokonok egyetértőleg együtt lakomáznak, isznak egymásra és a császárt is éltetik (II. 617. kk.); márcziusban Anna Perenna emlékünnepe, midőn a nép rögtönzött sátrak és lugasok alatt a gyepen tanyáz és iszik.

A hány pohár bort tud az ember inni, annyi évig fog még élni: «némely férfi Nestorrá, némely nő Sibyllává itta magát». Színházi dalokat énekelnek, mimikus tánczokat lejtenek, és ha a tántorgó csapat este hazatér, látványul szolgál az embereknek; a ki velök találkozik, boldogoknak nevezi őket (III. 523. kk.). Továbbá a Lupercaliak satyr-szerű szokása (II. 267. kk.), a Cybele-papok tomboló felvonulása a Megalesiákon (IV. 179. kk.), a Floraliák kicsapongása (V. 331. kk.), a Fors Fortuna vidám ünnepe a koszorúzott gondolákon való csónakázással és lakomával (VI. 773. kk.). Minden foglalkozásról megemlékezik az év egyik vagy másik napján, habár szatirikus módon is, mint a Mercur-templom felavatási napján (V. 681. kk.) a kal-már, ki az istentől bocsánatot kér minden elkövetett és jövőendő hamis esküért és örvendetes sikert minden csalása számára.

A földműves munkái, reményei és gondjai a béke áldásaira térítik a költő gondolatait (I. 657. kk., IV. 407. kk.): oly hangokat pendít meg itt, melyek Vergilius és Tibullus sajátjai. De Ovidius nem rajong, mint ez, az elődök ártatlanságáért és egyszerűségéért. Büszke gyönyörűségére szolgál az előkelő nagyvárosinak, a régi paraszt Rómát mocsaraival és szalmafüdeleivel kiszínezni (péld. VI. 401. kk.), a szerény ponyvát, melyen Romulus és népe enyhén, csak fájdalom, mielőtt feleséget kaptak, magánosan aludtak (III. 183. kk.); az emberek szegényes növényi élelmét, mielőtt Ceres megtanította a szántásra (IV. 395. kk.); a későbbi időt is, midőn a disznót még megbecsülték és a gazdagok asztala sem halat és osztrigát, sem darvat és pávát nem ismert (VI. 173. kk.). De épen nem vágyódik ez ártatlan állapotokra. Gyermekkori éveiből azonban és szülőföldének ismételt meglátogatásaiból maradandó

benyomásokat szerzett a falusi életről, falusi erkölcsökről és nézetekről. Saját szemléletéből csinosan tudja leírni a paraszt házi asszony szorgalmas tevékenységét (IV. 695. kk.), hosszú imádságot mond elő a babonás pásztornak, könnyörgést a tudatos vagy öntudatlan bűnökért s áldásért a nyáj számára minden lehető vonatkozásban (IV. 747. kk.), körülményes szabályokat is nyújt, mint valami szakértő, az engesztelő szertartások számára (731. kk.); sőt még azzal is dicsekszik, hogy a Palilia-ünnep áhitatos szokásait maga is gyakran és lelkiismeretesen végrehajtotta (723. kk.).

Terjedelmes feladatának tudományos kérdésein alkalomilag egy-egy tréfával vagy kecses szökéssel ugrik át. Ha Romulus a hónapok számát tízre tette, úgy bizonyára jobban értett a fegyverekhez, mint a csillagokhoz (I. 27. kk.); és még egyszer ugyanezen pontról: az ősök nem tartották meg az égi jeleket, de annál erősebben tartották hadi jeleiket, melyeknek szalmakötegeit nem kevésbé tisztelték, mint a jelenlegiek sasaikat (III. 113. kk.). Egészen persze nem mindig tud lemondani mindenféle régészeti és csillagászati fejtegetésről: egész sor ténynyel bizonyítja, hogy az év eredetileg márcziussal kezdődött (III. 135. kk.); kimutatja, hogy Latium más törzsei is Marsról neveztek el egy hónapot (III. 87. kk.).

A mint Kallimachos Aitiáiban a Pieridáktól kért utasítást, úgy római követője is szívesen ad magasabb szentesítést és hitelességet közléseinek valamely istenségre való hivatkozás által, legszívesebben arra, kinek tisztelete épen szóban van: így a legjobb forrásból merített. Mindjárt kezdetben (I. 89.) Janus ad hosszabb beszédben magyarázatot. Leírja saját átalakulását a Chaos gömb-alakjából, s mint az ég küszöb-örét ismerteti meg magát. Az-

tán hosszú sora következik a kérdéseknek és feleleteknek annak okáról, miért kezdődik az év télen és nem tavaszkor, és újév napjának szokásairól. Az a kérdés, miért ajándékozzák meg egymást nem csak édességekkel, hanem egy pénzdarabbal is, szatirikus ömlengésre hangolja a kedélyes öreg urat a jelenlegi korszak fölött, midőn a pénz édesebb mindennél, s összehasonlítja a régi elégedett Rómát a jelenkor mohóságával és élvezetvágyával, a hol csak pénz szerez tiszteletet és kegyet. Az As bélyegét, mely előlapján a Janus-főt, hátlapján egy hajó-orrot visel, annak emlékéből magyarázza, hogy a menekülő Saturnus latin földön kötött ki; és e mellett ismét fölmerül emlékezetében az ártatlan kor képe, midőn még a Janiculuson uralkodott, és ebből kiindulva elbeszéli, mint üzte vissza egykor a Capitoliumtól Tatius sabin királyt, hirtelen eléje állítva egy kénese forrást. Márczius hónap bevezetése fohászokodás Marshoz. Beszédesebben, mint rendesen, tud Romulus atyja a matronaliákról tudósítani (III. 167. kk.). Aprilis kezdetén védő istennőjével, Venussal való bizalmas beszélgetésben, új bátorságot merít a költő munkájának befejezésére; és maga Cybele Erato múzsát választja Venus előtt rokonszenves nevének kedvéért, hogy a Megalesiák szokásait illető kérdéseire részint rövidében, részint kimerítő elbeszéléssel (Saturnus rászédetéséről Juppiter születésekor, Attisról, a nagy istenanya utólézéséről) feleljen (IV. 191. kk.). Igen bő választ ad Florais (V. 185. kk.). Mialatt beszél, rózsákat lehel, és ha bőlint, virágok hullnak hajából. A bájos nymphea minden retorika nélkül cseveg: rövid mondatok, sőt szavak, egymás mellé állítva, részben dialogszerűleg, drámai élénkséggel. Szemérmes rövidséggel jelzi, mint tette nejevé Zephyrus, annál beszédesebben mondja el azonban, mily jó dolga

van, mily szép a kertje, melyet hozományul kapott, dicsékszik, hogy ő alkotta először a virágok sokféleségét, hogy egyikök által Junót férj nélkül anyává tette, s hogy az ő atyátlan fiának, Marsnak, köszöni helyét Rómában. Mercuriustól, mint lélekvezetőtől, kinek hallani kellett a Remus-árny égi panaszát, akar a költő a Lemuria alapításáról értesülni (V. 449. kk.), Minervától a kisebb Quinquatrus-ünnep keletkezéséről (VI. 649. kk.), Carmentától Euander idejéről (I. 467. kk. 620.), Egeriától a Salius testvérület alapításáról (III. 261. kk.). A Thybris kiemelkedik folyamágából s bizonyítja, hogy Hercules hozta be azt a szokást, melynél fogva kákabábokat dobnak a folyóba (V. 635. kk.). Valamely történeti tényről a történet műzsája, Clió, kezeskedik (VI. 801. kk.). Két ízben azonban még az égiek bölcsesége sem képes a kétkedőt felvilágosítani, mert egymás közt sem egyeznek meg. Vitatkozásra kerül a dolog, melynek azonban eldöntetlenül kell maradnia. Május hó nevének eredetéről három múzsa, Polyhymnia, Urania, Calliope, mindegyik más-más nézetet ad elő, mind a kilenczen szavaznak s mind a három mellett egyenlő szavazat van, Ovidius pedig tartózkodik a döntéstől (V. 7. kk.). Junius nevére gondolkozva, a csendes berekben járkal, midőn látománya van: Juno, valamint Hebe, bebizonyítani igyekszik é hónap iránti igényét, amáz (mint az Aeneisben) gögös, ingerült hangon, ez félenken és szerényen könyörögve (mint Venus); a harmadik indítványt Concordia teszi, a nélkül, hogy kivihetné, mert a szíves költő ismét lemond az ítéletről, hogy egyik istennőt se bántsa meg (VI. 9. kk.).

Költőileg és emberileg vonzóbban hat, ha elmondja, hogyan és mily alkalommal nyert halandó szájából okulást. A megalésiai játékoknál a nézők között ül, méltóságához

képest az orchestrában, ekkor szomszédja, hajdani katonai tribun, figyelmezteti, hogy ma van a thapsusi csata évfordulója, a hol maga is harczolt Cæsar alatt (IV. 377. kk.). A Robigalia napján (ápril 25.), Nomentumból Rómába térve vissza, véletlenül fehérruhás csapattal találkozik a Flamennel élén, mely a rostély-istennő berkébe vonult, hogy ott áldozzon neki. Hozzájok esatlakozik, meghallgatja a pap imáját, melyet közöl, és még a kutya-áldozat okáról is oktatást szerez (IV. 905. kk.). Vesta ünnepén a *nova viá*-n megy haza: ekkor egy matronát lát mezítláb jönni az úton. Egy öreg asszony észreveszi csodálkozását, üléssel kínálja meg és reszkető fejjel megmagyarázza neki a tisztos szokást (VI. 395. kk.). A Sulmóba vezető úton egy vendéglátó barátjától felvilágosítást nyert a róka-hajszá eredetéről a Cerealia-ünnepen (IV. 683. kk.). Midőn szeretett leányát férjhez akarja adni, a Flamen Dialis neje mondja meg neki a megfelelő napot (VI. 219. kk.).

Valóban, mennyit szedhetett föl itt-ott alkalmilag vagy újíthatott fel régi emlékezésből, a mi mellett néhány tévedés és helytelenség is becsúszott (péld. 871. kk. VI. 568.)! A Palladiumnak az égő Vesta-templomból Metellus által történt megmentését, saját értesítése szerint, már mint fiú tanulta meg (VI. 417. kk.). Mig a száraz jegyzeteket, melyek a naptárban nélkülözhetetlenek, lehető röviden intézi el, tárgyának minden oldalról teljességet, életet és változatosságot igyekszik adni kitérések és elbeszélések által is, melyek nem tartoznak szigorúan véve a dologra. Így a régi csataünnepből (Agonalia) alkalmat vesz, az állat-áldozatok képét beszöni, melyeket a vértelen adományok szelídebb korszaka előzőtt volna meg. Kimutatja, mily hiba által jutott részül az oltárnak a disznó, bak, kecske, mint kellett az ökör hullájának méhek létrehozatalára

szolgálnia Aristæusnak stb. (I. 317. kk.). A földrajzi képzelemnek azzal hizeleg, hogy például körülményesen följegyvez minden állomást, melyen Cybele képe a Pessinustól Ostiába vezető tengeri úton átment (IV. 277. kk.). Csupa elbeszélő kedvből a Ceres-ünnepről szóló fejezethez teljes epylliont csatol Proserpina elrablásáról (IV. 417. kk.), még pedig azzal a vallomással, hogy legtöbbje ismeretes, neki kevés új mondani valója van. Valóban a nagy vonásokban a régi Demeter-hymnushoz csatlakozik, de főczélja az apróságok és részletek kidolgozása, a leányok virágszedése, az anya aggódó és kétségbeesett kiáltásai és keresése, czéltalan vándorlásai, vendégszerető fogadtatása Eleusisban a kedélyes öreg Celeusnál és beteg fiának meggyógyítása, végre utolsó panasza Juppiter előtt. Mindennek azonban semmi köze sem volt a római ünnephez. A Liberialiánál nem szívesen tagadja meg magától az alkalmat az isten csodálatos történetének kizsákmányolására (III. 713. kk.). A méz fölfedezésére szoritkozik (725. kk.), hogy legalább azt a vidám tréfát ne szalaszssa el, a mint az öreg Silenusnak, mialatt az odvas fa édes nedvében nyalakodik, egy méhraj összeszurkálja kopasz koponyáját és tompaorrú arcját, úgy hogy szamarának patkói alá esik és a satyrok, még az isten maga is, kinevetik siralmas állapotában.

Nemcsak a polgári év napjait és jelentésüket akarta Ovidius megénekelni, hanem az égi csillagok följöttét és lementét is (I. 2. 295. k., IV. 12.). A lelkesült tisztelettel, melylyel a régiek a csillagászati tudománynak, mint földfeletti hivatásnak adóznak, boldogoknak magasztalja azon szellemeket, melyeknek megadatott, hogy a szemlélet e tiszta magaslataira emelkedjenek (I. 297. kk.). Hogy ő maga e területen szigorú tudományos munkákban csak

távolról is részt vett volna, arra gondolni sem lehet. A költő képzelmét a csillagképek és mythikus történeteik foglalkoztatják. A csillagokra nézve a Cæsar-féle naptáron kívül egy sokaktól, például Columellától is használt parasztnaptár is rendelkezésére állt, mely Eudoxos görög naptára szerint összeállítva, bizonyára a reatei Varro gazdasági naptárának (ephemeris) is alapul szolgált. A mythosok pedig, melyek a csillagképek keletkezését magyarázták, Eratosthenes klasszikus munkájában (*καταστερισμοί*) voltak találhatóak, melyet római mythos-gyűjtők is sokat olvastak és latin átdolgozásban az általános használatra hozzáférhetővé tettek. Különben Ovidius a hellenisztikus költészet és saját élénk mese-ismeretéből merített. Egészben véve nem sok és nagyon ismert történet az, melyet alkalmilag a csillagképekről elbeszél, többnyire románcz-szerű rövideggel, distichononként haladva előre: Arion (II. 83. kk.), Kallisto (II. 155. kk.), Phrixus és Helle (III. 849. kk.); a Dioscurok harcza vetélytársaikkal Leucippus leányai miatt (V. 697. kk.). Már a vidám mesét is elbeszélte Aristoteles a hollóról, melynek vizet kell vinnie Apollo számára és hazudik neki (II. 247. kk.). Hogy Ariadne szerelmi panasza, ki Bacchustól, tehát másodszor elhagyottnak véli magát (III. 459. kk.), hellenisztikus mintán alapúl, melyben a régi motívum újra fel volt véve, mutatja egy megfelelő részlet Nonnusnál (Dion. 48. 530. kk.). Az igazi böeotiai parasztondában Orion születéséről (V. 495. kk.), melyet a földolokban Euphorion után beszél el, a falusi vendégszeretet rajza Kallimachos Hekatójára emlékeztet, míg a bűn ábrázolása, melylyel Orion Diana haragját magára vonta, eltérőleg a két hellenisztikus költőtől, Hesiodhoz csatlakozik. Meghatólag rajzolja Achilles fájdalmát megsebesült tanítója, Chiron miatt

(V. 381. kk.), a mint kezeit simogatja, csókolja és eseng: «élj, kérlek, drága atyám, ne hagyj el engem». Úgy látszik, valami kép lebegett a költő szeme előtt, midőn Európa alakját és viseletét a bika hátán leírja (V. 605. kk.). - Különben egyszerűen a csillagzat fölkelését és lemenetét jegyzi fel, de a kifejezésnek vidám sokféleségével, szemléltetőségével és kecsességével, a reggel vagy éj vagy időszak oly körülírásával, mely még e sovány jegyzeteket sem engedi száraznak vagy conventionalisan esztergályozottnak feltűnni. «Ha az éj elmúlt és az ég pirulni kezd, és a madarak, harmattól érintve, csicseregnek, és az éji vándor leteszi félig elégett fáklyáját és a paraszt rendes munkájára megy, akkor kezdik a Pleiadok atyjok (Atlas) vállát megkönnyíteni» (a mennyiben eltűnnek az égről: IV. 165. kk.). Egy részeg szemléli az égi jegyeket, de nem jut eszébe, mit jelentenek (VI. 785. kk.).

A mozgásokban magukban hozzá értő csillagászok meglehetősen sok és súlyos hibát bizonyítottak a költőre. Nem ügyelt a látszólagos és valódi föl- és lemenet különbségére, és ugyanannak a csillagnak több föl- és lemenetet tulajdonít; különböző forrásokat követve, ugyanazon jelenséget egyszernél többször jegyzi fel; föl- és lemenetet, reggelt és estét összecserélt egymással; egyetlen egy csillag helyére az egész csillagképet tette, hogy hozzá csatolja mythusát; sőt ily czélből egy csillagot (a vízi kigyót) egyetlen egy éjjel kelet föl, holott két hónapnál több kell neki erre.

Ilynemű és összeállítású munka nem volt arra való, hogy egyszerre teljesen kész legyen. Egymás után, szilárd terv nélkül is, majd ezt, majd azt a darabot dolgozhatta ki és illeszthette helyére (péld. IV. 348, a Kr. u. 3-ban leégett Cybele templom helyreállítása után): a tagok benső összefüggése ki volt zárva, és a külsőre sem törekszik. Sőt.

a naptár természete épen magával hozta, hogy egymással összefüggő eseményeket néha szét kellett szakítania, ha különböző időkre osztotta szét. A költőnek félbe kellett hagynia elbeszélését és későbbi dátumra utalnia (III. 57. 199., V. 147.). Ismétlések nem maradhattak el, mivel bizonyos közhelyekre, például a tavasz leírására (I. 149. kk. III. 235. kk., IV. 87. kk., 126. kk.) többször kínálkozott alkalom. Oly költőnek, mint Ovidius, tehetségét nem tölthette be ily darab-munka: lassanként vissza kellett vonulnia a nagy költemény előtt, mely természetének sokkal jobban megfelelt. Azért az év első hat hónapján, melyek mindegyikének egy könyv volt szentelve, soha sem ment túl, és még ez a felerész sem volt teljesen befejezve, midőn a Kr. u. 8-ik év katasztrófája reá zúdult.

Midőn Ovidius még szerelmi elegiáinak körében volt fogva, már képzelme előtt lebegtek olyanoknak alakjai, kiknek átalakulásáról szól a monda. A hol verseinek Corinnára gyakorolt csábító hatásáról panaszkodik és arra hivatkozik, hogy a költők nem méltók hitelre, kiválóan ily nemű meséket hoz fel például (III. 12. 21. kk., 31. kk.). Erotikus korszakának befejeztével aztán a Fasti mellett, római tartózkodásának utolsó évtizedében arra a nagy feladatra szentelte magát, hogy e mythusok egész, csaknem kimeríthetetlen tömegét összefüggő hexameteres költeményben, a *Metamorphosisok* 15 könyvében, elbeszélőleg foglalja egybe.

Hogy a régiek mily benső érzéssel birtak a természet iránt, annak egyik legsattanósabb bizonyítéka az ősrégi és mélyen a népszellemben gyökerező felfogás, hogy emberi lélek és érzés él az egész természetben és annak minden teremtményében, hogy közös lehelet vonul át a minden-

ségen és a teremtés ura rokon lényektől van körülvéve. Mindennemű állatok és növények, források és folyók, hegyek és kövek, még a völgyek testetlen visszhangja is — mind csupa emberek, kiknek velök született alakja a végzet vagy bűn következtében, engesztelésül vagy megváltásul ilyen alakba ment át, mely jelképileg, sarkasztikus vagy fájdalmas kifejezéssel, múltjokat, lényöket, utolsó érzelmöket idézi vissza. Mert abban áll ez átalakult teremtmények megható varázsa, hogy bensejök változatlan marad, de érzelmeiknek csak tökéletlen kifejezése sikerülhet nekik. A választottak a csillagok közé jutnak. Szétszórva fordul elő az átmenet egy nemből a másikba, emberek keletkezése állatokból vagy kövekből, élettelen testek megéledése, mint a hajóké, melyek tengeri nymphákká válnak. A természet tele van rejtélyesen működő varázserőkkel; mérges növényeknek és nedveknek is megvan történetök, de csak egyes dæmoni lények ismerik azokat, s bírnak hatalommal fölöttük, a mint csak egyeseknek van képességök önkényesen különféle alakok fölvételére. Ebben az istenekkel osztoznak, kik időnként, ha a halandókhoz leszállnak, incognitójokat állati vagy emberi alak fölvételével óvják meg. Így költ a nép naiv képzelme a jellemző természeti tünemények elmélkedő vagy élczes szemléletéből vagy arra törekedve, hogy egyes tényeket, szokásokat, a nemzeti élet és hit összefüggéseit megmagyarázza, tarka álarczos játékot, melyet az istenek iróniája hozott volna létre.

Hesiodos óta gyakoriak az átalakulási mondák a görög költőknél: epikusok, tragikusok, későbbi elegikusok többet dolgoztak ki a legszebbek közül. Olyanoknak, melyek háttározott helyhez voltak kötve vagy valami szokást magyaráztak meg, hely volt biztosítva Kallimachos Aitiájában.

Az alexandriaiak tudós törekvése, melynél fogva az áthagyományozott tudás vagy hit egész szakait összeszedték és a könyvekből, valamint a nép, a papok szájából vagy máshonnan összehordozott tömeget költői alakba öntötték, gyűjteményes költeményeket is hozott létre az átalakulási mondák kincstárából. Így a csillag-mondáknak (*καταστερισμοί*) Eratosthenes külön költeménye, a madaraknak bizonyos Boios Ornithogoniája volt szentelve, mely utóbbi talán mintául szolgált Aemilius Macernek hasonló nevű költeményére. Minden előbbi fölülmúlt, legalább teljességével, Kr. e. a második században a pergamoni tudós, kophoni Nikander. Hexameteres, öt könyvnyi költeményéből, az *Ἐπεροιούμενα*-ból, legalább egyes elbeszélések prózai kivonatai maradtak fenn a Kr. u. második századból. Nicæai Parthenios is, Gallus és Vergilius már előbb említett költői tanácsadója, ki jól ismerte a régibb forrásokat, írt *Μεταμορφώσεως*-t, valószínűleg szintén hexameterekben, melyek a római előtt nem maradhattak ismeretlenek. Néha valamely elszigetelt megjegyzés nem sejtett összefüggést árul el, mint például a farkasgyökér (*aconitum*) keletkezését Cerberus nyálából (*Metam.* VII. 406. kk.) épen úgy elbeszélte Euphorion is (*Fr.* 28.). Ovidius, ki a görög, valamint a hellenisztikus költészetben szorgalmasan körül nézett s kit kitünő emlékező tehetsége támogatott, e forrásművek mellett kétségkívül kényelmes kivonatokot és kézikönyveket is használt, melyek nem nyújtottak többet a csupasz anyagnál. A részletek szabad kidolgozásában és a különböző versírók összevetésében, mélyebb mondatörténeti tanulmányok nélkül, saját veleszületett mesemondó képességét követte. Római költők is nyújtottak neki egyet-mást, a mit szokása szerint majd kivonatban, majd kidolgozva vagy átalakítva értékesített.

Ovidius saját munkája kétségkívül az egésznek elrendezése és tervszerű fölépítése. Neki úgyszólván az összes világ és annak történeti fejlődése a metamorphosis műve: azért előadása fő vonásaiban némiképen történeti menetet vesz föl. A Chaosból való teremtéssel kezdi és Cæsar apotheosisával végzi. Tág keretben látszik kitárulni a világfolyás képe, legalább a mythikus korban, nagyban és egészben bizonyos időrend szerint, laza összefüggésben, de mégis a legkülönbélebb csoportosításban, a merev schematismus minden nyoma nélkül. Miután a világ megteremtett, létre jő az emberi nem, mely először az aranykorból az ezüstre, érezre, vasra süllyed alá, míg mindenkinek harca mindenki ellen, a gigásoké is Juppiter ellen kigyulad. Miután a pusztító ár minden halandót elnyelt, egy emberpár, Deukalion és Pyrrha, kivételével, új emberi nem keletkezik a «föld esontjaiból», a naptól melegített iszaptól mindennemű állatok fejlődnek ki, szörnyetegek is, mint Python sárkány, melyet Apollo elejt. Eddig teljesen megegyezik a fejlődés menete az előadással, melyet Vergilius hatodik eklogája a Silen szájába ad.

Az istenek szerelme a halandók iránt okozza ezek közt az első átalakulásokat: Daphne, Io, Callisto, Europa stb. az áldozatok (I. és II. könyv). Kadmos, kinek elrablott hűgát föl kell találnia, Thebæt alapítja, és ehhez thebæi történetek fűződnek Bacchusról, Tiresiasról, Pentheusról (III). E sorozatot folytatja és Perseussal, Kadmos unokájával fejezi be (IV). Phineussal való harcának szerencsés vége után Minerva elválik tőle, hogy a múzsákhoz menjen, kik különféle elbeszélésekkel mulattatják (V). Az alapjokúl szolgáló motivumok egyikét, az emberi elbizakodottság büntetését további példákkal magyarázza (VI). A Boreasfiak, mint Argonauták közvetítik az átmenetet Medea bü-

vészetére és bűneire. Vele Athenbe jutunk Aegeushoz, halljuk Theseus hősi harczeit és a Minossal viselt háborút Kretában (VII); ezt Megara ostromához kísérjük, innét visszatérünk vele Kretába és Theseushoz. Az utóbbi tovább vezet Kalydonba és Acheloushoz (VIII), Deianira szerencsétlen kéréséhez. Így Herculesnél vagyunk (IX). Ide csatlakozik Orpheus saját sorsával és egy füzér dallal (X). A Mænadok által történt halála átvezet Bacchushoz és Midas királyhoz, ki Apollótól szamárfületeket kapott. Az utóbbi Trójába megy. Trójai történetek, nagy ugrásokban és epizódokkal félbeszakítva, a tizenharmadik könyvig nyúlnak, aztán Aeneas útjai és harczeit következnek, Indi-gessé való emelése, Alba alapítása és története, Romulus, Numa, és végre Cæsar halála után a világalom meg-alapítása nagy fia által.

Mint hatalmas oszlopok, melyek a könnyü boltozatot viselik, emelkednek ki a tömegből a világító alakok: Kadmos, Perseus, Medea, Theseus, Hercules, Orpheus stb. Részben nagy monda-tanyákat képviselnek, mint Thebæt, Athent, Kretát, és vándorlásaik által különböző helyiségeket kötnek össze. Istenek is, mint Juppiter, Apollo, Minerva, Bacchus, Ceres, állnak nagyobb részletek központ-jában, de alkalmilag azokon kívül is föllépnek. Az egyes könyvek nincsenek éles felosztások által elkülönítve egymástól, hanem átmennek egymásba, úgy hogy a következőnek színhelye, hőse, főmotivuma gyakran már az előbbinek vége felé be van vezetve. Mintegy szakadatlan folyam-ban ömlik tova a költő túlgazdag éneke.

Különös művészetet követelt a feladat, hogy e széles keretbe fesztelen átmenetek és kapcsolatok által ügyesen beilleszsze a történetek bőségét, s mind e nagy és apró képek számára megtakarítsa a megfelelő helyet a roppant

szövegben. Itt a költő a gondolatok összefűzésében mozgékonyt és a motívumokban leleményességet tanúsított, habár nem sikerült is mindenütt egyforma könnyűséggel tovább szőnie a fonalat. Persze nem mindig veszi nagyon szorosán a mythikus események időrendjét és más föltevéseket: alkalmilag kénye szerint tolja el és változtatja, ha elrendezéséhez úgy illik (például Peleus történetében XI. 221. kk.), de mégis a nélkül, hogy magán az anyagon erőszakot tegyen.

A legkényelmesebb hidat szolgáltatják mindenek előtt a személyek rokonsága, barátsága, egyforma kora. Iótól Phaëthonhoz jutunk, a mennyiben fiát, Epaphust, ennek ifjúkori társává teszi, és amaz alkalmi szóváltásban kétségbe vonja társának a napistentől való származását (I. 750. kk.). Phaëthon rokona Cynus: a boldogtalan ifjú miatti részvevő panaszában hattyúvá lesz (II. 367. kk.). Kadmos első bánata Thebæben, unokája, Aktæon sorsa miatt van (III. 138. kk.); ellenben a nagy szülők vigasztalására szolgál unokájok, Perseus, dicsősége, miután kigyókká változtak (IV. 604. kk.). Tereusról, Pandion vejéről, a költő ennek utódjára Erechtheusra és leányára Oriithyiára tér át, s ennek elrablásától a Boreádok által később az Argonautákra és Medeára (VI. 675. kk.). Különben is néha közvetítőleg közbe lépnek chronologiai motívumok. A Pytho megsemmisítése után Apollo diadal-jelül tölgykoszorút tesz föl, mert még nem volt borostyán: ezt csak Daphnének, első kedvesének átalakulása hozta létre (I. 452. kk.). A kapcsolatnak e motívuma hellenisztikus, a mint be lehet bizonyítani Euphorion egy töredékéből (Fr. 47.). Mint egyidőbeli van összetéve a megölt Argus szemeinek a páva farkába való áthelyezése és a fehér holló átváltozása feketévé (II. 533. kk.). Meglehető erő-

szakosan vezeti be Tiresiaszt. Juppiter és Juno tréfából vitatkoznak, vajjon a szerelmi élvezet a férfira vagy a nőre nézve nagyobb-e (III. 316. kk.): bírál Tiresiaszt választják, ki egyszer két évre maga is nővé lett. Mint bölcseségének első mutatványát elbeszéli a költő Narcissus történetét, kit a jós egykor óva intett (339. kk.), aztán Pentheusra tér, az egyetlenre, ki nem ismerte el őt, és Bacchusra.

Nagyobb gyűlések alkalmat nyújtanak az összekapcsolásra. A fák között, melyek Orpheusnak árnyékot jönnek nyújtani, van a cyprus is, azelőtt szép fiú (X. 106. kk.). Gyakran hiányzik valaki s megmagyarázzák távollétét. Így a thessaliali folyók mint honfitársak Peneioshoz jönnek, hogy részvétöket fejezzék ki neki leánya, Daphne, sorsa miatt (I. 568. kk.); csak Inachus hiányzik, mert leányát Iót, gyászolja (583. kk.). és most ennek története következik Egyiptomban történt megváltásáig. A szomszéd államok királyai közül, kik részvevőleg meglátogatják Amphiont, Niobe bús férjét, egyedül az atheni Pandion hiányzik, mert épen azt a háborút viselte, melyben Tereus, Procne jövendő férje, volt szövetségese (VI. 412. kk.). Priamusnak Aesacus miatti gyászünnepén hiányzik Paris ki később a nagy háborút okozta (XII. 4.), melyre a költő azonnal áttér.

Útazáson, útközben sokfélélt lát és tapasztal az ember. Juppiter a napszekér elézése után körutat tesz a világ-épület körül, hogy lássa, nem szenvedett-e kárt valahol. Ekkor látja Arkadiában Kallistót (II. 401. kk.). Mercur Pylosban ellopta Apollótól barmait, tova repül s mialatt Athen fölött lebeg, meglátja Minerva ünnepén a szép Hersét, leszáll a három nővér palotájába, kővé változtatja Aglaurost, ki nem engedi belépni, s azután megbízást

kap Jupitertől, hogy a lopott bikákat a hegyekről a partra hajtsa, hol Europa játszik, kit Jupiter bika alakjában elrabol (II. 685. kk., 708. kk., 834. kk.). Seriphosból, hol Perseus segítségére volt, a Helikonra megy Minerva, hogy ott megszemlélje az újon alkotott Hippokrenét és megerősíteni hallja keletkezésének okát (V. 250. kk.). Ez utazásoknálkülönbön keveset törődik a költő a földrajzi helyességgel. Theseus az aetoliai Kalydonból kelet felé akar Athenbe menni, de útközben feltartóztatja a nyugaton levő folyamiisten Achelous és pihenésre hívja (VIII. 547. kk.). Sárkányszekeréről Medea sok csodát lát menekülése alatt (VII. 350. kk.): rövid czélzásokkal egy tömeg mondát szorít itt össze; mint az epikus csataképekben a kidolgozott epizódok mellett a hosszú névsorok emelik a tömegesség benyomását. Aeneas is sok helyen időzik kísérelével, és a költő abbeli buzgalmában, hogy az Iliasból, Odysseából, Aeneisből lehető sok anyagot rakjon hajójára, alkalmilag nagyon körülményesen készül neki, hogy utat törjön magának. Így Aeneas Euboeában Ulixes egy öreg társára akad, ez (Macareus) a trójainak kísérői közt felismeri régi bajtársát, Achæmenidest, kit egykor egyedül hagyott vissza Polyphemos és a ki hálásan mondja el szerencsés megszabadítását Aeneas által (a mint már az Aeneis harmadik könyvében olvasható volt). Ezért viszont Macareus elbeszéli (az Odyssea fonalán), mit élt meg tovább Ulixes mellett. Ily kerülő úton a költő lassanként Circe bűvészetéhez jut (XIV. 247. kk.), melynek előadása úgyszólván feladatának keretébe esik.

E történetekből, melyeket alkalmilag egyik vagy másik személy előad, többen aetiológikus jellegűek. Mercurius, ki Jupitertől megbízást kapott, hogy Argust, Io száz szemű örét, eltegye az útból, hozzá csatlakozik mint kecskepász-

tor s elfárasztja a fuvola-játékkal, és midőn a nem rég fel-talált syrinx eredetéről kérdezősködik tőle, elbeszéli neki a hasonló nevű nympháról és imádójáról, Panról, szóló mondát (I. 698. kk.). Erre Argus elalszik, és így a költő alkalmat talál, hogy az istennek a középén félbeszakadt elbeszélését magától egészítse ki. Andromeda megszabadí-tása után, Perseus a lakománál megmagyarázza Cepheus-nak, hogyan jutott a Gorgo-föhöz (IV. 770. kk.). Cepha-lusnak egy szép vadász-kopjája fölgerjeszti Phocusfigyelmét. Kérdésére elbeszéli a tulajdonos, hogy nejétől kapta és hogy Prokrissal való különben boldog házasságát a szeren-esétlen gyanú egyszer megzavarta, máskor szétszakította (VII. 675. kk.). Numa Croton látogatása alkalmával egy idősebb polgár szájából megtudja a város alapításának történetét (XV. 9. kk.). Épen úgy világosítja fel Cephalust, mint vendéget, barátja Aeacus, mint keletkeztek a myrmi-donok (VII. 490. kk.).

Másokat alkalmilag bizonyítékul vagy intésül vagy mint példát és mellékdarabot ad elő. Juppiter maga beszél el az istenek tanácsában, hogy az emberi nem elleni haragját indokolja, a vad Lycus támadását személye ellen és a merénylőnek farkassá való átalakulását (I. 196. kk.). Acetes kihallgatva Pentheustól, hogy urának istenségét bebizonyítsa, elbeszéli Bacchus kalandját a tyrrheni hajó-sokkal és ezeknek delphinekké való változását (III. 582. kk.). Ráismerünk a hellenisztikus módszerre, mert Nonnusnál (Dion. 45. 105. kk.) ugyanazon keret fordul ismét elő, csakhogy Tiresias viszi a szót. Intésül Vertumnus is el-beszéli a rátartó Pomonának Iphis és Anaxarete történetét (XIV. 698. kk.). Vigasztalásul és annak megmutatására, hogy a sors másokat sem kimél, Virbius elmondja a jaj-gató özvegynek, Egeriának, mint járt egykor ő is úgy, mint

Hippolytus (XV. 492. kk.). Scyllának, ki hogy kitérjen sok kérőjének útjából, kedélyes látogatást tesz a tengeri nympháknál, Galatea fésülködés közben elbeszéli Polyphemussal való élményeit (XIII. 740. kk.).

A mint történni szokott, valamely szomorú sors a részvevők körében fölébreszti az emlékezést hasonló esetek egész sorára, ha nem is mindig ugyanazon fajúak, sem a hangulatnak nem felelnek meg. Niobe büntetése Hybriséért (VI. 146. kk.) minden kedélyt megrendített és emelte a Latona iránti tiszteletet. Ekkor valakinek a lyciai parasztok jutnak eszébe, kik durva elbizottságuk miatt békákká változtak (313. kk.), másnak Marsyas jut eszébe (382. kk.). Különbén már az ötödik könyvben (296. kk.) megkezdődtek a megbüntetett elbizottság példái s csak változatosságul szakították félbe más történetek.

Mulattatásul és időtöltésül hosszabb látogatás alkalmával, mint az ünnepi lakománál, kedves vendégeknek sokat beszélnek el, a mire épen szó kerül. Minerva a Helikonon van a múzsáknál és boldogoknak magasztalja őket. Ekkor így válaszol e tiszteletreméltó és jótévő szűzek egyike, Urania: «igen, ha csak mi leányok biztosságban lehetnénk a támadások ellen!» és elbeszéli Pyreneus álnokságát (V. 274. kk.). Ezalatt madárhangok, emberi hanghoz hasonlóan, hallatszanak: Pieros kilencz leánya ez, kik szarkákká változtak, mert versenyre hívták a múzsákat. Urania azonban nem elégszik meg a magyarázattal, hanem az egész verseny-éneklést előadja az istennőnek, egyik Pierida énekét Typhoëusról és a gígásokról (319. kk.) és, ámbár ez a monda a Fastiba is be van szöve (IV. 417. kk.), Kalliope hosszú költeményét Proserpina elrablásáról, kibővítve még egy sor beszött átalakulási mondával (341. kk.): többek között elbeszéli ebben Arethusa Ceresnek, kivánságára,

szenvedése történetét (573. kk.). Minerva pedig elég udvarias, hogy a közlékeny múzsát türelmesen kihallgassa (333. kk.). Aeacus vendégei, ellenkező szelektől feltartóztatva, mindenféle történetekkel, melyeket elbeszélnek egymásnak, töltik idejüket (VII. 661. kk.). Igen sokat tud elbeszélni Achelous, kinél Theseust feltartóztatják Kalydonból való visszatérésekor (VIII. 547. kk.). Végül ráviszi ez őt harczára, melyet Herculessel vívott Deianiráért (IX. 1. kk.): ekkor a költő veszi fel a szót, hogy Nessusról és a hős szenvedéseiről beszéljen egészen apotheosisáig (98. kk.). A megtört anya, Alkmene, pedig kiönti szívét menyé, Iole előtt és elbeszéli neki fiának nehéz születését (273. kk.), ez viszont testvéréről, Dryopéról beszél (326. kk.). Achilles elejtette Cynust: a győzelmi lakománál a beszédes Nestor, ki már Homerosnál is oly szívesen kitarja emlékezéseinek kincstárát, egész tömeg történetet beszél el (XII. 169. kk.), egyiket a másikba szöve, ezek közt a legkimerítőbben a Lapithák és centaurok harczát, sőt még emlékeztetik, hogy Herculesről megfélekedett, s ekkor keserűen emlékszik meg testvéreinek, kivált Periclymenusnak kiirtójáról. A három Minyas-leány is, kik a Bacchus-ünneptől távol maradnak, női munka mellett mesékkel rövidítik idejüket (IV. 36. kk.). Hogy jó sokat adjon elő, a költő két nővérrel nagyobb számú meséből, melyeknek tartalmát csak futólag mondja el, egy-egy történetet választat ki, a Pyramus és Thisbéről szólót, mert ez kevésbé ismeretes (és valóban csak itt fordul elő), és a Salmacis nympháról szólót; a középső pedig a napistennek mindenféle szerelmi kalandjairól tud beszélni.

Ünnepeken az ünnepelt dicséretét hymnusokban énekelik, például Bacchusét, miután Thebæben elismerték (IV. 11. kk.), Theseusét, kinek Medea mérgétől való szerencsés

megmentését Aegeus magasztalja (VII. 433. kk.). Ellenben teljes magányban, csak hallgatózó fáktól és állatoktól körülvéve, kezd Orpheus egy hosszú dalba (X. 148. kk.), csupa szerelmi történetekbe, és az Adonisról szóló dalba még Venus egy elbeszélése van beillesztve, ki a vad állatok ellen óvja kedvenczét és ez alkalommal Atalantáról és Hippomenesről beszél neki, kik oroszlán-párrá változtak (560. kk.).

Müdarabok leírásánál is mondákat ad elő. A szövés művészetében való verseny, melyre Arachne kihívja Minervát, alkalmat ad arra, hogy a mindkettőtől készített szőnyegeket válogatott átalakulási történetekkel (VI. 70. kk.) lássa el. Minerva a középső kép körül, mely az isteneknek Attika birásáért való vitáját ábrázolja, a négy sarokban (intésül) példákat rendez el, melyek arról szólnak, hogyan bűnhődtek a halandók, kik valamely istenség ellen támadtak föl. Arachne gúnyos szándékkal egy csapat történetet halmoz össze, melyekben az istenek szerelmi czélből futólag átalakultak. Egy szép kráter, melyet Aeneas Anius királytól vendégajándéku kap, reliefben Thebæ városát tünteti fel hét kapujával, Orion leányainak önkéntes halálát és átalakulását (XIII. 681. kk.). Egy márványkép megmagyarázására Circe egyik szolgálója Macareusnak mesét mondott el, melyet ez Achæmenidessel közöl (XIV. 310. kk.).

Végre bizonyos maradékokat mellékesen ad elő, hol épen egy kis hely kínálkozik, ha csak valamely hasonlatban is, például Virbius csodálkozott Egeria forrássá változásán, valamint a tyrrheni földműves, midőn Tages kiemelkedett a rögből, vagy Romulus, midőn dárdáját fává látta átváltozni, vagy Cipus, midőn a vízben meglátta fején a szarvakat (XV. 552. kk.).

Az epizód műeszköze, mely már a homeri költemények

hagyományos szerkesztésében meglehetősen bő alkalmazást talált, ott lényegileg úgy hat, mint kép a képben: a fő elbeszélésnek háttérét, a jelennek távlatot ad, és a hallgatónak változatosságot nyújt, hogy szelleme más képzeteken egy ideig enyhülhessen. A hellenisztikus epyllionban, a mint láttuk, bizonyos részek beszövése a művészi perspectiva törvényének szolgált. A hol azonban nem egységes mythust kellett előadni, hanem egyes történetek hosszú sorát, ott a költő, ha csak nem akarta egyszerűen mint gyöngyöket zsinórra fűzni vagy iskolamester módjára és erőszakosan egyforma rubrikákba osztályozni, ökonomiai okokból kénytelen volt, többféle keretet és csoportosítást keresni, hogy a bő anyagot elhelyezze és minden egyes darabot megfelelő világításba állítson. Már az elbeszélő tartalmú, hesiodosi gyűjteményes költemények nehezen nélkülözhatték e szerkesztési módot, és hasonló fajta hellenisztikus munkákban Ovidiusnak gazdag minta-választéka volt. Ha néhány ilyen epizód túlságos terjedelmével vagy erőltetett behozatalalával a szerző szorultságát árulta el, annál üdítőbben hatottak az átélt dolgok elbeszélései a részvevők ajkáról, mert itt a közvetetlen érzés hangjait lehetett megzendíteni.

Nem ugyan minden története a munkának, de mégis a legtöbb, egyenlő éleben végződik, az átalakulásban. Kettő volt ebben szükséges: először az egyhangúságot lehetőleg kerülni, másodsor a lefolyást szemlélhetőleg és így hihetőleg ábrázolni. Ezt azzal éri el, hogy az átalakulásokat a létesülés pillanatában írja le, úgy hogy látni lehet, mint lepetnek meg általok, a kiket érintenek. Főlemeltem karjaimat, beszéli a varjú, Koroneus leánya (II. 580. kk.), ekkor könnyű tollaktól feketélettek; hátra akartam dobni vállaimról a köntöst, de itt szárny volt s már mély

gyökeret vert a bőrben; megkisérlém, kezeimmel verni meztelen mellemet (fájdalomból), de sem kezem nem volt, sem meztelen mellem; futni akartam, de nem tartotta, mint máskor, lábaimat a homok, hanem magasan a levegőbe emelkedtem. Okyrrhœ, ki kanczává változik, jóslata közepett megakad, fűre kap étvágyat, ösztönt érez magában a mezőn ugrálni, hangja nyerítésbe megy át, újjai összenőnek, arca és nyaka megnyúl, ruha-uszálya farkká lesz, lebegő haja sörénynyé (II. 657. kk.).

Mig Vergilius (Aen. IX. 120. k.) Aeneas hajóinak nymphákká változását négy sorral intézi el, Ovidius leírja (XIV. 546. kk.), mint lesznek a hajó tatjai fejekké és arczokká, az evezők ujjakká és lábszárakká, a gerendák hátgerincezé, a vitorlák hajjává, a bordák karokká. Cyane nymphát a vízben szétfolyni látjuk (V. 425. kk.), Niobét szótlán fájdalomban megdermedni (VI. 303. kk.): szellő nem lengeti haját, vére eltűnik arczából, szeme mozdulatlanul áll, nyelve száraz ínjével jéggé lesz, ereiben nem folyik többé vér, nyaka, karja, lába nem mozdul, bensejében is kővé vált, de zokog. Tág teremben megkövülten látjuk Perseus ellenségeit (szám szerint kétszázat) és megbűvölten a harc dühének pillanatnyi kifejezésével (V. 177. kk.). Még kigyóvá való változása alatt beszél Kadmus a nejéhez (IV. 582. kk.), de hangja sziszegésbe megy át. Még nyalja a szintén átalakult Harmonia arczát, s egymásba fonódva siklanak el. Már mint lotus-szár (csak arca maradt még meg) tart búcsúbeszédet Dryope (IX. 371. kk.).

Néha abban leli kedvét a költő elméssége, hogy az átváltozott alaknak az előbbivel való ellentétét jó drasztikusan kiemeli. Io, mint tehén, úgy szeretné karjait kérőleg öréhez, Argushoz emelni, panaszhangokat akar hallatni és

elrémül saját bögsétől. Fut szarvai elöl, melyeket megpillant a vízben; a nymphák, játszó társai, még atyja, Inachus sem ismerik meg többé. Utánok fut, engedi simogatni magát, megnyalja atyja kezét, ki füvet nyújt neki, sír és végre patájával írja a homokba átalakulása szomorú tudósítását (I. 634. kk.).

A hol az átalakulás az előbbi lénynek némileg megfelel, ezt természetesen szívesen kiemeli. Így egészen természetes a békákhoz való átmenet a durva parasztoktól, kik szitkozódva állnak a tenger partján és otromba toporzékolással felkavarják az iszapot (VI. 313. kk.). A fecsegő Echónak az a gyermekes szokása volt, hogy a másiknak utolsó szavait beszélgetés közben ismételte. Már mielőtt barlangjába visszavonul is, testét elveszti, már mialatt az erdő rejtekéből Narcissusra kiált, már akkor ő a visszhang (III. 379. kk.). Megható és kecses, midőn a megvetett leány még a katastropha után is mintegy saját lelkéből vissza kiáltja az elhaló ifjú utolsó sóhaját és búcsúzó köszöntéseit (499. kk.).

Nagyon is tarka volt a történetek sokfélesége, a jellemek és helyzetek, motivumok és hangulatok, tájképek és helyiségek változatossága, mert az egész világ, a víz mélysége és a lég magaslata is, színhelyeket szolgáltat. Oly nagy a bőség, hogy a költő egyes csoportokat közös kötélllel fűz össze, de aztán viszont kedvét leli az ellentétekben. Így Pyramus és Thisbe véres végére Mars és Venusnak az Odysseából jól ismert szerelmi fogsága következik (IV. 167. kk.), melylyel előkészíti a napisten erotikus kalandjait. Orpheus borzasztó halála után (XI. 1. kk.) Midas balgaságait olvassuk (85. kk.).

Az erotikus mondák tárgyalásában ismét ráismerünk a szerelmi művészet mesterére, és néha mulatságára szolgál,

hogy az Olymp dicsőült urait mint a jelenkor fiait vezeti elő. Apollo, ki Daphne kegyét keresi (I. 452. kk.), hasonlít az augustusi korszak fiatal rómaiához, ki valamely porticusban fölfedezett egy szép leányt és meg akarja nyerni. A furfangos nagyvárosi az, ki a rendetlenül hullámzó haj láttára csodálkozva felkiált: «hátha még fodrozva volna!» Mint Propertius egyik elegiájában, a látható részek szépségéről az eltakartakra következtet. Mialatt légnél könnyebben fut előre, kergetés közben elég lehellete van, hogy szerelmi vallomást tegyen neki és mint valami levélben vagy éji dalban behatóan kifejtse előtte előkelő állását és érdemeit. E modern alakkal rítkó ellentétben áll a félénk erdei leány ártatlansága, ki bizalmasan beszélgetve atyjával (bizonyára hellenisztikus minta után), nyakán csüggve kedves pirulással ígéretet vesz tőle, hogy soha sem adja őt férjhez. A mint aztán le van írva futtában (527. kk.), szél ellenében, mely megmezteleníti tagjait s lebegő ruháját és haját hátrafelé hajtja, sarkában, mint nyúl után a vadászeb, az isten, kinek lehellete már nyakát érinti, úgy hogy kimerülten és elsápadva az utolsó segítségért könyörög atyjához, — képet vélünk látni, melyet a korszak valamely művésze alkotott.

Bájos ellendarabja a Daphne-mesének Arethusa története (V. 572. kk.): sokkal közvetlenebbül hat, mert a nymphea maga beszéli el női kellemmel és ártatlansággal, mint száll üdítő fürdőbe a déli nap hevében, elfáradva a vadászattól, a csendes tiszta patakban, de úszás közben, a mint a habok mélyéből rákiáltanak, ijedten a partra siet, és a mint van, meztelenül, mezőkön és hegyeken keresztül fut üldözője elől, kinek hosszú árnyékát már este megpillantja a lábai előtt, míg Diana védő felhőbe burkolja, és végre a föld alatt utat nyit a reszkető gyermeknek.

Igen üdítőleg hatnak a tizennegyedik könyvben, hol részint az Aeneist, részint az Odysseát veri vékony szálakká, némely népies mondák, melyek italiai talajon termettek. A boszorkány Loreleiről szóló dalra emlékeztet a romantikus mese a szép lovagias Picus királyról, kit Circe vadászaton megpillant az erdőben (XIV. 320. kk.). Beleszeret, elesalja társaitól a sűrűbe, köröskörül mindent sűrű ködbe burkol és ajánlatokat tesz neki, de az visszaútasítja, mert híven szereti nympháját, Canenset, ki kedvesének harkálylyá való változása után fájdalomában testetlenné lesz, úgy hogy csak mint dallamos hang él tovább. A humor árnyalata van ellenben abban, a hogy a sokalakú Vertumnus a vonakodó szép kertésznő, Pomona, szerelmét akarja megnyerni (XIV. 609. kk.). Nagyon kecsesen beszél el, mint él ez egyedül gyümölcsfái ápolásának, szerelmi vágy nélkül, elzárva kertjét minden férfilátogatótól és kérőtől, Satyroktól és Pánoktól, Silvanustól és Priapustól, és Vertumnus, ki valamennyinél jobban epedett utána, mint arató, kaszáló, pásztor, vinczellér, mint katona vagy halász mindig hiába keresett bebocsátást, míg végre öreg asszony alakjában sikerült bejutnia. Ekkor egy szőlővenyigétől átfont szilfáról alkalmat vett, hogy a vonakodó leánynyal szemlélhetőleg megértesse a házasság frigy előnyeit és burkolt, de meleg szavakkal önmagát, Vertumnust ajánlja neki. De sem e beszéd, sem Anaxarete és Iphis intő példája nem tesz benyomást a szüzre, míg az isten saját alakjában, ragyogón, mint a felhőkől kitörő nap, jelen meg előtte és legyőzi.

Az alexandriaiak hajlama a kecses, elmés vagy kedélyes apró festésre egészen így volt a mi költőnknek. Valódi gyöngy e nemben Philemon és Baucis idyllje (VIII. 610. kk.). A szerény háztájának szemléltető, hollandi modorban ki-

dolgozott rajza (az ingadozó háromlábú asztallal, melyen egy alája tolt cseréppel segítnek) és a vendégszerető fogadás leírása, melyet a jó öregek az ismeretlen isteneknek készítenek, semmit sem veszít hatásából, ha elismerjük is, hogy a költőnek alexandriai mintája volt (Kallimachos Hekaléja). És bizonyára szándékosan van úgy, hogy a történet épen Theseusnak tetszik legjobban (717.), a ki hasonló fogadtatásra talált e vendégszerető öregeknél. Egy előkelő római nő kiszolgálására gondolunk, ha olvassuk, hogyan készül Diana a fürdőbe (III. 165. kk.): egyik nymphájának átadja vadászkészletét, a másik a lepel felé nyújtja karjait, melyet az istennő levet; ketten cipőjét húzzák le lábáról, egy különösen ügyes nymphea csomóba köti felbontott haját; más öt vizet merít és öblös edényekből úrnőjére önti. Ellendarabja, egészen az élet után, a fürdő és úszó Hermaphroditus (IV. 340. kk.). Csaknem úgy, mint valami komédiai jelenetben, viseli magát a féltékeny Juno és Ióval rajtakapott férje (I. 600. kk.). A gyanakodó nő előtt gyanús a tájon elterjedő köd; gyanakodni kezd, hogy a vén bűnös megint a tilosban jár, hiába keresi az égben és leszáll a földre. A férj észrevette megérkezését és még elég gyorsan tehenné változtatta új kedvesét, de erős kihallgatás alá veszik, melyből csak nehezen tud hazugságok által kilábolni. Új zavarba hozza szigorú nejének kívánsága, hogy a szép tehenet neki ajándékozza: nehéz szívvel kell beleegyeznie, nehogy bevallja bűnét. S midőn később a szép Kallistót a mély erdei csendben meglepi (II. 422. kk.), még akkor sem feledte el azt a házassági jelenetet, de a csábító gyönyör fölér a jó madárnál az esetleges kellemetlenséggel.

Ovidius istenei és hősei korának gyermekei. Mercurius, midőn fölülről beleszeret a szép Hersébe és az aetherből

hozzá leszállni készül, előbb gondosan tolettet csinál: le-símítja haját és chlamysát, megtisztogatja botját és saruit (II. 732. kk.). Hiszen Athenbe megy, még pedig Pallas ün-nepére. A hiú és elpuhult nympaha, Salmacis, ki csak szépségében gyönyörködik, egy római puella mintájára alkottnak látszik; mint igazi hetæra jár az ártatlan Herma-phroditus nyomában (IV. 310. kk.).

Az elbeszélés gyönyörében kéjelgő költőnek azonban épen nem volt elég magában véve az átalakulási mondák anyaga. Szükségét érezte annak, hogy tovább nyúljon és mindennemű mythusokból annyit rakjon művébe, a mennyit csak lehetett. Így egészben véve egyetemes monda-könyvvé alakul ez, egyes részei pedig a keret kitágítása által terjedelmes, gazdag tartalmú dolgozatokká. A görög tragédiában tett tanulmányaiból hatalmas benyomások éltek lelkében, melyek nógatták, hogy kifejezze. Drámai ere, a mint látszik, kimerült a Medeával, de csodálatos tehetsége, melynél fogva emberi lelki állapotokat drámai élénkséggű elbeszélésben és dialektikus beszédben adott elő, kielégítést kívánt. Maga Medea alakja sem engedte még nyugodni: még egyszer föl kellett lépnie a Metamorphosisokban (VII. 1. kk.). Kiválóan a bűvésznő lép fel itt, ki fogásait és csínjeit Kolchisban, Jolkosban, Athenben szerepelteti. Míg Ovidius minden külsőséget, még a Jasonnal való első találkozást is, mint ismertet tételez föl és röviden végez velök, hősnőjével azonnal nagyon drámai monologban adat kifejezést az idegen elleni küzködő érzelmeinek. A beszéd a lélektani motívumok kifejtésében szokott művészettel van kidolgozva: megelőzte ebben rhoāsi Apollonius (III. 771. kk.), de a kidolgozás egyes részletekben egészen önálló. Ettől származik a jellemző vonás (86. kk.), hogy Medea elmerülve a szép idegen szem-

léletébe, nem veheti le róla szemét és sokáig szótlannul áll előtte. Az ataxi Varro latin kidolgozását is használhatta itt-ott Ovidius. Az éjjeli csend szép rajza, mialatt Medea Hekatéhoz imádkozik (VII. 180. kk.), talán versenyez az Argonautica egy híres részletével (Fr. 7.: v. ö. Apollon. III. 744. kk.), habár más is a helyzet. Pelias lemészárlása (VII. 294. kk.), valamint a Theseus elleni gyilkos merénylet (404. kk.) Euripides tárgyai voltak (Pelias leányai, Aegeus). Ezután beszéli el Hekuba végsorsát a Polymestoron vett boszúval (XIII. 398. kk.), Andromeda megszabadítását (IV. 752. kk.), Pentheus lázadását és büntetését (III. 511. kk.), részben Phaëthon történetét is (I. 747. kk., II. 1. kk.). Sophokles nyújtotta a lényeges vonásokat Tereushoz (VI. 412. kk.), ugyanennek trachisi női Hercules halálához (IX. 134. kk.), Niobéhoz (VI. 146. kk.) úgy Aeschylus, mint Sophokles. Némelyeket ezen tárgyak közül azonban hellenisztikus elbeszélők is kidolgoztak, így Niobe balsorsát Euphorion; szintén ezt bizonyítják a Phaëthon okozta világ-égés, valamint jellemző részletek Nonnosnál és más, hasonló forrásból származó ábrázolások. Mint Ovidius saját hozzáadását ismerjük fel Tereus történetében a nővérek álnok meghívását, az atya megható búcsúját. Fölötte drámailag hat Myrrha boldogtalan tévedése (X. 298. kk.): az ember lélekzete eláll olvasás közben. Miután Cinna Smyrnájában homályos tudományosság felhőjébe burkolta a kietlen tárgyat, a szívismerő Ovidius a női szenvedély fojtó tüzét juttatta kifejezésre.

A mint általában személyeit szívesebben beszélteti magukban vagy egymás közt engedi vitázni, tanácskozni, csevegni, a helyett, hogy róluk beszéljen, úgy kivált ott, hol a monda súlypontja a lélektani momentumon nyugszik, kimerítő beszédekben mondatja el az ellenkező vagy

elhatározó érzelmeket és gondolatokat. A rhetorikus vonás, mely eleitől fogva sajátja volt az eposnak, Ovidius elbeszélési módjában igen erősen ki van fejezve. Scylla történetében (VIII. 44. kk.), melyet Parthenios és a Ciris ismeretlen szerzője, talán Gallus is tárgyalt, a tényálladék előadása a legszükségesebbre szorítkozik s csaknem egészen a boldogtalan áruló nőre van hagyva a szó. Így a Byblis mondájában is, melyet görög költők, mint Apollonius, Nicander, Parthenius különböző változatokban beszélték el, a részletek különbözők a költőre nézve: egyedül a leány lelki állapota érdeklí, kit beteges szerelem ragadott meg fivére iránt. Miután nyomon követte szenvedélyének lassanként való növekedését (IX. 454. kk.), egy monologban ellene küzdeti a leányt; mivel a szerelem győzött, ennek bevallását levélre bizza (521. kk.), mely a heroidák stíljében van írva, és a kapott visszaútasítás után ismételt beszédben (585. kk.) fontolja meg sorsát. Drámai természetűek Myrrha monologjai is (X. 320. kk.), a leány Iphiséi a Janthéval való közeli menyegző előtt (IX. 726. kk.), Atalantáé a Hippomenessel való versenyfutás előtt, a kit szeret, a nélkül, hogy megvallaná magának (X. 611. kk.), Althæáé, kinek szívében a fia iránti szeretet a testvéreihez való szeretettel küzködik (VIII. 481. kk.: már előbb rajzolta a költő e hullámozó harcát, 462. kk.), Alcyone sejtelmes búcsúbeszéde férjéhez (XI. 421. kk.), csupa finoman kidolgozott mintái az Euripides után iskolázott rhetorikának.

Más beszédekben az idyll és szerelmi elegia hangja csendül meg. A dal, melyet Polyphemus Galatéának énekel (ez emlékezetből mondja el Scyllának: XIII. 788. kk.), a theokritosinak bővített szabad utánzása (11.), groteszk parodiája a *παρακλαυσίθυρα*-nak, gondolatmenetben és kifeje-

zésben. Keserü élczczel tele beszéddel vesz búcsút Iphis keményszívü kedvesétől, mielőtt Anaxarete küszöbén felakasztja magát (XIV. 718. kk.). Hogy itt hasonlóképen nem csak az alapmotívum, hanem bizonyos tipikus gondolatok is a hellenisztikus költészetből vannak átvéve, bizonyítja a boldogtalan szeretőről szóló költemény a theokritosi gyűjteményben (23.). Eredeti Narcissus szerelmi panasza saját megközelíthetetlen személyéhez (III. 441. kk.), mely a mindig eléje jövő és mindig ismét elfutó árnyék ellentétében kéjeleg.

Szónoklati dísz-darab gyanánt, mely egyenesen a költő rhetor-iskolai gyakorlataihoz csatlakozik, lép fel a nagy vita Ajax és Ulixes közt Achilles fegyverei fölött (XIII. 1. kk.). Arktinos és Lesches epikus költeményeiben, Aeschylus és Theodektes, Pacuvius és Accius tragédiáiban, egy Antisthenes sophistikus iskolai beszédeiben; egy Porcius Latro declamatióiban stb. alaposan ki volt dolgozva a «vítás kérdésnek» e fölötté kedvelt themája, s a buzgó rhetor-tanítványnak, Ovidiusnak, kétségkívül már korán eszébe jutott. Be van bizonyítva, hogy Latrójának gondolatait épen Ajaxnak egy erre vonatkozó beszédéből használta fel. A római tragédia viszhangját biztossággal ki lehet venni a töredékek összehasonlításából. Általános volt, névszerint Antisthenesnél is, a felfogás, hogy Ajax Ulixest mint cselszöveget és csábítót tüntette föl, kinek ereje beszédekben és gyáva cselekedben áll, nem becsületes harcban, míg Ulixes Ajax nehézkességét és otromba együgyűségét csúfolja. Ugyanazon ellentétet domborította ki Ovidius elmésségének egész élével, a mint az egyiknek beszédében heves, daczos önérzetet, a másikéban a kiszámított művészet simulékonyosságát és a dialektika diadalmas élet juttatja kifejezésre. Mind a két beszédben a tények, szemrehányások

és érdemek anyaga az Iliasból és a hozzá csatlakozó monda-kincsből van gondosan összehordva, úgy hogy az elbeszélés nagy ugrását a tizenkettedik könyv végén utólag némileg kiegyenlíti. Ulises színlelt megindulással (úgy tesz, mintha könnyeket törölné ki szeméből) és gúnyos szerénységgel kezd, de mesterileg tudja a legfényesebb világításba állítani tetteit: csupán az által, hogy a fiatal Achillesnek Skyrosban kezébe nyomta fegyvereit, ő volt a szerzője minden hőstettének. Mindenesetre ovidiusi a gúnyos támadás Ajax műveletlensége ellen: hiszen nem is érti a művészi képeket a paizson (288. kk.). Ügyesen tudja az ellenfél érdemeit, látszólagos elismerés mellett, csekély mértékre szállítani és a maga elleni vádakát megerőtleníteni. Így igéri, hogy Philoktetest még kiengeszteli, hacsak nem akarják ezt a buta Ajaxra bízni. De mielőtt ennek egy okos ötlete lesz a danausok javára, előbb fog a Simois visszafelé folyni, az Ida lombtalanul állni és Achaja Trójának segítséget ígérni (320. kk.). A virág keletkezése Ajax véréből (ki, mint Arktinusnál és Aeschylusnál, miüdjárt az ítélet után kardjába dől), néhány sorban (393. kk.) van hozzáfűggesztve.

Az átalakulás maga gyakran mint halk befejezés lép háttérbe a messziről kezdődő, nagy stilben, gazdag színekkel kidolgozott elbeszélés elől. A költő itt széles ecsettel dolgozik, nem csak a lehető legjobban igyekszik kihasználni elődjeit, hanem felül is akarja múlni. Ily fénypontok: Phaëthon szilaj hajtása és lebukása (II. 340. kk.), Kadmus harci jelenetei a sárkánynyal (III. 28. kk.), Perseus hareza Phineussal és híveivel (V. 1. kk.), a kalydoni vadászat (VIII. 271. kk.), Atalanta versenyfutása (X. 575. kk.), a döghalál, mely Aeginát megnéptelenítette (VII. 523. kk.), Ceyx hajótörése (XI. 474. kk.).

A centaurok és Lapithák nagy csataképenél (XII. 210. kk.) a költő képzelmenek az annyi sok csatajeleneten kívül, melyek a költőknél Homerostól Vergiliusig előfordulnak s melyek egyes motivumokat is szolgáltatottak számára, különösen a képbeli ábrázolások szemlélése is segítségére volt. Az anyag kimerítő költői tárgyalásáról, a mint már a rövid leírás Herakles paizsán (178. kk.) föltételezi, még hír sem maradt fenn. Annál becsesebb az ovidiusi epizód. A vad harc kezdete, lehetne mondani, az élet után van rajzolva. Egy ittas centaurus szentelenül hozzányúl a Lapithamenyasszonyhoz, más társai hasonlót tesznek utána. Egy józannak, Theseusnak, büntető szava ennek ökölcsapást juttat arczába, mire egy kráter dobása a válasz, és most kitör az általános verekedés. Fegyverek után kiabálnak és megragadják, a mi kezök ügyébe kerül: poharak és üstök repülnek, ez egy gyertyatartót dob, az égő oltárt, üszköt' karót, kő-küszöböt, szarvas-agancsot, végre a fákat ragadják meg s felgyűjtják az Othrys és Pelios erdeit. A csoportzatok, állások, sebesülések gazdag választékában a rikítónak és borzalmasnak van előnye, a mint a természet e vad fiaihoz illett. Legiszonyúbb a vége ama centaurusnak, a két véres ökörszarvval, melyeket fegyver gyanánt használ. Egy kardvágás fölmetszi hasát: előre roskad, saját beleire tapos és beléjük bonyolódik (380. kk.). Egy másik lefut a hegy lejtőjén, egy kőrisfára esik, összetöri súlyával és törzsét testébe üti (337. kk.). A harmadik, kinek tüdejében van az ellenséges lándzsa hegye, még egyszer föl-emelkedik és ellenfelét, ki a csattogó ütésekkel sisakkal és paizsszal igyekszik elhárítani, lólábaival a földre tiporja (373. kk.). Ott egy Lapitha hátára ugrik egy centaurusnak, oldalába szorítja térdeit, üstökénél fogva hátra rántja arcát és megdolgozza görcsös bunkójával (345. kk.). A meg-

sebezhetetlen Lapitháról, Cæneusról, hatástalanul pattan vissza minden dobás és csapás : nem lehet máskép hozzá férni, mint hogy egy erdőnyi fatörzs alá temetik, honnan mint könnyű szárnyú madár a levegőbe emelkedik (475. kk.). Bizonyos humor van ama cen taurus képében is, ki medvebőrön kinyújtózva, poharát még kezében tartva, kialuszsza mámorát s kit egy dárda a Styxhez küld, hogy ott ismét dorbézoljon (316. kk.). De igazán ovidiusi a szép Cyllarus az épen most serkedő arany szakállal és arany sörénnyel ; tagjai, a meddig emberi alakja terjed, oly szépek, a mint híres mûdarabokon látható, nemkülönben a ló részei, az ülésre hivatató hát, a magas mell, egész teste szurokfekete, csak farka és alsó czombja fehér. És e kecses, sokaktól kivánt ifjú oly társnőt választott, ki méltó hozzá és sokat ad a választékosságra. Haja mindig simára van fésülve és virágokkal ékesítve, rozmarinnal, ibolyával, rózsával vagy liliommal. Napjában kétszer fürdik, csak válogatott állatbőrökkel s olyanokkal, melyek jól állnak neki, fedi vállát és oldalát. És ezek ketten a harezban is összetartanak. De egy dárda Cyllarus szívébe repül, kedvese felfogja az elhaló tagokat, fejéhez szorítja fejét s visszatar-tani igyekszik elszálló lélekzetét. Miután meghalt, kedvese kihúzza sebéből a fegyvert, beledől s a halálban is átölelve tartja a szeretett férfit (393. kk.).

Nemes érzéssel van rajzolva, mint szenved halált Orpheus az örvöngő Mænadok kezei közt (XI. 1. kk.). Phánokles megénekelte őt egy még fenmaradt elegiában, de Ovidius előadását jobban áthatja a költő borzongó részvéte a természetellenes gonosztett miatt, melyet az ihlett költőn, saját művészetének nagymesterén, elkövetnek. Eleinte tehetetlenek az ellene irányzott lövegek : legyőzve dalának és lantjának zengzetétől, a reá dobott kő mintegy könyö-

rögve lábához esik. Csak a sípok és dobok zaja, és a szilaj csapat kiáltása teszi hatástalanná a varázst. Az egész természet, állatok, kövek, erdők, folyók siratják őt. De a meggyilkolt árnya újra feltalálja az alvilágban Eurydicéjét, s most egyesülten élhetnek ott, aggodalom nélkül visszatekinthet ezentúl Orpheus Eurydicéjére.

Mint a nagy stílű epikus költő, Ovidius is, allegorikai alakokat vezet be, melyeknek teljes erejű alakításában kedvét leli képzelme. Az ellenállást, melyet Aglauros Mercurius iránt tanusít, midőn megkéri Hersét, arra a motívumra vezeti vissza, hogy nővérét nem kedveli, és e gyűlöletes jellemvonást a bosszúálló Minerva biztatására az Invidia *dæmona* oltotta beléje. Oly kimerítőleg, hogy különös tapasztalatra lehet következtetni, festi a költő szabad leleményből ez ellenszenves lény lakását, életmódját, külsejét és működését (II. 760. kk.). Az éhség, mely Erysiehthont megtámadja, női szörnyeteg, mely Scythiában a Caucasuson lakik (VIII. 790. kk.). Juno Irist az álmhoz küldi, hogy Aleyonénak álmában hírt vigyen férje haláláról (XI. 592. kk.). Itt is először lakását írja le, messze a cimmerieknél mélyen a hegyben rejtőző barlang, elzárva a nap minden sugarától, ködpárától körülfogva. Mély csend: a kakas nem kukorikol, kutyák és libák hangja nem halatszik, még ág sem mozdul. Halk morajjal ömlik a Lethe forrása alatt a sziklákból. Mák és más altató nedvű növények nőnek a barlang bejáratánál. Ajtó nincs, nehogy sarka nyikorogjon, és nincs kapus a házban. A fekete barlang közepén magas ágy van készítve, pelyhes, egyszínű, sötét takaróval. Itt fekszik az Alvás, renyhén elnyújtózva, számtalan álommal maga körül. A mint Iris belép hozzá, alig tudja szemét felnyitni: újra meg újra mellére süllyed

az álla. Végre fölédred, könyökére dől és kívánságát kérdi. Ezer fia közt Morpheus a legügyesebb, az emberek alakját, mozdulatait, hangját utánozni, a másik mindenféle állatokat tud ábrázolni, a harmadik (Phantasus) élettelen lények alakját tudja fölvenni. Morpheus Alcyonénak megjelenik hajótörött férjének alakjában. Egészen másképp, mint Vergilius (Aen. IV. 173. kk.), fogja fel Ovidius a Fama alakját (XII. 39. kk.), kevésbé nagyszerűen, finomabban. Lakásának a magas várban számtalan bejárása és nyílása van, sem éjjel, sem nappal nincs elzárva. Ő maga csengő érczből van, mindent, a mit hall, visszhangoztat. Nem ismer semmi nyugalmat, semmi hallgatást; de hangja nem kiáltás, hanem halk mormolás, a tenger távoli moraja vagy elhaló mennydörgés.

Többször utaltunk már arra, hogy a költőnek képbeli műremekek lebegtek szeme előtt: sőt szeret is határozottan erre emlékeztetni. A sziklához lánczolt Andromedát, mondják, (IV. 674.) márványműnek lehetne tartani, ha enyhe szellő nem lengetné haját és meleg könnyek nem hullnának szeméből. Adonis olyan volt szemre, mint a hogy a meztelen szerelem-isteneket festik (X. 516.). Narcissus el nem fordított tekintettel bámulja képmását a vízben, mint valami parosí márvány-szobrot (III. 419.). Mindenki ismeri Niobét, ki utolsó gyermekét ruhájával igyekszik oltalmazni (VI. 298. k.), vagy Európát az isteni bikán, félénken nézve vissza az elhagyott partra, jobbával a szarvat fogva, baljával az állat hátára támaszkodva, ruhája a légvonattól felduzzasztva (II. 873. kk.: v. ö. VI. 103. k.), vagy Apollót, mint citharædust (XI. 166. kk.). Úgy látszik, festményből van átvéve a nympháival a fürdőben meglepett Diana csoportozata (III. 177. kk.); az istennő, leányaitól körülfogva, kik testökkel fedik, ő maga min-

denkin fölül emelkedve egy fejjel, biborpiertől elárasztva, oldalt hajolva és elfordított arczezal.

Általában ha az olvasó, ki e 15 könyvet körülbelül 13000 verssel átolvasta, kimerítette e túlgazdag mese kincsét, úgy érzi, mintha egy labirinthszerű képesarnokot járt volna be. A szem elkáprázik a szintengertől, mely elárasztotta, az alakok roppant tömege chaossá olvad össze, egyik munka megöli a másikat, az emlékezet csak a legkiválóbbak közül tud néhányat megtartani: mély lankadtság érzésével végződik a túlságos élvezet. A költő is elbágyadt kissé az utolsó könyvekben. Többször megelégszik a Homertől, Vergiliustól, Enniustól már kidolgozott mondák egyszerű jelzésével: olyan, mintha hajója sekély vízben, lapos part mentén haladna, csak itt-ott merül fel ismét egy-egy kedves helyecske. Az utolsó könyvben meg épen tanító előadásba megy át az elbeszélés (XV. 75. kk.), mely mintegy a tudományos kulcsot szolgáltatja minden eddig előadott csodához.

Pythagoras az, ki a lélekvándorlásról szóló tana szerint maga is egy beszélő példa a metamorphosisra, a földi dolgok átalakuló képességének bizonyítékát adja elő. Numa király meglátogatta őt Crotonban és tanítványa lett; bölcsességétől eltelve kormányozta aztán Rómát, Ovidius magát a philosophust beszélteti: ezek, még nem teljesen befejezett elrendezésben, az új pythagoræus iskola tanai. Rómában a költő hallhatta az alexandriai Sotion előadásait, ki Sextius tanítványa (szül. 684/70.) és az ifjabb Seneca tanítója volt (18—20. Kr. u.). A természeti csodákra nézve, melyeket például és nem mindig czélszerűleg hoz fel, úgy látszik, részint egykori rhetor-iskolai tanulótársának, a pythagoræus Papius Fabianusnak természetrajzi műveit, részint barátjának Hyginusnak a

méhtenyésztésről szóló iratát használta. Varrónál is talált némi használhatót. A fejtegetés formájában Lucretius lebeg előtte mintául. Aggódás nélkül adja a samosi világbölcshöz Empedokles és névszerint Heraklitos gondolatait, hogy terjedelmes előadása számára a földi létesülés és elmúlás formáiról, a min minden fejlődés nyugszik, támaszpontot nyerjen, mely megfelelő következtetésre vezesse. Mert az egykor virágzó, most elpusztult vagy lesüllyedt városoktól könnyű az átmenet Rómára és ennek ragyogó, jósmondatoktól biztosított viláгурalmára s ennek megalapítójára, Julius nagy utódjára (447). A különös nyomatékot, mely a húsevés pythagorasi tilalmát indokolja és parancsolja, talán eléggé igazolja a természet azon felfogása, mely tulajdonképen minden átalakulási mondanak alapját képezi: hiszen az állatok a mi boldogtalan testvéreink. De épen Sextius és Sotion képviselték e tilalmat római hallgatóik előtt buzgalommal és ugyanazon érvekkel, melyeket Ovidiusnál olvasunk, és követőkre találtak, kik különös elégtétellel találhatták fel ismét hitvallásukat kortársuk költeményében.

Minél közelebb jut ez a jelenkorhoz, annál ünnepélyesebb, sőt hivatalosabb lesz a hangja. Első és egyetlen ízben hívja fel a múzsákat (XV. 622. kk.), midőn Aesculapius istennek kigyó-alakban a római Tiberis-szigetre való csodálatos bevonulásáról van szó (291. Kr. e.). Itt minden átmenet és minden kapocs hiányzik, az elbeszélés hangja méltóságos: névszerint a tengeri út leírásában, melyet a római követek a kigyó-istennel hazafelé tettek, imponálnia kell a helyek felsorolásának, melyeknél elhajóztak (épen mint a Fastiban IV. 277. kk. az állomások, melyeket a Cybele-kép tart); mert ily földrajzi lajstromok a magas stílhez tartoznak. Az olvasó együtt teszi meg az utat s

fogalmat nyer a tanúk tömegéről, kik a csodát látták, és a nyomokról, melyeket hátrahagyhatott. És végre az elbeszélés hosszúra nyúlt folyama, mely a Chaosból fakadt, Augustus világoralmába szakad be, mely alatt a föld kerekége boldognak érzi magát. Az utolsó átalakulás fogadott atyjának, Julius Cæsarnak apotheosisa, kinek lelke a csillagokhoz szállt fel; harsogó riadó ez, melynél hatásosabban és nagyszerűbben nem lehetett befejezni a csodálatos események hosszú menetét. Csak ne volna az uralkodó iránti hódolat oly vastagon rajzolja a hazug retorika ecsetével, mely az esztelenségbe csap át! Julius Cæsar minden hadi és béke-tényeinél nagyobb az az érdem, hogy ily fiút — nemzett! és ez a fiú, ha nem akarja is elismerni, nagyobb, mint az atyja, úgy fölülmúlja, mint Agamemnon Atreust, Theseus Aegeust, Achilles Peleust, Juppiter Saturnust. Kedvéért kellett Cæsart istenné emelni. Azért az udvaroncok költő ez esetből, melyet egyszer már tárgyalt a Fastiban, nagy olympi állam-actiót csinál ismert minta szerint. Venust, ki ősunokájának meggyilkolása előtt és után minden istennek gyermekes panaszokkal alkalmatlankodik, Juppiter a mennyei levéltárhoz útasítja, hol elpusztíthatatlan ércztáblákra, melyeket maga olvasott, az ő nemzetségének sorsa is föl van jegyezve. Cæsar napjai már beteltek, de fiának, bosszulójának van szánva a büszke diadalmi sorozat Mutinától Actiumig, és továbbá a szárazföld és tenger meghódítása messze tájon, s miután a világnak békét adott, a jog és erkölcs helyreállítása törvények és példa által, a család megszentelése és dynastiájának megalapítása. A jóslat alakjába foglalt, tömör dicsbeszéd ez az uralkodóra, kinek oltalmára Róma legszentebb ősissteneit és a capitoliumi Juppitert felhívja.

Egybehangzólag ez utolsó rész magas hangjával, a költő

végül (XV. 871. kk.) magának is elenyészhetetlen hirt ígér. A csillagok fölött fog neve repülni, a meddig a római hatalom ér, olvasni fogja a nép, és minden időn át fog élni. Ez a költőnek büszke beszéde, ki hatalmas nemzetet érez maga mögött és öntudatával bír annak, hogy szellemi javainak elmúlhatatlan kincsét egy becses darabbal gazdagította. De úgy látszik, e befejezést, névszerint az erős szót, hogy még Juppiter haragja sem lesz képes e hirt megsemmisíteni, csak később, a száműzetésben írta és Juppiter alatt a földi mennydörgőt, Augustust értette.

A nagy munka másolatai már kezökben voltak barátjainak, de még nem adta át a nyilvánosságnak, mert az utolsó simítás és a befejezés hiányzott (Trist. II. 63. 555., III. 14, 19.), midőn az épen alkotása magaslatán álló költőt a megsemmisítő csapás érte, mely erejét megtörte. Azt állítja, hogy első kétségbeesésében a tűzbe dobta saját példányát (Trist. I. 1. 118., 7. 15. k.) és a kiadásért való felelősséget barátjaira hárítja. Ismételten hangsúlyozza, hogy nem volt oly helyzetben, melyben költeményét, a mint akarta volna, kisimítsa; világosan kéri az olvasót, hogy az elárvult munkát, melyet mégis szelleme valódi képmásának ismer el, elnézőleg fogadja és bocsássa meg esetleges hibáit a formában, mert azokat, ha lehetséges lett volna, kijavította volna.

Ötven évet élt Ovidius becsületben. Mind a két szüleje nem rég halt meg magas életkorban, előbb kilenczvenéves atyja, forrón megsiratva fiától, majd az anyja is. Kényelmes viszonyok közt, boldog családi életben s tekintélyes barátok nagy körétől övezve örvendhetett emelkedő dicsőségnek az ünnepelt költő. Ekkor egy hirtelen villám szétrom-

bolta életboldogságát és múzsájának legjobb erejét. Már régebben fölgerjesztette a «Szerelmi művészet» Augustus nemtetszését (Trist. II. 1. 7. k., 77. k.): egyes helyeket fölolvastak előtte, és rosszalólag nyilatkozott a szerzőről és erkölceséről. Ovidiusnak, valamint társainak és elődjeinek egész erotikus költészete fölötté elvetendőnek, sőt veszélyesnek kellett hogy tűnjék fel azon törvények alkotója előtt, melyeknek «az ősök szigorú erkölcesit» kellett visszahozniok. A paráználkodásról (de adulteriis) szóló 737/17-ki juliusi törvény eltiltotta a házasságot a szabadszülöttek és keritönök vagy kéjleányok közt; szigorú büntetéseket szabott a házasságtörésre és fajtalanságra, melyeket Augustus egyes esetekben, melyek saját családjában fordultak elő, még megsúlyosított, a mennyiben a férfiak és nők közötti nemi kihágásokat, mint vallás elleni bünt és felségsértést büntette. Leányának, Juliának, Tiberius harmadik, rá erőszakolt nejeinek arczátlan kicsapongásai, melyek atyja előtt csak 752-ben (julus elseje és október elseje közt) lettek egész terjedelmökben ismeretesek, oly nagy fokban fölgerjesztették haragját, hogy a senatusnak jelentést tett róluk, többeket előkelő szeretői közül különféle szigetekre, s magát a bűnös nőt Pandataria szigetére a nápolyi öbölbe küldte számkivetésbe. A népnek érdekében tett könyörgései és tüntetései öt év múlva is csak annyit eszközölhettek ki, hogy a szárazföldön, Rhegiumban jelölt ki neki tartózkodási helyet, hol 16 évig maradt egész haláláig (14. Kr. u.).

Ugyanazon évben, melyben Augustusnak meg kellett érnie házának e szégyenét, rendezte a fényes naumachiát, melyről Ovidius még megemlékezik «Szerelmi művészet»-ében. E költemény kiadása tehát jóformán egybeeshetett ama családi botránnyal. Kilencz évvel ké-

sőbb (8. Kr. u.) a császár unokájára, Juliára, L. Aemilius Paulus (consul Kr. u. 1.) nejeére rásütötték a házasságtörést D. Silanussal és szintén egy szigetre száműzték az apuliai part közelében, hol húsz éven át maradt egész haláláig, míg szeretője önkéntes távozással vonta el magát az előbb baráti indulatú uralkodó haragja elől: csak Tiberius alatt merészelt (Kr. u. 20.), testvéreinek magas tekintélyétől támogatva, visszatérni, de akkor is kizárva maradt az udvartól és minden magas állásból.

Épen e végzetes évben (761), késő őszszel történt, hogy Ovidiust egy szigorú szavakban fogalmazott császári edictum Tomiba száműzte. Világos tudósításunk nincs e kemény büntetés okáról és alkalmáról. Minden más forrás teljesen néma. Csak az, a kit érintett, beszél az elfárasztásig sokszor balsorsa okáról, de mindig rejtélyesen czélzó, homályos kifejezésekkel. Az eseményről, melyet bűnéül tulajdonítanak, hallgatnia kell, nehogy megújítsa Cæsar fájdalmait, (Trist. II. 208. kk., Pont. Lev. I. 16. 21. kk.); nem szabad védnie magát, nehogy még jobban ártson magának (Trist. I. 1. 21. kk.). A «sértett fejedelem haragja» sújtotta őt (Trist. IV. 10. 98.). Nem csekély vád az (Trist. II. 122.), mégsem tett semmit, a mit valamely törvény tiltana (Pont. Lev. II. 9. 71.). Nem volt szándékos véték (nem *scelus*: Trist. IV. 10. 90.), hanem tévedés (*error*: Trist. I. 2. 98. kk., 3. 37., II. 109. III. 3, 75.), mely magával ragadta, ostobaság (*simplicitas*: Trist. I. 5. 42.; *stultitia*: III. 6. 35.): csak oktalannak és csüggedőnek (*non sapiens . . . timidusque*: Pont. Lev. II. 2. 17. v. ö. Trist. IV. 4. 39.) lehet joggal mondani. Hibázott, de nem törekedett azért jutalomra (Trist. III. 6. 64.). Ha egy régi barátjának, kivel különben mindent közölt, elmondta volna titkát, ennek tanácsa megmenthette volna (Trist.

III. 6. 11. kk.). A nélkül, hogy tudná, tanúja lett szeme egy bűnnek (Trist. III. 5. 49. k.: v. ö. II. 103. kk.), véletlenül megismert egy halálos bajt (Trist. III. 6. 28.). A nagy urakkal való érintkezés végzetes lett reá nézve (Trist. III. 4.). Nyíltan bevallja bűnének másik részét, a «Szerelmi művészet» költeményét, melyet kárhoztat. Ezzel már rég magára vonta Cæsar nemtetszését (Trist. II. 7. k.); e három könyv megölte saját atyját (Trist. I. 1. 111. kk.). Azzal vádolják, hogy ez által a parázñaság tanítója lett (Trist. II. 211. k., 345. k.) és ezzel kigúnyolta a juliusi törvényt (Pont. Lev. III. 3. 57.).

Alapjában véve nem nehéz e leplezett vallomásokból kihámozni a tényleges magvat, mely a kortársak előtt nagyon is ismeretes volt (Trist. IV. 10. 99. k.). Ovidius bizonyára tanúja volt egy bűnös találkozásnak Julia és Silanus közt, ez utóbbival baráti viszonyban kellett állnia, s a nélkül, hogy sejtené, miről van szó, alkalmat szereznie a találkozásra. Midőn a bűnösöket tetten érték, közelökben (talán a költő lakásán) a «Szerelmi művészet» egy példányát találták. E körülmények elegendők voltak arra, hogy fölgerjesszék a császár legnagyobb haragját. Ovidiusban látta a csábítót, neki tulajdonította az erkölcsi bűnrészességet nem csak ez egyes esetért, hanem a római társadalom általános erkölcstelenségeért is, s azért régóta izzó haragjának egész súlyát érezte vele, midőn törvényének áthágójára ugyanazt a büntetést szabta, mint unokájára. Nem a senatus vagy a bírák ítélete volt, hanem közvetlen cabinet-parancs (Trist. II. 131. kk.), mely a sújtott embernek azt az egyetlen vigasztalást hagyta, hogy a kiutasításnál (relegatio) maradt, és megkimélte a számkivetéstől (exilium), mely polgári halálát vonta volna maga után. Így birtokában maradt polgári jogának és

vagyonának (Trist. IV. 9. 11., V. 2. 56.). De költeményeit eltávolították a császári könyvtárakból (Trist. III. 1. 65. kk., Pont. Lev. I. 1. 5. kk.); úgy látszik, a «Szerelem művészeté»-nek még magán-birása is el volt tiltva (Trist. III. 14, 5. k. Pont. Lev. I. 1, 12.). Távol volt Rómától, midőn lesújtott a csapás, és senki sem mert szót tenni érte (Pont. Lev. II. 7. 52. kk.). A fenyegető zivatar első híré. Elba szigetén kapta, barátjának, Maximus Cottának kérésére vonakodva győnta meg a gonosz esetet és tőle is éles kárhoztatást kellett hallania (Pont. Lev. II. 3. 83. kk., 61. kk.). Rómában, a jó barátok csapatát, mely eddig körülvette, szétszóródva találta (Trist. I. 9. 17. kk.). Csak «kettő vagy három» maradt hű az eltiprotthoz, köztük Atticus (Pont. Lev. II. 4. 7., talán Trist. V. 4.) és Celsus (valószínűleg a horatiusi epistolákból ismert Albinovanus Celsus). Ez visszatartotta a kétségbeesettet attól, hogy kezét emeljen magára, és befolyásos pártfogók, mint Maximus Cotta, közbenjárására utalta. Hűségéért való háláját Ovidius egész életén át megőrizte szívében és végül is a szeretett barát halálára írt, meleg érzésű gyász-elegiában (Pont. Lev. I. 9.) fejezte ki.

Tél kezdete volt, midőn a boldogtalannak nem csak hazájától, hanem családjától is el kellett válnia, mert neje Rómában maradt. Leánya, mit sem tudva apja sorsáról, Libyában időzött (Trist. I. 3. 19.). Egy megragadó elegia, melyet néhány héttel később útközben költött (Trist. I. 3.) leírja a szomorú éjszakát, melyben búcsút kellett vennie. Sem ideje, sem eszmélete nem volt, hogy a hosszú útra kellőleg előkészüljön. Egyik-másik barátja jelen volt, neje zokogva tartotta karjaiban a síró férjet; a ház minden zuga, mint temetéskor, könnyekkel volt tele. Mindig újra meg újra adta az utolsó csókot, míg a hajnali csillag ragyogva

fölkelt. Jajkiáltás hallatszik, a nő újra kívánja, mint már előbb, hogy a számkivetésbe követhesse férjét, s midőn ez átlépett a küszöbön, ájultan összeroskad.

«Bús elegiáinak» (Tristia) első könyve szemléltető tudósítást nyújt élményeiről és hangulatáról az utazási hónap alatt. Deczemberben az adriai tengeren volt (11, 3). Viharok hajótöréssel fenyegették (2), a joniai tengerbe vetették s az illyriai partról visszaűzték az italiai partra (4). A korinthetai földszoroson szekéren hajtott át. A kenchreai öbölben egy jó gyorsvitorlás, evezősökkel ellátott hajót szerzett, mely az aegaei tengeren át Iliumba, aztán az imbrosi kikötőbe és Samothrakéba vitte. Innen a hajót (valószínűleg a nagyobb málhával) a Hellesponton, Propontison, Bosporuson át, a Pontus nyugati parjának hosszában Tomiba indította, míg maga egy másikkal Tempyrába ment át a thrák parton (11), hogy innen (bizonyára csak a kedvezőbb évszakban) gyalog tegye meg (10) a hosszú utat (368 milia). Az idő viszontagságai, a barátságtalan út, a rablók fenyegető támadásai (I. 44., III. 2. 25., IV. 1. 21. k.) nehézzé és életveszélyessé tették az utazást. Szenvedései, úgymond (5. 45. kk.), végtelenek és minden hitet fölülmúlnak. Mégis minden várakozáson fölül jól elbirta teste a fáradalmakat (III. 2. 13. k., IV. 10. 103. kk.). Pártfogója, Sext. Pompejus (consul Kr. u. 14.), ki akkor talán Mœsiában mint legatus viselt parancsnokságot, gondoskodott biztosságáról, több könnyebbitést szerzett neki és ellátta pénzzel (Pont. Lev. 5. 33. kk.).

Minden bajon és viszontagságon keresztül hű kísérelője maradt a múzsa. Részint a hajón (2. 4. 11.), részint a valamivel hosszabb tartózkodási helyeken, péld. Samothrakében (10) keletkeztek a Tristia első könyvének elegiái, melyeknek nejjével és otthoni barátjaival legalább levél-

ben kell ápolniok az érintkezést, s részvétet és szószólást nyerniök és a későbbi megkegyelmezésre vagy legalább a büntetés enyhítésére a talajt előkészíteniök. Így az egyiknek hálát mond, ki meleg rábeszélésével először ragadta ki a kétségbeesésből, s kéri a kettőt vagy hármat, ki hű maradt hozzá, hogy ne riasztassa el magát a Cæsar haragjától való félelem által (5. v. ö. 9.). Egy hidegszívű fiatalkori barátjának, ki még Isten hozzád-ot sem mondott neki, keserű szemrehányásokat tesz (8). Nejét megdicséri (6), hogy egy zsákmányszomjas embernek, ki vagyonára áhitozott, bátran szemébe nézett és derék barátok segítségével eltette az útból. Hogy egy ismerősét se állítsa pelengérré, a száműzöttnek le kellett mondania arról, hogy az egyes elfogadókat nyilvánosan nevökön szólítsa (III. 46. 65. kk.), és e névtelenséget a gyűjtemény következő négy könyvében is megtartja; a czélzásokból azonban, összehasonlítva a második gyűjtemény neves leveleivel, több személyiséget biztosan föl lehet ismerni.

Kevéssel a thrák út megkezdése előtt, Samothrakéból vagy Tempyrából Rómába küldte az első könyvet Ovidius, bevezető elegiával (1), a könyvhöz magához intézett kísérő levél alakjában. Dísz nélkül, mint a száműzöthöz illik, menjen útjára és köszöntse hazáját. Óvatosan és szerényen lépjen föl. Ha talál valakit, ki a szerzőt sajnálja s magában szelídebb büntetést kíván neki, az legyen áldva. Ha rosszalják a költeményeket s úgy találják, hogy nem méltók szerzőjökre, gondolják meg a körülményeket, melyek közt készültek: még egy Homert is cserben hagyna lángesze ily helyzetben. «Ha el akar valaki téged (a könyvet) dobni, mert tőlem jössz, utald őt a címre és mondd neki: nem vagyok a szerelem tanítója. Cæsar házába, honnan a villám fejemre sújtott, inkább ne is menj: félek az istenek-

től; elég, ha a középosztály olvas téged. Különben járj el a körülmények szerint: ha jó hangulatban van s valaki egy jó szóval vezet be hozzá, lépj közelebb, csak ne ingereld fel újra. Ha házam belsejébe jutsz, ott sorban felállítva fogod találni testvéreidet» (a Szerelmi művészet három könyvét), «félreeső helyen, homályban. A Metamorphosisoknak mondd meg, hogy az én arczom is átalakult, sírás által.»

Végre, talán tavasszal, elérte szomorú célját. Tomi (ma Küstendse), egykor a kalmárkodó miletosiak gyarmata, akkoriban római erősség volt Mœsia tartomány legszélső keletén, a Pontus Euxinus nyugati partján (a mai Dobrudsában), félig görög, félig geta népeiséggel, melyben a barbár elem uralkodott a görögön (III. 9. 1., V. 7. 11. k.). Az első, a mit a boldogtalan költő innen kibocsátott, kegyelmi kérvény volt Augustushoz, egy csaknem 600 verset magában foglaló, gondosan kidolgozott elegia alakjában, mely egymaga megtölti a Tristia második könyvét. A császár gyakran tanúsított szelidségéhez fordul, esküszik, hogy mindig odaadó híve volt, s költeményeinek, a Metamorphosisok befejezetlen művének is számos helyére hivatkozik (63.), melyek neki hódolnak, hivatkozik eddig feddhetetlen életpályájára is. Megindító retorikával kéri, hogy, mivel életét úgyis meghagyta, legalább enyhébb és közelebb helyet jelöljön ki lakásául, hol biztosabban és nyugodtabban élhetne. Itt a birodalom legvégső határára van száműzve, ellenségek között, s fél, hogy ezek kezébe esik. Mivel számkivetésének két oka közül (carmen et error) az egyiket, a tényleges esetet, el kell hallgatnia, annál kimerítőbben foglalkozik hirhedt költeményének védelmével. Határozottan kimondta volt, hogy nem ír tisztességes nők számára. A buja képzelmet még Ennius

Annalisai vagy az Aeneis, sőt az istenekre való gondolat is ingerelhetik. Egyenes ellentétben korábbi fillentéseivel kijelenti a bűnbánó bűnös, hogy nem lehetett tanítója oly dolgoknak, melyekhez maga sem ért; erotikus tréfáinak nagy része merő költés; könyvből nem szabad a szerző erkölcesire következtetni. Fölötte érdekes módon hozzá föl a büntársak egész sorát, Anakreontól Vergiliusig, és későbbi műveire, a tragédiára, a Fastira és a Metamorphosisokra hivatkozik annak bizonyosságául, hogy ama gyermekjátékok után komolyabb feladatokra szentelte magát.

Kérelmének rögtöni meghallgatására bizonyára nehezen számolt a költő. Nem várva meg az eredményt, tovább is küldözte hazájába megindító panaszait, melyeknek egyhangúságát könnyű kárhoztatni. Meg lehet azt érteni, ha a magányos ember helyzetébe képzeljük magunkat, s ennek múltjával való ellentétét magunk elé állítjuk és megfontoljuk, hogy alapjában véve jelenlegi életének rajza és vágyódása a haza után, oly levegő után, melyben legalább szellemileg lehetne lélekzenie, mégis csak az egyetlen tárgy volt, melyről övéinek haza írhatott. Világfi létére, ki kényelmesen gondtalan életre született (III. 2. 9. V.), kit elkényeztetett Italia szelíd éghajlata és a felséges természet, mely képzelmének kimeríthetetlen képeket nyújtott, ki a biztosított jólét minden kényelme, a leggazdagabb, legserkentőbb érintkezés által minden idegszálával a szép Rómán csüggött, most egy sivatag pusztja közepén látta magát, mezők és fák nélkül, hol sem szőlő, sem alma nem termett, földjei szegényesen vagy sehogy sem voltak művelve, hol nem nőtt más, mint keserű ürömfű, mert mindig kellett félni a barbár csordák rabló betöréseitől, melyek az Istroszon átözönlöttek (III. 10. 4. k., 66. kk., V. 26.,

7. k., 10. 23. k., Pont. Lev. I. 3. 49. kk., 7. 9. kk., III. 1. 11. kk., 8. 15.). Pelignumi jószágára gondolt és a bájós keretekre, melyeket saját kezével oly szeretőleg ápolt. E sivatagban is szívesen vezetné az ekét, juhokat és kecskéket legeltetne, de a város fala és az ellenség között nem volt arra tér (Pont. Lev. I. 8. 39. kk.), Kellemes kirándulások helyett unalmas élet az elzárt város-kapu és az örökkel megrakott falak mögött (III. 14. 41. kk., V. 7. 13. kk.). Az utcáuk tele vannak sarmatákkal és getákkal, lóháton, tegezzel, íjjal és nyilakkal fegyverezve, oldalukon a fenyegető törrel, zordon arczezal, nyíratlan szakállal és hajjal. Alig látszottak neki embereknek ez alakok, inkább farkasoknak: nem tisztelnek semmi törvényt, a jog meghajlik a kard előtt. Gyakran véres harcok támadnak a piac közepén (V. 7. 45. kk., 10. 31. kk., Pont. Lev. I. 2. 15. kk.). Majd megismerte a tél borzalmait, a jeget és havat, melyet sem a nap, sem az eső nem olvaszt meg, az éjszaki szeleket, melyek tornyokat ledöntenek, háztetőket elvisznek. Látta a nadrágviselő benlakókat bundába és csuklyába burkolva, zúzmarás hajjal és szakállal, látta a bort megfagyni a hordóban, a széles Duna folyót kemény kéreggel fődve, mely lovakat bírt el és a sarmaták ökörfogatú szekereit. És e jég hídon át jön az ellenség gyors paripán, pusztítva és rabolva, rémületül a benlakóknak, kik vagyonukat elhagyva menekülnek. Marhát és szekeret, s abból, mije a szegény parasztnak még van, annyit hurezolnak el a rablók, a mennyit birnak, a kunyhókat leégetik; a foglyokat hátukra kötött kezekkel viszik el, másokat elejtetnek a mérgezett nyilak (III. 10.). Váratlanul jön az ellenséges csorda, mint a repülő madár, gyakran a város utcáin, zárt kapuk mögött szedik össze halálos nyilaikat (V. 10. 19. kk.). Ő maga is kénytelen volt sisakot, kardot és paj-

zsot öltetni, ha a toronyőr jelt adott. Jaj annak, a kit ilyenkor kinn a mezőn lep meg az ellenség (IV. 1. 73. kk.).

Első benyomását a rendeltetése helyére való megérkezésekor a boldogtalannak egy elmélkedése (III. 2.) tükrözi vissza. Mikor már mögötte voltak az út fáradalmai és veszélyei és megpihenhetett, akkor lett csak egészen világos előtte sorsának kegyetlen változása: Róma és háza és minden, a mit elvesztett, élénken tűnt fel szeme előtt. Nem tudott mást tenni, mint sírni, és semmit sem kívánt epedőbben, mint a mielőbbi halált. Beteg lett (bizonyosan váltólázban), mert a zordon éghajlatot, a mocsaras levegőt nem bírta el, és nem szokhatott a rossz vízhez (mocsár és tengeri só vegyítve). Mennyire nélkülözte kényelmes háztáját! Orvos, barát nem állt vigasztalólag ágyánál, még gyomrának megfelelő ételmet sem kaphatott (III. 3., Pont. Lev. II. 7. 74., III. 1. 17. k.). Megérkezése óta álmatlanságban szenvedett, elsóványodott, bágyadtnak és hervadtnak érezte magát testben és lélekben (III. 8. 23. kk.). Beteg ágyáról idegen kéz által irat nejjének (III. 3.). Minden gondolata hazájában van, mindenek előtt nejjénél: róla beszél éjjel-nappal, lázas képzelgéseiben is. «Ha oly közel volt végem, miért nem engedtetek hazámban meghalni, ti istenek! Most siratatlanul idegen földön kell meghalnom, nem búcsúzva el szeretteimtől, az utolsó tisztesség nélkül.» De neje ne nagyon búsúljon utána, örüljön megváltásán. Bárcsak lelke is semmisülne meg testével, nehogy sarmata árnyak közt találjon honolni. Kívánja, hogy legalább hamvát vigyék haza kis edényben és a kapu előtt az országúton temessék el. Megrendeli síriratát, de büszke önérettel utal műveire, melyek szerzőjöknek, ámbár ártalmára voltak, nevet és hosszú tartósságot biztosítanak.

Hosszú tél után (a nap-éjegyen körül) tavasz lesz

(III. 12.). Fiúk és leányok most ibolyát szednek a réten, a fecske dalol és a vetések csiráznak. A hol szőlő és fa nő, ott duzzad a nedű, de a geta parton nincs szőlő, nincs fa. Rómában vidám ünnepek és játékok vannak: ah! négy-szeresen, sőt számtalanszor boldog, kinek a várost élveznie lehet! A szegény száműzött a tavaszt a hó és jég olvadásán veszi észre. Ha a hajózás újra megkezdődik, szorgosan ki akarja kérdezni a megérkező hajósokat: persze, ritkán jó valaki Italiából e révben szegény partra. A ki Cæsarnak a lázadó Germanián vívott diadaláról tud neki beszélni, azt vendégszeretőleg akarja ellátni. «Ah bár nekem is csak vendégtartózkodás volna szánva a skythiai földön!» Ugyan-azon időben, márczius 20-án, éri meg első születésnapját az idegen földön (III. 13.). Ünnepről nem lehet szó. Egyetlen kivánsága, hogy születésének geniusa ne térjen vissza többé e helyre. Bacchus ünnepén, a Liberalián (márcz. 17.), emlékezteti az istent, mint ünnepelte többször vidáman e napot bor mellett barátjaival. Bár éreznék hiányát körükben és mondanák ki hangosan! (V. 3.) Nejének születésnapjára szokott szerencsekivánatait küldi (V. 5.): ez egyetlen ízben az év folytán akar fehér ruhát öltetni, gyepoltárt emelni, a tűzhelyet koszorúkkal ékesíteni. Az áldozat füstje, mintha megértené, nyugatra Italia felé húzódik. Ő az ő Penelopéja: bár engednék hozzá való szeretetből az istenek, hogy Ulixese egykor hazatérjen.

Az idő nem hozott neki vigasztalást. Kétszer visszatért már az ősz, tehát a harmadik év, eltávolítása után, és még mindig oly boldogtalannak érezte magát, mint kezdetben, sőt még nagyobb fokban, mert már jól ismerte sorsát és nem volt meg az az ellenállási ereje, mint akkor (IV. 6.). Haja szürkülni kezd, érzi az idő közeledtét, midőn szerető házi ápolásra lenne szüksége, midőn övéinek kedélyes kö-

rében a házi tűzhelynél vagy apái jószágán költői munkáiba szeretne elmélyedni: de tőle meg van tagadva a rév, az aggkor nyugalma (IV. 8.). Triptolemus szekerét, Medea sárkányfogatóját, Perseus szárnyait kívánja magának, hogy hazáját és hű barátainak, nejének kedves arcját viszontláthassa (III. 8.). Ha éjjel megpillantja az égen a medvesillagzatot, mely az ő háza fölött is ragyogott Rómában, akkor betérnek gondolatai nejéhez, kinek hűségében nem kételkedik (IV. 3.). Mily kedvben lehet? «Jobb volna neked, ha halálomat kellene gyászolnod. Jaj nekem, ha szégyelned kell magadat miattam, neked, a száműzött nejének! Hol van az idő, midőn büszke voltál reám?» De épen férje boldogtalansága nyújt alkalmat nejének, hogy kitűnőségét megmutassa és fényes példát adjon (leleplezett felhívás, hogy megkegyelmezését szorgalmazza). E gyűjtemény szép végkölteményében is (V. 14.) fájdalmas ironiával mondja, hogy minden boldogtalanság mellett mégis férje által híres és ezért sokan irigylik, a nélkül, hogy föl kellene magát áldoznia: csak szeretetet és hűséget kívánnak tőle. Szeretné, ha maga fordulna kéréseivel a császárhoz, de ő nem mer s férje panaszkodik e miatt (V. 2 a), s most újra esengő kérvényt állít össze a császárhoz, hogy megengedtések neki, más helyen nagyobb biztonságban — lenni nyomorultnak (V. 2 b).

Bensőséggel mond köszönetet a szeretetért és részvétért, melyet egyik-másik barátjától az utóbbi nehéz időben Rómában tapasztalt, a segítségért és védelemért, mely eltávolítása után részére jutott (III. 4. 5., IV. 5., V. 4. 9.). Az a legfőbb célja, hogy fentartsa összeköttetését a hazával. Persze alkalmat is talál panaszkodni, hogy az egyik, kibe eddig különös bizalmat helyezett, cserben akarja hagyni (V. 6.). Egy hanyag barátját, ki az elválás óta nem írt neki,

figyelmezteti a harmadik évben (IV. 4.). Szép növendékének, Perillának, bizalmas üdvözlét küld (III. 7.): ne lankadjon törekvésében, mert a szellemi kincsek az egyedüliek, melyek megmaradnak. Neki sem maradt egyebe, mint szelleme és híre; e fölött nincs Cæsarnak hatalma: «a míg a diadalmas Róma hét halmáról végig tekint a föld kerekégén, olvasni fognak engem». A költőt tehát még nem hagyta el büszke önérzete. A negyedik könyv utolsó elegiájában (10.) mint saját életrajzírója lép föl. Köszönetet mond a múzsának, hogy már életében nagy nevet adott neki, hogy a legnagyobb költők mellé állítják és a kedvezőtlen bírálat nem meri megtámadni műveit. Nejét is vizgasztalja, a ki panaszkodott, hogy valaki száműzött nejének szidalmazta őt (V. 11.): még nem merült el a hajója.

A mennyire lehetett, figyelemmel kísérte száműzetéséből a közeseményeket, és hogy hazafias érzületét bizonyítsa, meg is előzte az eseményeket és örvendező várakozással ünnepelte. Midőn Varus veresége után Tiberius Germanicussal újra előnyomult Germaniában (Kr. u. 10. nyarán), a diadalnak, melyet lelkében előre látott, egy, Augustus fülének szánt költeményt szentelt (IV. 2.). Festői leírásban vonul el előtte lelkében a büszke menet, mintha a nézők közt állna és megjegyzéseiket hallaná a részletekről. Persze ennek a hódolatnak is az a panasz a vége, hogy mindezt csak a távoból és későn fogja hallani s nem láthatja saját szemével.

Néha még kísérletet tett régi mesemondó művészetében. Új lakhelyének, Tominak, görög neve kedvet ad neki, hogy megmagyarázására elbeszélje a mondát, hogyan darabolta szét a kis Absyrtust Medea (III. 9.). A taurisi Chersonnesus közelsége, hol Diana oltárán embervér folyik, Orestesre és

Pyladesre s szerencsés megmenekülésökre vezeti. Bár vinnék őt is haza kedvező szelek, miután az istenség kiengeztelődött (IV. 4.)! És még egyszer (Pont. Lev. III. 2.) elmondhatja e történetet egy taurisi öreg skythával egy társas együttlét alkalmával Tomiban, kimerítőleg (Euripides után) és elbűvölő őszinteséggel, hogy otthoni barátjainak az önzetlen odaadás példáját kösse lelkökre.

Ily virágok persze ritkák. Egészen véve egyhangúaknak és unalmasoknak találták panaszos dalait. Ő maga lefegyverzi a bírálatot (IV. 1.) a megelőző vallomással, hogy nem dicsőséget, hanem enyhülést keres az elegiákban. Hiszen a fegyencz is énekel kemény munkája mellett, a szolga, ki a hajót víz ellenében vontatja, az evezős, a fáradt pásztor és a fonó szolgáló. Persze azt kívánja, bár soha se kezdett volna a múzsákkal, de most már nem nélkülözheti őket. A ki mulattató és pajkos költeményeket kíván, az ne olvassa a Tristiát. Miért panaszkodik annyit? Mert sokat szenved, és az egyetlen enyhülést a múzsa nyújtja számára. «Adj vissza nőmnek és hazámnak, úgy ismét vidám leszek, de csak azt fogom dalolni, a mit Ő helyesel. De, mondják, legalább hallgatva viselhetnéd balsorsodat. Hiszen még Phalaris is megengedte áldozatainak a bikában a jajgatást. A költemények rosszak, elismerem, de ki kényszerít, hogy elolvassd? A sauromaták számára még elég jók: azért küldöm hozzátok, hogy valamikép érintkezésben maradjak veletek» (V. 1.).

Mindenesetre legszomorúbb volt, hogy maga is észrevette szellemi hanyatlását. Könyv nem volt kapható, thrák és skytha hangok ömöltek fülébe, a kevés görög maradványt elrontották a geta hangzatok, és senki sem volt, ki a költő verseit, ha fel akarta volna neki olvasni, megértette volna, ki csak a legközönségesebb dolgokban is latinul fe-

jezhetné volna ki magát. Így ő maga volt kénytelen, sarmatául és getául tanulni, s rémülettel vette észre, hogy mindinkább elveszti az anyanyelve fölötti biztos uralmat (III. 14. 32. kk., IV. 1. 89. kk., V. 7. 51. kk., 12. 53. kk., v. ö. Pont. Lev. I. 5., IV. 2.). Egész egyedül önmagára volt utalva. Néha már a szavakat sem találja. Gyakran erőt vesz rajta a kétségbeesés s a tűzbe dobja verseit. Egy barátja azt tanácsolta neki, hogy költői munkákba merüljön. De honnan vegye a hangulatot? Azt is érzi, hogy tehetsége lassanként kiapad. Ha a leírtat átolvassa, szégyenli magát, és még sem akar semmit sem javítani, mert irtózik a fáradtságtól. Minek is? Hiszen még eddig egy munkája sem használt neki. Csak tovább ír, mert úgy szokta meg, mert ivásban és koczka-játékban nem leli kedvét. Keserű ironiával kijelenti, hogy megelégszik azzal a dicsőséggel, hogy a geták közt a legjobb költő; itt van számára Róma; a színtérrel, melyet a nagy istenek neki rendeltek, meg van elégedve múzsája. Mit is segítne rajta a messze távolból jövő tetszés?

A személyes elkeseredés ez időben mégis oly sajátzerű költői kifakadást idézett elő, mely legalább azt bizonyítja, hogy a boldogtalan szerző még nem vesztette el a mythologiai és rhetorikai fegyverzet, a nyelv és a verselés fölötti bámulatos uralmát. Egy irgalmatlan üldözője, talán ugyanaz, ki a «Szerelmi művészet» sikamlós helyeinek felolvasásával először gyújtotta lánggra Augustus haragját (Trist. II. 77.) és tovább szította, mindjárt Ovidius elűtazása után gyalázatos cselszövényt kezdett azon czélből, hogy saját előnyére teljesen és mindenkorra tönkre tegye a távollevőt. Midőn a catastropha kitört, már akkor kellett volna segílyt hoznia. E helyett zsákmányt akar szerezni a tűzvészéből. Zaklatja az elhagyott hitvest, arra céloz, hogy

a száműzöttet megfoszsa vagyonától és megvonja tőle aggkorára az ellátást. Mint nyilvános szónok a piacon mérges nyelvvel kiabál a költő erkölcei ellen (Trist. I. 6.). Úgy látszik tehát, hogy ezélja volt utólag formaszzerű vádat emelni, a büntetést súlyosbitani, a kiutasítást valódi számkivetéssé változtatni, mely esetben az elkobzott vagyon egy része a feladónak jutott volna díjúl. A Tristia több elegiája van e kaján ellenség ellen irányozva. Ovidius a gonoszlelkű embernek, ki lábbal tiporja az üres árnyékot, Perillus sorsát kívánja, ki a tőle feltalált kínzást először volt kénytelen kipróbálni (III. 11.). Megtorlással fenyegeti (IV. 9.), ha tovább folytatja gyűlöletes munkáját. Még rendelkezik a múzsa fegyvereivel és hangja addig hallatszik, a meddig a föld kerekége ér, szárazon és tengeren át: a kit bevádol, az meg van bélyegezve mindörökre. Figyelmezteti (V. 8.) Fortuna forgandó kerekére és Nemesisre, ki megbünteti a kevélységet: a lap megfordulhat, a száműzött visszatérhet, az ellenség számkivetésbe mehet.

Fenyegetését Ovidius a híres elegiában, *Ibis*-ben váltotta be, melyet 55-ik életévének befejezése előtt kellett írnia, mert a bevezetésben kijelenti, hogy a tíz lustrum alatt, mely mögötte fekszik, múzsáját soha sem használta fegyverül. Ugyanily című, csekélyebb terjedelmű költeményt, valószínűleg szintén distichonokban, intézett egykor Kallimachos tanítványa, Apollonius ellen, kivel a költői művészet alapelvei fölött halálos ellenségeskedésbe jött. Az utóbbi szerzője volt egy költeménynek, Naukratis, görög gyarmat alapításáról Alsó-Egyiptomban, s ezért hálából e város lakói nagyra becsülhették, talán a polgárjoggal is megajándékozták: mert így lehet legegyszerűbben megmagyarázni, hogy alkalmilag naukratisinak nevezik. Mivel pedig ugyanott a tisztátlan madár, Ibis, Theuth istennek

volt szentelve s vele együtt tiszteletben részesült, Kallimachos ama gúnykölteményben ellenfelét, az újdonsült «naukratisit» valószínűleg Ibissel hasonlította össze. Fájdalom, semmi sem maradt fenn belőle. Csak azt tudjuk, hogy a szerző ellenségének elátkozásait «homályos történetekbe», azaz példák felhőjébe burkolta, minden lehető balesetet kívánt áldozatának, mely valaha halandót, akár a mythusban, akár a valóságban ért. Bővített, művészileg kidolgozott átídomítása volt ez a népies átkozó formuláknak, melyek ólomtáblákra jegyezve még megvannak, mint a sötét boszú kitörései gyűlölt személyiségek ellen.

A kallimachosi költemény mintájára, mely, mint előbb láttuk (I. köt.), épen nem állt egyedül a görög irodalomban, Ovidius átadta ellenfelét minden bajnak, melyet emberi képzelem és emlékezés gondolhat. Épen nem fordítás: különben a szerző beszéd-folyamának közepette nem kívánhatta volna ellenségének többek közt ama «kis könyvecske» tartalmát is (447. k. v.). A hasonlóság a sajtószzerűen sötét színezésben van, a mint a varázsmondatokban szokott lenni, a tudós czélzások formájába öltöztetett hyperbolák nyomasztó tömegében, mely mintegy eltemeti a boldogtalant. Születése napján és újévkor olvassa fel neki valaki e szörnyű litániát. A jelenet úgy van gondolva, mint valami áldozat: a költő mint pap ténykedik, gyászoló tömeg van jelen, hallgatva, sötét ruhába burkolva; az oltárnál áll az áldozat, kötelékekbe fonva. Hatalmas periodussal hívja fel tanúkul az isteneket, a természet és az alvilág minden hatalmát és az átok foganatosítását kéri tőlök, s valódi papi óvatossággal mindjárt kezdetben megállapítja, hogy azokat a büntetéseket is, melyek határozottan nincsenek megjelölve, szenvedje az áldozat, és semmit se segítsen rajta, hogy neve nincs határozottan kimondva: az bűnhődjék,

kire az imádkozó gondol. Legelőször kiközösíti: mindenkítől, az egész természettől is eltaszítva, nyomorultan, segítség és pihenés nélkül bolyongjon, és sokáig hiába kívánja magának a halált. Kedvező előjelek az átkok beteljesülését ígérk. Elmúlhatatlan gyűlöletet fogad, meg nem szűnő kínokat életben és halálban kíván a bosszuló áldozatának, mely már vészes születés óta el van kárhozva. A Párkák akkor megjósolták, hogy dalnok fog jönni, ki sorsát hirdeti neki. Most már itt van és csak most (250) kezdődik a «történetek» csaknem végtelen sora, melyeknek mindegyike szabály szerint egy-egy distichonba van szorosán befoglalva. Kábító zápora ez a borzalmaknak és szörnyűségeknek, a test és lélek szenvedéseinek, mely mintegy forgószéltől hajtva a gyűlölt emberre zuhog, szilárd rend nélkül. Néha hasonló eseteket mintegy csomagokba gyűjt, de aztán ismét önkényesen össze-visszahány mindenfélét; előbbi képek újra visszatérnek: megszakítás és szünet nélkül rohan a dühöngő hegyi folyam a völgy felé. Utolsó kívánsága: sarmata és geta nyilak közt élj és halj meg e tájon. Mindez azonban csak egy kis foglaló, nehogy a jó barát arról panaszkodhassék, mintha nem gondolnának reá. Jövöre még több olvasni valót fog kapni valódi nevével és az igazi harczy rhythmusban, az iambusban.

Hiába igyekszünk az Ibis személyiségét kikutatni: hiányoznak erre a szükséges támpontok. Nem sokat ér, ha azt mondják róla, hogy tisztátlan anyja Afrika nyugati partján az alliai csata boldogtalan napján (júl. 18.) szülte (219. kk.). Még azt sem lehet megmondani, vajjon a költemény még a szerző életében jelent-e meg Rómában? Nem emlékszik meg többé róla, és azt nem várhatta, hogy ezzel megszabadulásának reményeit javítja, ellenségét lefegyverzi és a legfelső helyen rokonszenvet talál. Sőt ha fenyegetését,

a név megemlítését, be akarta volna váltani, a törvénnyel jött volna összeütközésbe. A válogatott tudományosság teljessége, mely a példákban le van téve, bizonyítja, a mi különben magától érthető, hogy a költő számkivetésében sem volt elhagyva a könyvektől. Kallimachosán kívül többek közt egyik-másik kézikönyve is nála lehetett, melyben a példák, a mint a költői háztartásban nélkülözhetetlenek voltak, egynemű csoportok szerint voltak összeállítva.

A Tristia öt könyve a Kr. u. 12. év tavaszáig terjed és mindegyikét egyenként küldte a szerző Rómába, mindegyiket (a másodikon kívül, mely csak az Augustushoz szóló egy költeményt tartalmazza) bevezető elegiával látta el, melyben a szerző utasításokat ad a távozó könyvnek, hogyan lépjen fel Rómában (I.), vagy a könyv beszél és a nézőnek ajánlja magát (III.), vagy a szerző saját személyében kér elnézést (IV. V.). A végköltemények is czélzatosan állnak helyökön: a visszatekintés az első könyv tartalmára, hátrahagyott műveinek ajánlása az irodalmi pártfogónak (III. 14.), a nagy önéletrajz (IV. 10.), és nevének a dicsőséggel való vigasztalása (V. 14.). Azt a czélt, hogy a büntetés enyhítését kieszközöljék, nem érték el. Hiszen a császár haragja még saját rokonai ellen is kérlelhetetlen volt, kik az erkölcsi törvényeket megsértették. És ki mert volna a régi sebekhez nyúlni? Mégis úgy látszik, hogy idővel kissé enyhült a hangulat, úgy hogy veszélytelen volt a számüzöttel való érintkezést bevallani és költői leveleket kapni tőle.

Ezért a második gyűjteményben, a *Pontusi Levelek*-ben, a levélvevők nevei csaknem általában meg vannak nevezve. Maga a szerző azt akarja, hogy küldeményeit a személyes tisztelet és szeretet bizonyítékainak tekintsék és világosan mentegetőzik, ha valamelyikre csak későn kerül a sor. Csak

kevesen nincsenek megnevezve. Egy túlságosan aggódó csak így akarta (III. 6.); egy hálátlan, egyik legrégebbi fiataalkori barátja és a költő egykori tisztelője, többé nem akarja ismerni, sőt kigúnyolja (IV. 3.). Egy sort sem írt a száműzöttnek, talán ugyanaz, kinek hidegsége és tartózkodása ellen Ovidius már a Tristiában (I. 8., IV. 7.) panaszkodott. A három első pontusi könyv levelei először egyenként jutottak elfogadójukhoz és aztán önkényes, mindenestre nem időszaki rendben, gyűjteménybe foglalta a törvényszéki ügyvéd Brutus és átadta a nyilvánosságnak. Hozzá vannak tehát intézve a megszólítások a kezdetén (I. 1.) és végén (III. 9.), melyeknek a költemények számára az olvasónál, Augustusnál is, szíves fogadtatást kellett szerezniök. A Kr. u. 13. év teléig terjednek, a negyedik könyv levelei 16. nyaráig.

Első sorban állnak a költőnél előkelő, befolyásos személyiségek, részben sokkal ifjabb emberek, kiknek családjával a jó időkben viszonyban állt. Bölcsőjüktől ismerte a nagy Messalla, elhunyt pártfogója két fiát, kik mindketten nagy hívei voltak Tiberiusnak (I. 7., II. 2., talán Trist. IV. 5.): Messalinust, az atyai ékesszólás örökösét, kit Tibullus ünnepelt és M. Aurelius Cotta Maximust (consul 20. Kr. u. I. 5. 9., II. 3. 8., III. 2., 5., 8., valószínűleg Trist. IV. 4. is). Ez kéjes, léha világi volt, a ki az asztal élveziben való leleményességgel és gonosz élezzel nevet szerzett magának. Mivel versekben is kísérletet tett, melyeket barátjai előtt is felolvasott, bizonyára inkább vonzódott Ovidiushoz, mint bátyja. Részvevő levelet írt neki, beszédet is küldött hozzá, melyet Rómában a centumviral-törvényszék előtt tartott. Ovidius hizeleg írói hiúságának, nagyon sajnálja, hogy nem hallhatta saját szájából mesterművét (III. 5.). Hajója egyetlen horgonyának nevezi, mely megmaradt

neki: csaknem minden pillanatban maga előtt látja, beszél vele; annál borzasztóbb a bukás, ha a mennyből a Styx-hez, a valósághoz tér vissza. Ha valóban semmi megváltás sincs számára, legalább mondja meg neki őszintén (III. 2.). Más ízben Maximus Cotta ezüst pénzt küldött neki Augustus, Tiberius és Livia fejével. Az epedő költő a képek szemléletébe merül: úgy érzi, mintha ismét Rómában volna. De úgy látszik, hogy szigorúan, fenyegetőleg néznek rá: forró áldáskivánatokkal a császári házra, könyörög kegyelemért. Mindig nyakán akarja viselni a pénzdarabot, mint a védő istenek képét. És már szelidebben tünnek föl előtte a vonások, meghallgatást ígérve (II. 8.). Sokatmondó, búskomoly viszonzása volt az ajándéknak, melyet pártfogójának más, kellemesebb termékek hiányában Tomi vidékéről küldött: egy skytha ij a hirhedt mérges nyilakkal (III. 8.).

Sokkal ifjabbak voltak Ovidiusnál a testvérek, C. Pomponius Græcinus (I. 6., II. 6., IV. 9.) és L. Pomponius Flaccus is. Az előbbi még ártatlan ifjú volt, midőn tagadta, hogy két leányt egyszerre lehet szeretni és az Amores szerzője (II. 10.) az ellenkezőről akarta meggyőzni. Midőn ezt a balsors érte, Græcinus távol volt Rómától. Az ifjabb testvérnek, Flaccusnak, Tiberius, miután egy éjen és két napon át dorbézolt vele egyfolytában, bizalmas kéziratban a kellemes, mindig jó kedvű társalkodó dicséretét adta, s mint ilyent ismerte meg bizonyára Ovidius is a fiatal embert. Talán legtöbbit remélt a költő Paulus Fabius Maximus hatásos közbenjárásától: neki kell a császárt felvilágosítnia Tomi helyzetéről. Lehetetlen, hogy a szelid Augustus azt, kinek odaajándékozta életét, ily nyomornak akarja prédául dobni (I. 2.). Tiberiusnak Pannonia fölötti rég hirdetett diadala, melyet végre a Kr. u. 13-ik év január 16-án ünnepeltek, kedvező alkalmat látszott nyújtani nyo-

mós közbenjárásra. Álmában kinyilatkoztatja Amor Ovidiusnak, hogy az általános öröm a dicsőség napján szelidségre fogja hangolni Cæsart és megkegyelmezést hoz neki (III. 3.). Költőileg felöltöztetett felhívás ez Fabius Maximushoz, hogy ez alkalommal derekasan lásson munkához. De a jövendülés nem teljesült be. A költőnek tehát magának kellett fölvenni a szót. Szerencsekivánatot intézett az ünnepen először az ifjú Cæsar Germanicushoz (II. 1.), ki néhány dalmát hegyi erősség bevételénél a Kr. u. 9-ik év nyarán első sarkantyúját szolgálta meg. Míg a fényes diadalt, a mint a szivélyes Fama tudtára adta, nagy vonásokban csodálva szemléli, Drusus fiának hasonló dicsőséges ünnepet jósol, melyet a maga idején szintén meg akar énekelni, ha addig nem vet véget életének egy skytha nyíl vagy geta kard. Tiberiusnak, különös kivánságra vagy barátjainak tanácsára hivatalos költeményt (liber) szentelt a pannoniai diadalról, ez azonban nem maradt fenn. De nem érezte jól magát mellette: a félénk kísérő levél (III. 4.), melylyel a megrendelő Rufinusnak átküldi, joggal hangsúlyozza, mily hálátlan feladat, oly ünnepet írni le, melyet csak hallomásból ismer. Ehhez járul nyomott hangulata, az elkerülhetetlen halasztás, miután mások az üde virágot tépték le, a hatalmas anyag, melylyel nem birkózik meg az elegia. Ő maga sem volt különösen megelégedve munkájával (II. 5, 27 kk.); mintegy az érzett hiányok kiegyeztetésére új diadalt jósol a legközelebbi jövőre, tudniillik a «szószegő» Germanián. A várt jutalom ezúttal is elmaradt. Vigasztaló levelek, a milyent egyszer Rufinus írt hozzá, szabályszerűen ékesítve az állhatatosság épületes példáival, melyet más száműzöttek tanúsítottak, keveset segíthettek a szegényen. A haza iránti szeretet erősebb volt benne, mint minden okoskodás (I. 3.). Persze több

büszkeséget és méltóságot lehetne kívánni neki. Bűnbánó töredelme férfiatlan, alázatos hódolatai és esengő kérései a koldus cliensek hangjáig süllyednek, túlzásai gyanút költenek érzületének őszintesége iránt. Szabadulás utáni nyugtalan vágya keserűvé teszi. Nejének szemrehányásokat tesz, hogy sorsában semmi enyhülést sem tud kieszközölni (III. 1.). Módot kellene találnia, ha nem csak akarná, hanem szenvedélyesen kívánná is. Tartozik ezzel állásának, mint a híres költő neje és a dicséretnek, melyet ez róla énekelt, a háznak is, melyből származik és a nemes Marcianának. Nem kíván tőle hőstettet, csak Cæsar nejét indítsa meg könnyekkel, egy térdreborulással. Pontosan betanítja, hogyan beszéljen és hogyan viselje magát, hogyan válaszszon ki a jó órát és mit kérjen. A nélkül, hogy épen beteg volna, szemmel láthatólag öregszik: ránczok szántják fel viaszhalvány arcát, álma és étvágya rossz és az ifjú erő eltűnik a gond állandó terhe alatt (I. 4., 10.). Lelke csak komor gondolatok számára hozzáférhető; Fortuna, az ingadozó, csak abban állhatatos, hogy őt megrontsa (II. 7., 15. kk.). A halált kívánja magának, de elrémül a gondolattól, hogy egy bisoni paripa patkója tapossa szét sírját (I. 2., 107. kk.). A Pontusi Levelek is újra meg újra hozzák e sötét rajzokat a földről és lakóiról, az élet bizonytalanságáról az ellenségek közepett. Álmok kínozzák, hogy sarmata nyilak elől fut vagy fogságba hurczolják. Ily hangulatban kénytelennek érezte magát, hizelgő levéllel (II. 9., talán 12-ben Kr. u.) az ifjú Cotys király oltalma alá helyezni magát, kinek atyja halála után Thracia délkeleti részét jelölte ki uralkodásra Augustus. Tehetséges, szeretetreméltó fejedelem volt, barátja a költészetnek, maga is kísérletet tett görög versekkel, melyek Ovidiusnak tudomására jutottak, úgy hogy ez mint kollégát szólíthatta meg. Végre

csüggedni kezdett. Többé nem akar terhére lenni otthon övéinek egyhangú, de hiábavaló kéréseivel. Jobb egyszerre a hullámok alá merülni, mint tehetetlen harcban küzdeni az ár ellen (III. 7., v. ö. 9.).

Fabius Maximus is meghalt (14. Kr. u.), mielőtt ígérését betölthette, és még ugyanazon évben, aug. 19-én, Augustus követte őt, ki már kezdett szelidebb lenni, legalább úgy hitte az epedő költő (IV. 6., 15. V.). Most az volt a kérdés, hogy utódját és a trónhoz legközelebb álló herceget, Germanicust nyerje meg. Ovidius apotheosist írt a «menny új lakójáról», melyet Rómában elő kellett volna adni (IV. 6., 17. k.). Sőt geta nyelven is írt (ottani tartózkodásának hatodik telén, 14. Kr. u.) egy dicskölteményt Tiberiusra és házára; felolvasta a benszülöttek egy gyülekezetében és gondoskodott arról is, hogy Germanicus megtudja, mint ítélték ezek róla: ily jó alattvalót vissza kell adni hazájának (IV. 13.). Talán e műve iránti elismerésből történt, hogy a tomiiak koszorúval tisztelték meg. Általában sem ezek a félbarbárok nem voltak oly durvák és műveletlenek, sem ő nem volt oly büszke és hozzáférhetetlen, hogy idővel bizonyos kedélyes érintkezésbe ne lépett volna velök s meg ne találta volna a szellemét és szeretetreméltó jellemét megillető hajlamot és tiszteletet. Ha nem hallották is szívesen hazájok örökös gyalázásait, mégis díszokmányokat ajánlottak fel neki, adómentességet engedtek és a szomszéd városok is kitüntetésekkel halmozták el a híres idegent (IV. 9., 97. kk. 14., 15. k.).

Tiberiusnál s még inkább Germanicusnál kegyben állt Sext. Pompeius, ki iránt Ovidius nem csak szárazföldi utazásának már említett megkönnyítéseért, hanem további pénzsegélyekért is, melyeket, úgy látszik, még Tomiban is kapott, ismételten legbensőbb hálára kötelezettnek jelen-

tette ki magát (IV. 1., 4., 5., 15., Trist. is V. 9.). A Pompeiusok ez utolsó sarjadékának szeretetreméltóságát rajongó kifejezésekkel dicsóíti az anekdota-gyűjtő Valerius Maximus is, ki a proconsult (talán 27-ben) Ázsiába kísérhette. Csak a negyedik könyv levelei közt lép föl a neve, mert megjött az idő, midőn szolgálataira különös súlyt fektettek. Ovidius szerencsét kíván neki a jövő évben (14. Kr. u.) reá váró consulatushoz, melyről Fama hírt hozott neki, és előre látja lelkében, mily fényesen fog lefolyni a hivatalba lépés napja. Részletesen leírja a bekövetkező ünnepélyességet és végül sajnálja, hogy nem lehet jelen. Megkönnyültnek fogja magát érezni, ha egy napon azt hallhatja, hogy Pompeius hogyléte után tudakozódott (IV. 4.). És télen ismét a messze útra küldi verseit, hogy a már ténykedő consult üdvözöljék és szerzőjük kiolthatatlan hálájáról biztosítsák (IV. 5.). *Salutatio* volt ez a távollól, minőt a nagy úr atriumában teljesített volna hódoló tisztelője, ha Rómában lett volna. Mert egyenesen birtoka egy darabjának nyilvánítja magát (IV. 45.).

Hasonló módon, csakhogy még melegebben és sürgetőbben üdvözli a fent nevezett Græcinust, kit a Kr. u. 16-ik év második felére *consul suffectus*-nak neveztek ki. Az ünnepi elegia (IV. 9.) arra van szánva, hogy a hivatalba lépés reggelén kezébe jusson. A szerző abban a kívánságban leli kedvét, hogy a néptömeg között legyen, mely az új consult kíséрни fogja az utcán: szívesen összenyomatná magát érette. Egyenesen fölkéri, hogy a császárhoz intézendő köszönő beszédében érte is tegyen egy jó szót. Azután pedig mint utódját ünnepli öcscsét, a 17-ik év kijelölt *consul ordinariusát*. Mivel ez praetúrája (valamint később még egyszer consulatusa) után Mœsiában volt mint legatus, bizonyosságára hivatkozik, hogy minden igaz, a mit Tomiról

mondott és hogy ottani magaviselete feddhetetlen. Sőt biztosítja, hogy házában Augustus szentélyét állította fel. Képe mellett két oldalt Tiberius és mint az istenültnek papnője, Livia áll, két unokája is. Minden reggel tömjént és imát nyújt neki, születése napját játékokkal ünnepli, a mennyire szerény módja megengedi. Mivel leírásainak igazságában kételkedtek (IV. 10, 35.), minden alkalmat megragadott, hogy új tanút nyerjen számukra. Azért midőn Augustus halála után Tiberius egy fejedelmi vérből való fiatal embert, Vestalist, küldött a Pontushoz a két hűbéres fejedelem, Cotys és cselszövő nagybátyja közötti viszályok kiegyenlítésére, Ovidius nem mulasztá el őt üdvözölni, az Alpeselek bátor fiának katonai érdemeit kiemelni és arra kérni, hogy ha Rómában esetleg jelentést tenne, leírásainak hűségét megerősítse (IV. 7.).

Ily magas rangviselők mellett részben már a megelőző években sem feledkezett meg másokról, kik iránt a költő lekötelezettnek vagy ragaszkodónak érezte magát, vagy kiknek tartós jóakarata adott valamit. Hálát kellett mondania neje anyai nagybátyjának, Rufusnak (II. 11.), egy nagyrabecsült fundi-i földbirtokosnak, ki unokahugán tanácssal és tettel segített. Szívbeli jövő részvétet tanúsított a költő Carus is, Germanicus fiainak nevelője, s már egy előbbi elegia (Trist. III. 5.), melyben igen átlátszó czélzás van nevére, szíves hálát és segély-kérelmet fejezett ki, melyet most ismételt (IV. 13.). Cassius Salanus (II. 5.), szónok és Germanicus tanítója az ékesszólásban, dicsérte a Tristiát és részvevőleg nyilatkozott a szerzőről. A rhetoriskolából barátja volt a költőnek a maga idejében híres declamator Junius Gallio, kit barátjának, az öregebb Senecának leírásaiból ismerünk. Ovidiust tudósította neje haláláról s jellemző lelkületére nézve, hogy ez azt feleli, mielőtt

részvétlevele megérkezhetnék, az idő már megvigasztalhatta az özvegycet, sőt talán már új házasság boldogítja akkor (IV. 11.). Tiberius utolsó idejében (32. Kr. u.) Gallio egy ügyetlen indítványa következtében kegyvesztett lett és elvesztette senatusi ülését. Még más fiatalkori- és iskola-társaihoz, részben kiváló költőkhöz írt leveleket, ilyenek : Macer, hajdani útitársa, Ovidius nejének távoli rokona (II. 10.), Cornelius Severus, állandó levelezője (IV. 2.), Albinovanus Pedo, kit arra int, hogy a hűségben hősét, Theseust vegye mintául (IV. 10.), Tuticanus, kitűnő, gyermekkora óta testvérileg szeretett társa, ki az ő belátó megjegyzéseivel több javítást eszközölt az ovidiusi verseken. (IV. 12., 14.). A régi idők vidám kellemének egy szikrája tör ki a játszi kísérletekben, hogy barátjának merev nevét a versbe illeszse, és az ezzel indokolt mentségben, hogy oly sokáig kellett ennek a szeretet jelére várnia (IV. 12.). Nincs a búskomoly humor árnyalata nélkül az összehasonlítás sem saját sorsa és Ulixes bolyongásai közt az Albinovanushoz írt elegiában. Úgy találja, hogy neki minden tekintetben rosszabb dolga van. Hat éven át bírni a szép Calypsót mégsem volt olyan rossz, a szirének dalát hallgatni sem volt fáradságos. Élete egy részét adná azért, ha lotost ehetnék s ennek következtében elfeledhetné hazáját.

Mint a lenyugvó nap fénye tör ki még egyszer fájdalmasan a nagy költő jogos önérzete az utolsó elegiában (IV. 16.), a büszke válaszban gonosz irigyéhez, mivel már a Tristiában és az Ibisben volt dolga. Ugyanez költeményeit is lerántotta. Ovidius művésztársainak véleményére és körükben elfoglalt állására hivatkozik: az elenyészett költő-neveknek művészileg összeállított hosszú sorából az övé mint ragyogó csillag emelkedik ki. Persze szomorúan megvallja barátjának, Cornelius Severusnak (IV. 2.), hogy

költői ere kiapad, hogy nélkülözi azt a szent lendületet, mely hajdan lelkesítette, mert nincs hallgatója. Így csak más időtöltés hiányában ír.

Augustus halála után ismét elővette csonka *Fasti*-ját, nem hogy az egészet befejezze: ezt talán barátja, Sabinus vállalta magára, de ennek munkája is befejezetlen maradt, mert kora halál érte (15. Kr. u. Pont. Lev. IV. 16., 15. k.). Legalább a munka első felének kellett volna új cím alatt szerencsét próbálni Rómában. Hiába emelte ki a császárhoz írt megindító kérvényében mindjárt Tomiba érkezése után (Trist. II. 547. kk.), hogy a költemény neki volt ajánlva. Midőn az ifjú Cæsar Germanicus (szül. 15. Kr. e.) csillaga magasabbra emelkedett, a boldogtalan költő reménye a jövőendő uralkodónak e fogadott fiára irányúlt, ki maga sem volt idegen költői törekvésektől rokon területen és így inkább hozzáférhető lehetett költő társa kérelmeinek. Az Aratea átdolgozása, melyet Germanicus Tiberiusnak ajánlott, kevéssel ennek trónralépte után jelent meg (14. Kr. u.). P. Suillius Rufus, ki Ovidius mostoha leányát vette nőül, Germanicus quaestora volt, és Augustus halála után levélben megigérte anyósa boldogtalan férjének, hogy közbenjár érte. Bírjuk a költő feleletét (Pont. Lev. IV. 8.), mely egyszersmind a fiatal Cæsarnak szól, sőt egyenesen meg is szólítja őt (31., 63. v.). Hathatós segítségéhez folyamodik és igéri, hogy dicsőségére hálás lesz verseiben: a költő nem fogja megvetni a költő adományát (67. k. v., v. ö. Fast. I. 25.). Körülbelül ez időtájt (15. Kr. u. ?) vagy valamivel később jöhetett Ovidiusnak eszméje, hogy a *Fasti* Germanicusnak ajánlja. Miután ezt (16. őszén) Germaniából visszahívták és diadalt ünnepelt Rómában (17. május 26.), keleti küldetésének híre Ovidiusban még a személyes találkozás reményét is fölébreszt-

hette, melytől sorsának megkönnyítését várta. És a tudásvágyó utazót valóban a Propontisig, Byzantiumba vitte útja, sőt egészen a Pontus torkolatáig, csaknem ama kietlen partvidék közelébe.

Az előbbi bevezetés helyére, mely Augustushoz volt intézve, a Fasti átdolgozásában a Germanicushoz szóló ajánlás lépett, melyet most az első könyv élén olvasunk. Csak a két kezdő vers, rövid tartalomjélzés származhatik az eredeti fogalmazványból, melynek nagyobb része a költő halála utáni kiadásnál nem nagyon ügyesen a második könyv elé (3—18.) van téve. A költő itt önérzettel beszél magas feladatáról. A Germanicushoz intézett hódoló beszéd ellenben nyomott, alázatos hangon van tartva: a félelem ismételt hangsúlyozása és a félenk kérelem kegyes elfogadásért, a mi kevéssé illik egy közel hatvanéves emberhez ily fiatal emberrel szemben, mutatja a megváltozott körülményeket. Aztán a januárt mindjárt Germanicushoz intézett újévi kívánsággal vezeti be (I. 63. k.), megemlékezik (II. 283. kk.) Germania fölötti diadalünnepeiről, mely már Kr. u. 15-ben volt engedélyezve, s melyet 17-ben május végén ült meg a hadvezér, említi a Rajna meghódításával biztosított világbékét, melynek megtartásáért könyörög a könyv végén (711. kk.), valamint az uralkodó ház jóllétéért, mely annak biztositéka. Tiberius és a császári család számára is vannak itt-ott hódolatok beszöve, a Tiberiustól fölszentelt Concordia-templom fölemléítésénél (I. 637. kk.), és Euander Rómába érkezésének epizódjánál (I. 533. kk.). Egyszer a költő egy áldozati szokást említ, melyet maga látott Thráciában (I. 389. k.): Skythiába vezető útja vitte őt erre. Az Euanderről szóló elbeszélés (I. 461. kk.) általában későbbi átdolgozás nyomait viseli. Mert a szép szavak, melyekkel Carmenta fiát vigasztalja,

midőn mint száműzött kénytelen elhagyni hazáját, Arkadiát (I. 497. kk.), egész az egyes részletekig a szerző lelkéből fakadtak és sorsához illők: a férfias és büszke lelki nyugalmat, melyet lehelnek, úgy látszik, az utolsó időben valóban megszerezte. Megragadólag tör ki még egyszer ugyanazon fejezetben a boldogtalan bánata. Miután Carmenta bevégezte fényes jóslatát Róma jövőjéről nagyságáról és a költő most előadja, hogy a száműzött kikötött Latiumban, irigyli a «boldogot, kinek az a hely számkivetés volt» (540.). És ismét, a negyedik könyvben, hol a görög bevándorlók sorában utójára Aeneast nevezi, egy személyesen Germanicushoz intézett panaszt sző be, hogy hazája Sulmo oly messze van a skythiai földtől (79—84). Különben az első könyvön kívül (nem tekintve egy nem egészen bizonyos helyet VI. 666.), semmi kimutatható nyomai sincsenek az átdolgozásnak. Sőt inkább, mivel a következő könyvekben Augustust többször életben levőnek teszi föl, Germanicust pedig nem szólítja meg többé, biztosan azt lehet következtetni, hogy Ovidiust szándéka kivitelében megakadályozta a halál.

Tomiban halt meg, élete 60-ik (17. Kr. u.), számkivetésének tizedik évében és a hely közvetlen közelében temették el. Forró vágya, hogy legalább csontjai nyugodjanak honi földben, nem teljesült. Ki fontolóra veszi kemény sorsát, mely bizonyára nem állt helyes arányban vétkéhez, annak fájdalommal kell e szép tehetségre tekintenie, melynek gazdag ereje idő előtt megtört. Ki mérheti meg, mily pompás gyümölcsöktől fosztott meg minket a korai téli vihar! Kor- és iskolatársai helyesen ítélték meg, midőn kellemét, szeretetreméltó szellemét, alkotásának könnyűségét, formájának simaságát csodálták, de egyszersmind úgy találták, hogy épen azért nehéz

volt a kidolgozásban szoros mértéket tartania, hogy nagyon is gyakran enged képzelme és elméssége játékának és épen ily enyelgésekben találja kedvét, daczára a bírálat minden kifogásának, hogy gyöngéit jól ismerte, de szerelmes volt beléjük. Arra hivatkozott, hogy a szép arcot a bőr egy foltja még vonzóbbá teszi. Jellemző példát beszélt el Albinovanus. Ovidius egy alkalommal megengedte barátjának, hogy tetszése szerint három verset töröljön ki költeményeiből, csak hármat nem akart semmi áron oda engedni. Mindkettejök leírta a verseket, melyekre gondolt, és ime, midőn a jegyzeteket összehasonlították, kitűnt, hogy mind a két táblácskán ugyanazon három vers állt: *semibovemque virum semivirumque bovem* (Szer. műv. II. 24., a Minotaurosról), *et gelidum Borean egelidumque Notum* (Am. II. 11, 10.). A harmadik vers elveszett. De Ovidius műveiben, még a Metamorphosisokban is, nem kevés példa van, mely megérdemli, hogy ezen enyelgések mellé állítsuk. Még tovább megy kedvtelése abban, hogy két fél vagy egy egész verset közvetlenül egymásután szószerint vagy kevés változtatással ismételi, a minék az egyszerűség, a természetes csevegő hang, a meseszerűség, néha ingerkedő tréfa vagy szójáték benyomását kell tennie. Általában kedvét leli Ovidius a népies, csaknem gyermeki naivság és az élesen kihagyott retorika bizonyos váltakozásában. Így annak a kísértésnek sem állhat ellen, hogy kicsinyest nagyszerűvel keverjen. Joggal sajnálja a philosophus Seneca, hogy a deukalioni vízözön leírásában e hatalmas fogalmat: «minden tenger volt, még partja is hiányzott a tengernek» (Metam. I. 292,) megrontja a következő apró festés: «juhok közt úszik a farkas» stb. A rhetoriskola gyakorlata, melynek az volt a czélja, hogy a feladott tárgyat egészen

kimerítse, minden oldalát érvényre emelje, és a költőnek esábitó adományai néha elfojtották a művészi ízlést: nehéz volt, egy vonást vagy ötletet elnyomnia, kivált mivel az, a mi eszébe ötlött, rendesen kelleme vagy pajzán kedve vagy találó igazsága vagy a szellem egy villáma által vesztegette meg.

De nem mindig törődött azzal, vajjon a pillanatnak e fattyú sarjadékai harmonikusan beillenek-e az egésznek összhangjába. Hogy Proserpina gyermeki ártatlanságát jó jellemzően kiszínezza, elbeszéli például, hogy a virágok elveszte miatt panaszkodott, melyek elragadása alkalmával széttépett ruhájából kihulltak (Metam. V. 400. k.). Byblis a gyöngyöt, melylyel levelét lepecsételte, könnyekkel nedvesíti meg, mert nyelve száraz (IX. 567.). Nem győzi eléggé leírni, mint bámulja Narcissus másik énjét a vízben és mint beszélget vele (III. 418. kk.), vagy azt, mint lesz aranynyá minden, a mit Midas megfog (XI. 106. kk.). Azt az alkalmat sem szalasztja el, hogy rhetorikai díszmunkákat szőjjön be, még ott is, hol nem igen illenek a helyzethez. Hercules a Nessus-köntös kínjai közt sokkal kimerítőbben emlékszik meg kiállott harczeitől, mint sophokleszi mintája a Trachisi nőkben (IX. 176. kk.). Hatásosabb, midőn az ötven kutyából, melyek Aktæont széttépték, nem kevesebbet, mint harminczhatot említ fel nevével és fajtája leírásával (III. 206. kk.) vagy midőn az olvasónak a kalydoni vadászok egész csapatát (még teljesebben mint Apollodorosnál) bemutatja (VIII. 201. kk.).

Görög források közös kincséből merítették az elegikusok: innen van a megegyezés úgy a költői motivumokban, mint gondolatokban. Ide járul a római költő-iskolában Ennius óta lassanként felnőtt, Lucretius, Catullus, s mindenekelőtt Vergilius által hatalmasan meggazdagított

phraseologia és a szerkesztés szorgalmasan gyakorolt technikája hexameterekben és elegiai distichonokban, miáltal a versek bizonyos kezdetei és végei, bizonyos szavak választása és elhelyezése, bizonyos hasonlatok és szófigurák meghatározott esetekben egyikről a másikra szálltak s így megrögzött szokássá váltak. Szintúgy a természet vagy élet híres leírásai egyszer mindenkorra mintául szolgáltak és közkincsnek vétettek. Ha különösen Ovidiusnál sok visszaemlékezés tűnik fel elődjeire, mindenekelőtt meg kell fontolni, hogy ő a legifjabb s egyszersmind legtermékenyebb költő, úgy hogy műveinek természetesen sokkal több visszhangot kell tartalmazniok. Továbbá azonban a jót, a hol kaphatta, épen úgy aggodás nélkül vette át másoktól, a mint attól sem vonakodott, hogy önmagát zsákmányolja ki s az egyszer sikerültet alkalmilag ismét feltalálja. Az alkotás folyamában felhasználta, a mi használhatót szerencsés emlékező tehetsége fülébe súgott, vagy a mit kézi könyvei nyújtottak. És az ismertre vagy kedveltre való czélzás, hasonló vagy különböző összefüggésben, szintén sokfélekép emelhetette és finomíthatta a hatást. Némely ismétlést szorgosabb átnézésnél talán kitörült volna.

Üde színű és simulékony kifejezésmódja sokféle hangnemmél rendelkezik. A rhetoriskolából származik az ellentétek és szójátékok iránti hajlama, de sohasem elégíti ezt ki a világosság és természetesség rovására. Itt-ott alexandriai mód szerint a szóelhelyezés nem annyira mesterkélt, mint laza, más kényelmességek is fordulnak elő, mint érdeségek a szó- és mondatszerkezetben. Különösen gondatlan a költő oly szavak, névszerint igék elfogadásában, melyek egy vagy épen több praepositióval vannak összetéve, ha a versbe könnyen beilleszthetők. A hexameter és pentame-

ter építésében Ovidius elismert mester. Versei persze nem oly velősek és teljes hangúak, mint Vergiliuséi, de annál folyékonyabbak: úgy gyöngyöznek és síklanak tova, mint egy átlátszó patak csörgedező habjai. A többi római költőnél inkább előnyt ad Ovidius a daktylikus elemnek; a hexameter és pentameter végeire a legnagyobb gondot fordította. A számkivetésben persze elvesztette a csiszolás iránti kedvét, talán a rhythmikus jóhangzat finomabb érzékét is. Pentameterek, melyeknek első fele egyetlen szóból áll, és prózai hangok sértik néha a fület. Ennek daczára sok követőjére nézve ő a mintaszerű versművész, s Vergilius és Horatius mellett Ovidius maradt a legolvasottabb római költő a középkorban is. De egyikök sem adott a renaissance óta oly pompás serkentést, oly használható tárgyakat és mintákat a festőknek.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A KICSINYEK ÉS A NÉVTELENEK.

Nagy hullám temette el a virágzás e korából való alsóbb rangú költők csapatát. Némelyiköknek még nevét sem ismernök, ha a nagyok valamelyike mellesleges fölemlítéssel meg nem mentette volna a teljes feledéstől. Egy sincs köztük, kinek elvesztét sajnálni kellene; alig egyikben-másikban égett egy kis szikrája saját szellemének, bármily nagylelkűen ruházták fel őket megtisztelő czímekkel genialisabb barátjaik, kik közt Ovidius volt a legbőkezűebb. Itt van mindenekelőtt egy tekintélyes tömeg *epikus*, kik részint görög-heroikus, részint nemzeti-történeti anyagot tárgyaltak. *Macer*, Ovidius fiataalkori barátja és rokona, görög homerikusok példájára kiegészítette az Iliást elülről (előfordult Helena elszöktetése, Laodamia özvegyi gyásza), *Camerinus* pedig hátulról. A rhetor *Latro* egyik tanítványát, *Arbronius Silót* az idősebb *Seneca* hallotta hexametereket adni elő Hektor haláláról, melyekben azonnal felismerte a tanítónak egy fordulatát: így vigyáztak egymásra. Egy *Phæacist*, szoros kapcsolatban az *Odysseával*, valószínűleg *Nausikaa* epizódjának fordítását írta *Tuticanus*, *Menelaus*

kalandos visszatérését Helenával elbeszélte *Lupus*, Antenor letelepedését Venetiában *Largus*. Más mondakörből volt merítve a *Diomedea*, 12 könyvben. *C. Jullus Antonius*-tól, a triumvir és Fulvia fiától (+ 752), a Thebais (a Hetek harcza) *Ponticus*-tól, *Carus* Heracleise, egy siculus (*Trinacrius*) *Perseise* (*Perseus* tettei), szerzőjének nevét *Ovidius* kikerüli, *Pedo* Theseise, *Marsus Amazonisa*.

A nemzeti eposban *Vergilius* minden versenytársát és utódját messzire maga mögött hagyta. A fáradságos iskolai szorgalomnak e munkái soha sem hatottak a nép tágabb köreibe. Pedig részben a legújabb kortörténetből vett fejezetek voltak, melyeket hexameteres költeményekben való ábrázolásra választottak ki. *Cornelius Severus*, *Ovidius* barátja, a második triumviratus proscriptióinak rémkorát énekelte meg, és leírásából még megvan 25 vers *Cicero* haláláról, melyek az öregebb *Seneca* előtt a legjobbnak látszottak, a mit erről mondtak. Jó versek, de mégis csak szavallások, s még a kifejezésben sem menttek laposságoktól. E mellett, legalább egy sorban, egy régibb költeményből vett kölcsön, melyet a cordubai *Sextilius Ena*, a spanyol eredetű költő írt, ki előadását *Messalla Corvinus* házában ezzel a harsonával kezdte: «*Cicerót* siratom s a latin nyelv elnémulását». *Asinius Pollio*, ki jelen volt, rossz néven vette e mértéktelenséget s azzal a nyilatkozáttal távozott, hogy nem akar tovább meghallgatni oly embert, ki őt magát némának tartja. *Severus* e helyett, nem sokkal lekötelezőbben, ezt írta: «szomorúan elnémult most a latin nyelv ékesszólása». A jajkiáltás *Antonius* gonosztette miatt a *siciliai háborúról* (716/8=38/6) szóló nagyobb költeményhez tartozhatott, mely háború *Octavianus*nak *Sext. Pompeius* fölötti győzelmével végződött, s a mely költeményben az *Aetnának* épen ez időből való ki-

törése is le volt írva. Úgy látszik, a költő, valószínűleg kora halála miatt, nem fejezte be. Csak az első könyv, melyben a Ciceróról szóló versek állhattak, volt befejezve: ha a szerző, úgymond Quintilianus, a többit ezen minta szerint dolgozta volna ki, joggal tarthatna igényt Vergilius után a második helyre. Különben jobb verselőnek, mint költőnek jelenti ki. Ovidius, a mennyire láthatjuk, nem ismerte a «siciliai háborút». Csak egy «királyi költeményről» beszél, melyet barátja Latiumnak ajándékozott, s mint a «nagy királyok legnagyobb dalmokát» szólítja meg. Talán Vergilius és Ovidius hajdani fiatalkori tervét, az albai királyok megéneklését dolgozta ki, hogy betöltse a hézagot az Aeneis és Ennius Annalisai közt. Teljesen lehetetlen megállapítani a «római eseményekről» (res Romanæ) szóló történeti epos tartalmát, melynek első könyvéből egy fél hexameter maradt fenn. A cím nélküli töredékek csekély száma színes rajz és kedélyes hangulatképek nyomait mutatja. A csata előtti napon római katonák kényelmesen lakmározva hevernek a gyepen: «ez a nap még az enyém, mondák». Mi nehezen fogunk oly szigorúan itélni, mint a stoikus, ki egy római harezos lelki nagyságához nem tartotta méltónak, a holnapi nap szerencséjében kételkedni.

Albinovanus Pedó-tól mintegy 20 hexametert birunk egy nagyobb költeményből, melynek hőse talán Cæsar Germanicus volt. Ez a Kr. u. 16-ik év nyarán egy hajóhaddal az Emsen le az éjszaki tengerbe hajózott. Eleinte csendes menet után erős vihar zúdult rájuk, melyben a hajók egy része elmerült, mások távoli szigetekre vetődtek és zátonyra jutottak: csak Germanicus háromevezőse érte el biztosan a partot, s csak nehezen sikerült a hajótörött legénységet, mely részben egész Britanniáig hanyódott, lassanként ismét összeszedni. A megmenekültek nem győz-

tek eleget beszélni a viharok hatalmáról és a csodálatos tengeri lényekről, melyeket láttak volna. Ezt az epizódot írta le Pedo, s a mi belőle megmaradt, részleteiben úgy megegyezik Tacitus előadásával, mintha ez azt a költeményt tartotta volna szeme előtt. Az öregebb Seneca, ki a töredéket közli, dicséri a benső mozgást (spiritus), melyel az óceánnak és borzalmainak a kedélyre és képzelemre való hatása le van írva. A nappalt és a napot hátuk mögött hagyták, kietlen homályon át vonulnak ismeretlen távolba. A végtelen óceán hullámai, a hol czápák és tengeri kutyák leskelődnek, tombolva hömpölyögnek és megragadják a hajókat. Most a zátonyon állnak, prédául dobva vad szörnyetegek mohó vágyának. Hiába igyekezik a tekintet a földéletről átkutatni a homályos távot. Többen elcsüggednek és megbánják merényletöket, hogy a szent vizeket s az istenek nyugodt lakását felzavarták. Nem valószínűtlen, hogy ez élénk versek szerzője, ha nem is mint szemtanú, de legalább közvetlen tudósításokból merítette benyomásait, mert Pedo volt a neve a lovas ezredesnek Germanicus seregében és a megelőző évben a frizek közt táborozott. Ovidius természetesen még nem ismerte e költeményt. Midőn pontusi levelét (IV. 10.) hozzá intézte, Pedo Theseisével volt elfoglalva. Bizonyára még nagyon ifjú volt akkor: azért Ovidius, midőn az egykorú költők csapatát mustrálja (Pont. Lev. IV. 16.), még semmi határozottat sem tud róla mondani: de tisztának és sugárzónak nevezi, mint a csillag (sidereus), akár arczát, akár kedélyét, akár költői tehetségét, vagy mindezt együttvéve akarta jelezni e szép melléknévvel, melyet más részről egyszer Vergiliusnak is adtak. Pedo jó kedvű társalgó, kitűnő elbeszélő volt: nem csoda, hogy epigrammokat is írt, melyeket Martialis a Catulluséi és Marsuséi mellé állít.

Öt és *Rabiriust* emeli ki némi kitüntetéssel Quintilianus, mint oly költöket, kik, ha épen időnk van, annyit megérdemelnek, hogy tudomást vegyünk róluk. Az utóbbi fennen hangzó stíljét (*magnum os*) dicséri Ovidius is, sőt Vellejus érthetetlen szeszélyből a korabeli írói nagyságok felsorolásában közvetlenül Vergilius mellé helyezi, míg Horatiust és Propertiust egészen mellőzi. Rabirius megénekelte Antonius katastropháját és egy előkelő mondást adott szájába. Midőn a szerencse ellene fordult és semmi más nem maradt fenn számára, mint a halál szabad választása, s ez is csak úgy, ha siet, így kiáltott fel: «birtam mindent, a mit elajándékoztam». Ismeretes, hogy Antonius közvetlenül Alexandriának Octavianustól bevétele előtt, mint valami homerosi hős, párviadalra hívta ellenét s azt a megvető feleletet kapta, hogy a halálnak elég útja áll nyitva előtte, s ugyanazon napokban az asztalnál barátjai közt közeli végéről beszélt. Ily alkalommal történhetett, hogy a pazarlásig bőkezű hadvezér Rabirius költeményében is visszatekintett a boldogabb időkre és kijelentette, hogy minden birtoklás valódi élvezetét az ajándékozás gyönyöréből nyerte.

Egy Herculumból való papyrus-tekeres, nyolecz, fájdalom, nagyon megviselt, egymás közt össze nem függő oldalon egészben 67, részben igen megcsontított hexametert tartalmaz, egy történeti epos maradványait, melyekben Cæsar utolsó harczi Antonius ellen és Kleopatrának halálra való előkészületei vannak elbeszélve. Mi van közelebb, mint az a föltevés, hogy ezek maradványai Rabirius költeményének? Habár meggyőző bizonyítékot nem lehet is felhozni, sem más hitelesebb föltevést, sem általában valami elfogadható okot sem lehet ellenébe állítani. A meglevő rongyokból, a mennyiben olvashatók, meg

lehet ismerni, hogy az elbeszélés lassan, az időpontok jelzésében a történetíró pontosságával haladt előre. Beszéddek, leírások, a költő elmélkedései váltakoznak. Elmondja Pelusium átadását, Kleopatra előleges kísérleteit és a legkönnyebb halálnemről tartott fontolgtatásait, értekezleteket és tanácskozásokot beszél el. A stil, a mennyire meg lehet ítélni, világos, de fénytelen, a rhetorika nagyobb felhasználása nélkül. A mint Antonius ama mondásában szabad-
elví gondolkozás módjának bizonyos elismerése van kifejezve, úgy e töredékek szerzője azt a csodálatát sem titkolta el, melylyel a királynő szellemi jelentősége iránt viseltetett. Cæsar győzelme ellenfeleinek nagysága által annál fényesebbnek tünt fel.

A recitációk már gyötrelmévé váltak. Harmadrangú, öntetsző sokat-írók visszaéltek hallgatóik türelmével és udvariasságával. Bizonyos parádés lovakat agyon nyargaltak. Itt van *Julius Montanus*, Tiberius kíséretének tagja, kiról Ovidius legjobb akarata mellett sem tud többet mondani, mint hogy «eleget» nyújt az elegiai, valamint hexameteri versmértékben s mind a két nemben névvel bír. Még csodálta Vergilius fenséges előadását s azt a naiv nyilatkozatot tette, hogy szívesen lopna tőle néhány verset, ha egyszermind a nagy költő hangját és egész személyiségét is magáévá tehetné, mert némely dolog szépen cseng Vergilius szájában, a mi különben üresnek és semmitmondónak tűnik fel. Különös kedvteléseikhez tartozott a napkeltének és napnyugtának leírása, melynek színeit, mint egy fenmaradt mutatvány bizonyítja, régibb mintákból szedte össze. Elszörnyedtek fagyos felolvasásainak végtelen hosszúsága miatt; valaki kijelenté, hogy többé meg sem kell azokat hallgatni, ekkor egy elméncz azzal dicsekedett: elhallgatja ő napkeltétől napnyugtáig.

Az *epyllionok* műfajában *Tusculus* Phyllisének különös sikert kellett aratnia, mert e munkának köszöni a Demophon költői nevet, ha igaza van annak a föltevésnek, hogy ő az, kit Propertius egyik elegiájában (II. 22.) így szólít meg. Fenmaradt ismeretlen szerzőktől két hexameteres költemény, melyeket már az első században tévesen Vergiliusnak tulajdonítottak. Ugyanis már meglehetősen hamar a nagy mantuai halála után abban szorgoskodtak, hogy költői hagyatékát kizsákmányolják s mindenféle gazdátlan jószággal gazdagítsák. «Előjátékok» (*prolusiones*) cím alatt volt a nerói korszakban állítólag vergiliusi ifjúkori költeménynek egy apokryph gyűjteménye, melyet később mindegyre jobban kibővítettek, míg végre az «Iskolás munkák» (*iuvenalis ludi libellus*) tarka keverékű könyvévé nőtt. Ezek közt a legrégebb, a tizenhat éves ifjú munkája, a «Szúnyog» (*Culex*) című hexameteres költemény lett volna. A mese magában véve gyermekes, a játszi sophistika ízlése szerint. Egy kecskepásztor, ki reggel a hegyre hajtotta nyáját, a déli órákban az árnyas berekben alszik. Ekkor egy kigyó közeledik hozzá és életét fenyegeti. De egy szúnyog megesípi szemét és felkölti. Dühösen ugrik fel és összenyomja megmentőjét, s csak akkor pillantja meg a kigyót. Először rémülten menekül, aztán összeszedi magát s egy hirtelen felkapott bottal agyonüti a bős ellenséget. Éjjel azonban megjelen előtte álmában a megölt szúnyog árnya és panaszkodik igazságtalan halála miatt. Beszéde annyira megindítja, hogy a nemes léleknek az árnyas forrásnál virágokkal gazdagon ékesített sirt készít és sírfeliratot szentel. Hogy e fajta mesék a görögöknél sem voltak ismeretlenek, mutatja egy példa, mely közmondásossá lett. Egy bizonyos kosi Kissamis megölt egy kigyót, mert évenként elrabolta legszebb juhát. Ez is megjelen előtte álmá-

ban és temetés kíván. Mivel nem hallgat reá, egész családjával elpusztúl. Itt a lefolyás a *dæmoniba* csap át. Ellenben a Szúnyog meséje oly teljesen ártatlan, hogy csak parodiával és humorral lehetett volna némi bájít önteni beléje. Ennek azonban legkisebb nyomát sem mutatja a jelen költemény, ámbár a tréfás előszó után azt lehetne várni. Helytelenül állította ezt Statius a *Batrachomyomachia* mellé. Mindazonáltal bizonyára kellett valami hellenisztikus mintának lenni, melyet a római író követett. Legalább a szerkesztés módja egészen az epyllionok apró festésű és epizód kedvelő modorából van véve, minőket Catullus körében műveltek. Nagy természetűséggel van leírva, mint legelnek magas hegygerinczen a kecskék, mi alatt a pásztor a nádsípon fújja mesterkéletlen dalát (48. kk. v.) Ez idylli képet tovább folytatja egy hosszabb elmélkedésben az elégedett pásztori élet boldogságáról. Midőn aztán a nyáj az árnyas forráshoz, a pásztor a berekbe tért déli pihenőre, ezt a berket igazi iskolás módon, a mythologiai tudományosság és erdészeti alaposág egész készletével írja le (110. kk. v.). Mint minden erdő, ez is Dianáé, s most a költő képzelme oda viszi a bolyongó Kadmus-leányt, a pánokat, satyrokat, dryadokat, kik az istennőt körül táncolják. A fákat pedig az átalakulási mondák emléke alatt írja le, melyeknek keletkezésüket köszönik: a Heliadokat, kik Phaëthont gyászolva, jegenyékké váltak, Phyllist, a mandulafát, Demophon kedvesét, tölgyeket, fenyőket, cziprusokat, borostyánt és myrtust. A madarak énekéről, a békák és tücskök daláról sem feledkezik meg. Ez isten-ihlette természet békéjével és a gondtalan pásztor nyugalmával a gyepen a forrás mellett, rikitó ellentétben áll a kigyó alattomos támadása, melynek borzalmas viseletét fecsegő túlzással festi.

Virág-ismerőnek mutatja magát a szerző a végén, minden, részben ritka, csak nem régen behozott virágkimerítő jegyzékével, melyekkel a pásztor felékesíti a szúnyog sírját. Köztük van az oleander, melynek előfordulását Italiában az első század második fele előtt nem lehet kimutatni.

Épenséggel nevetséges és mégis száraz pathosban van tartva a hosszú beszéd, melyet a megölt szúnyog árnya az alvó pásztorhoz mond (210—384.). Terjedelme csaknem felét teszi az egésznek, ez a tulajdonképeni fénypont, a költő erőpróbája, ki még egészen az iskola gyermekcipőit viseli. Néhány szemrehányó szó után a kicsiny kísértet gondosan kidolgozott leírással beszél az alvilágról, melybe még be se lépett (mert holtteste még temetetlen). De megelőzőleg már kedvét leli a z árnyak birodalmának borzongó rajzában, melyet egyelőre csak hallomásból ismer. Látja a bemenetnél Tisiphonét fenyegető kigyó-korbácsával és a Cerberus tátongó torkát. Aztán úgy véli, hogy a vezeklők-höz viszik, a titánokhoz (őt, a szegény szúnyogot), Tantalushoz, Sisyphushoz, a Danaidákhoz, továbbá a tragédia más hősnőihez és hőseihez, Medeához, Procnéhoz, a thebæi két ellenséges testvérhez. Az elysiumi mezőkre jut: Persephone előtt fáklyát hordozva találkoznak vele a nemes hitvesek: Alcestis, Penelope, Eurydice, s a beszéd most epizódszerűleg (269—295.) eltéved Orpheus hiábavaló merényletébe és végzetes hibájába. Aztán megjelennek a trójai háború hősei, a két Aeacida, Ajax és Achilles, kiknek dicsőségét és halálát az olvasott kis teremtmény ismét külön betétben adja elő (296—326.); Odysseusról is megemlékszik tetteinek és szenvedéseinek az Iliasból és Odysseából vett kivonatával (327—334.); Agamemnon mint Trója meghódítója lép föl, hogy átmenetet képezzen a hazatérő görögök ajótörésének kedvelt közhelyéhez,

melyről beható jelentést tesz (337—357.). Erre a vízió a római hősközö fordúl, a Fabiusokhoz, Deciusokhoz stb. egész Scipióiig, Karthago elpusztítójáig, hogy végre saját sorsának elpanaszlásával véget érjen. Ők (ama hősök) élvezzék dicsőségöket, — mondja, — nekem le kell mennem a sötét Tartarusba, hogy Minos előtt megfeleljek halálom okáról. Mintha e hősök nem épen úgy jártak volna. És miért fél büntetéstől, ha tiszta lelkiismerete van?

Félreismerhetetlen a hasonlat, kicsinyben és nagyban, a vergiliusi költemények részeivel. Az egész történet motívumát a Georgica egyik helyében keresték, hol ugyanazon veszély van leírva, mely a gyepen nyugvó pásztort a kigyó támadása által fenyegeti (III. 425. kk.). Az Aeneis Laocoon-epizódja is hasonló leírást tartalmaz. A pásztor boldogságáról tartott dicsbeszéd (58. kk.) tervezetében, még a periodus-szerkesztésben és egyes fordulatokban is megfelel a Georgica leírásának a földművesek boldogságáról (II. 458. kk.): csak hogy ez tömöttebb és nyomósabb, amaz éretlen és dagályos. Az Orpheusról és Eurydicéről szóló digressiónak az a kimerítő szép elbeszélés felel meg, mely a Georgicát befejezi. Az alvilágnak és árnyainak egész rajza az Aeneis hatodik könyvére emlékeztet. Különben is a vergiliusi dictionnak nem kevés visszhangját lehet kimutatni, ámbár a szerző stílje nagyon távol van a tökéletességtől, mely már az Eklogákban kitűnik. Sőt inkább nagyon hiányosan uralkodik a nyelven. Nyelvkincsének szegénysége ugyanazon szavak kellemetlen ismétlését idézi elő, szokatlan képzések, összekötések, szójelentések használata esetlenségét mutatja, a mondatalkotás nehézkes és bonyolódott, a szóhelyezés zavaros; a túlság és egyhangúság is bizonyos retorikai eszközök alkalmazásában, mint az anaphora, elárulja a kezdőt. E mellett a versek,

ámbár egyhangúak és bágyadtak, mégis aggályos gondossággal vannak építve, névszerint szigorú iskolára utal a hosszú magánhangzók vagy kettős hangzók kemény kiugratásának elkerülése: oly szabadságokat, minőket Vergilius megengedett magának, elkerül.

A Culexet külön kiadásokban gyanútlanul olvasták és árulták mint Vergilius ifjúkori művét, midőn Martialis epigrammáinak tizennegyedik könyvét írta a 90—92-ik év saturnalia-ünnepére. Lucanus és Statius is ismerték. Ha nem akarjuk azt gyanítani, a mi egészen valószínűtlen, hogy akkoriban ugyanazon cím és név alatt más, ámbár hasonló tartalmú költemény volt az emberek kezében, mint az áthagyományozott, úgy csak két föltevés lehetséges: a megmaradt költemény vagy Vergiliustól származik vagy a nerói korszak előtt fogták reája. Gonoszságból nehezen, mert sehol sem látszik az a vágy, hogy a költőt nevetségessé tegyék. Gondolható ellenben, hogy nyereszkeskedő szándékkal vagy játékból a vergiliusi iskola egy tanítványa a költő halála után gyermekes szorgalommal készíté e munkát s Vergilius ifjúkori művének adá ki, akár maradt valóban fenn híre ilyennek, akár csak a hamisítás következtében keletkezett a monda. A vergiliusi eredet ellen, nem tekintve a férczmű szellemtelenségét, fontos okok szólnak. A versalkat finomságait, melyeket csak Tibullus és Ovidius érvényesítettek, a gyermek Vergilius nem tanulhatta már 700. körül milanói iskolájában. Ellenben a csinos ifjúkori költemények, melyeket bátran neki lehet tulajdonítani, a szellemnek egészen más kellemét, a hangnak más szabadságát s a nyelv fölött más uralmat mutatnak, melyektől ez az igénytelen kontármű nagyon hátrányosan üt el. Ehhez járúl a költemény csodálatos ajánlása. Tulajdonképen Apollo, a múzsák és a

mezei Pales nagyhangú felhívásával kezdődik, mely a Georgicára emlékeztet. Aztán valami fiatal Octavius kegyét kéri, a kihez van intézve a tréfásnak szándékolt előszó is, melyet a többitől el kell választani. Tiszteletteljes hangon szólítja meg a szerző (*Octavi venerande* és kétszer *sancte puer*), növekedő, állandóan világító és örökké megmaradó hirt ígér neki, hosszú tartósságot kíván életének, mely «a jóknak világít». Azonnal Octavianusra gondolunk, kit 710-ig Octaviusnak hívtak, de 691-ben születvén, mint kilencz vagy tíz éves fiú még egészen jelentéktelen volt s csak később mint uralkodó lépett közelebbi viszonyba az idősebb költőkkel. Octavius Musa lovagot is legkorábban csak a római rhetoriskolában ismerhette meg Vergilius. Szóval minden arra a következtetésre emlékeztet, hogy ez a fáradságos, száraz epyllion körülbelül a Kr. u. harminczas évek becsempészett terméke. Arra a homályos adatra, hogy Vergilius tanulótársa volt Octavianusnak a rhetor Epidiusnál, épült az ajánlás, és a catullusi költőiskola növendékének tökéletesítésül egy ifjúkori bünt költöttek nyakába a tudós miniatúr-epos stíljében, miben a szerző arra törekedett, hogy Vergilius összes műveiből bizonyos díszhelyeket szedjen össze, melyekre a *Culex* támaszkodik, mintha már le volnának benne téve a nagy költő minden későbbi alkotásának és stíl-fajának magvai. Még a költői czéhtársaknak is könnyenhivősége talajt adott a valóban gyermekes csinálmánynak, úgy hogy mint irodalmi különösség olvasókat és állandó elterjedést nyert.

Vergilius állítólagos ifjúkori költeményeinek ugyanazon gyűjteményében olvasta Suetonius a *Ciris* epylliont ismeretlen szerzőtől, semmi esetre sem, mint régen felismerték,

Vergiliustól. A mese, a mint itt elbeszélük s a mint ugyan-
azon lényeges vonásokkal Parthenios, valamint később
Ovidius Metamorphosisaiban elő volt adva (VIII. 1. kk.),
az olyan őrjöngő szerelmi történetek közé tartozik, a minők
Euripides óta a drámában és a hellenisztikus novellában
kedveltek voltak. Minos, kretai király, ostrom alá veszi
Megarát, mert egy szökevénynek vendégjogot adott, de
egy jóslat mindaddig biztosságot ígér az országnak, míg
Nisus király koponyáján sértetlen marad a bibor hajsza.
De leánya, Scylla, Amor nyilától találva, mert szerencsét-
len véletlen következtében megfertőztette a szigorú Juno
szentélyét, szerelemre gyúl Minos iránt. Az őrjöngő leány
arra a gonosz elhatározásra jut, hogy atyja haját titokban
levágja s az ellenségnek küldi: mert ezt az egyetlen fölté-
telt kötik ki neki. Az éji csendben atyja hálószobája felé
lopózik, de útközben elhagyja ereje: a küszöbön, még
szabad ég alatt, megáll. Itt utoléri az öreg Carme, ki utána
sietett és kérdőre vonja. Az okos dajka régóta azt követ-
keztette viseletéből, hogy szerelmes; most vonakodva meg-
vallja neki a boldogtalan leány szívének tévedését és bűnös
szándékát. A halálra rémült hű cseléd visszavezeti s leg-
alább halasztást eszközöl ki. Tanácsára Scylla először meg-
kisérti atyját kérésekkel, a polgárokat ijesztő előjelekkel,
melyeket a megvesztegetett jósoknak kedve szerint kell
magyarázniok, engedékenységre bírni s az idegen vövel való
frigyre vezetni. Carme ezalatt bűvös áldozatokat mutat be,
hogy az ellenséges királyt szerelmi varázsszal verje meg.
De minden hasztalan, s így mégis megtörténik az áruló-
tett. A hajsza elrablása, Megara bevétele, Scylla borzasztó
büntetése (Minos hazatérő hajójához kötik s a tenger
hullámain át hurezolják), — e tulajdonképeni katastropha
néhány verssel, három rövid mondattal van elintézve.

A jajveszéklőt végre megszánja Neptun neje, Amphitrite és tengeri madárrá változtatja, de bosszús atyja, a tengeri sas, szakadatlanul üldözi, a hon és pihenés nélküli leányt:

Könnyű szárnyaival mig felszáll a levegőbe,
 Im károgva repül bösz ellensége nyomában,
 És a holott Nisus fölemelkedik a levegőben,
 Könnyű szárnyaival szeli lánya előtte az æthert.

Az elbeszélés egészen a hellenisztikus művészet stílusán van tervezve. Tulajdonképeni központja a szerelmi örvöngés kiszínezése, melynek Scylla zsákmányul esett. Drámai hatású jelenetekben lép föl, melyek részben Euripides Hippolytosára, részben Apollonios Argonautikájának Medeájára és az Aeneis Dido-epizódjára emlékeztetnek. Hogy azonban a megarai királyleánynak épen ez a meséje tragédiában is fel volt dolgozva, bizonyítja Ovidius tanúsága (Trist. II. 393. kk.). Nem lehetetlen tehát, hogy a Ciris szerzője e részekben efféle forrásból merített. Miután ki-merítőleg rajzolta a leány lelki állapotát, nyugtalanságát és elmerültségét, az ész és szenvedély harcát, Scylla és Carme közötti három hosszabb beszédben juttatja kifejezésre. A részvevő, intő és végül segítő dajka tipikus alakja az euripidesi tragédiából átment az alexandriai novellába. A gyónáson kívül Scylla még egyszer szóhoz jut egy megható panaszban, mialatt megkötözött kezekkel hurocolja a hajó a hullámokon át. A szeleket hívja fel tanúkul, mi lett a sokaktól megkért királyleányból. Megérdemelt ily kemény büntetést, de nem Minostól, hanem polgártársaitól, kiket gyalázatosan elárult (V. ö. Ov. Metam. VIII. 125. kk.). Még most is szerelemmel gondol reá: szerencsés lett volna, ha az ő és neje szolgálója lehet: legalább ölte volna meg mint hadi foglyot! Elbágyad: köröskörül ten-

geri állatoktól fenyegetve, kéri a kegyetlent, vessen véget szenvedéseinek.

Az elbeszélés nem egyformán szőtt fonalokön halad tova, hanem jelenetről jelenetre ugrik, föltéve vagy röviden jelezve a közbeeső dolgokat. Sem azt nem tudjuk meg, hol és mikor találkozott Scylla először Minossal («láttalak és veszve voltam», mondja később 430. v.), sem arról nem kapunk tudósítást, hogyan értekezett Minossal titokban a tett előtt, a mire csak a kikötött föltételből (187) és egy frigy mellelesleg fölemlítéséből (422) lehet következtetést vonni. Elég hosszú, de azért homályos, sőt csaknem érthetetlen (a minek persze a szöveg megrontása is lehet az oka) a Juno megsértéséről szóló tudósítás (138. kk.). Szó van egy hamis esküről, melyet a leány az istennő templomában tett, de nem olvassuk, mit és mily czélra esküdött. E helyett a szerző szemléltetőleg rajzolja a fő színhelyet. Élénken áll a boldogtalan áruló leány az olvasó előtt, a mint az éji csendben, aggódólag hegyezve füleit, visszatartva lélekzetét, lábújjhegyen lassan, előre nyújtott újjakkal ingadozva lopózik a szabadba ágyából; mint takarja aztán Carme puha kendőjébe a vékony éji köntösben didergő leányt, gondosan ismét visszavezeti, aztán bevégzett gyónása után ágyba fekteti, anyailag betakarja a szegény gyermeket, kioltja a lámpát, hogy nyugalmat találjon, gyöngéd kézzel fáradhatatlanul simogatja dobogó keblét, és így egész éjjel karjára támaszkodva szomorúan virraszt az elhaló fölött (209. kk.). Ovidiusi pontossággal, valószínűleg közös görög minta után, írja le később (490. kk.) az átalakulás lefolyását: a mint folyékony tojásban lassanként a csibe képződik, úgy alakul át a szűznek tenger locsolta teste tagról tagra, úgy hogy látjuk az új alak keletkezését. Bizonyos földrajzi szorgossággal, melyet alkalmilag Ovidius is tanúsít,

sorolja fel az állomásokat, melyeket az ellenséges hajóhad visszatértekor tesz, de a Cyclad-csoport egyes szigeteinek fekvése nem volt világos a szerző előtt, mert önkényesen hánnya össze-vissza, a mint a versben szükséges volt (459).

Az epizódokra való alkalmat nem szalasztja el. A jó Carme, szeretett nevelt lányának vészes eltévelyedése fölötti fájdalmában megemlékszik a régi bánatról, melyet Minos egyszer már okozott neki, midőn egyetlen leányát, Britomartist, üldözte s a szikláról tengerbe ugrani kényszerítette (286. kk.). E mellett nem mulaszthatja el, hogy föl ne említse a különféle versiákat a névről, melyet az eltűntre ruháztak. Épen úgy terjeng a szerző a bevezetésben, mielőtt a dologra térne, hosszú lélekzetű, zavaros és mégis eredménytelen kutatásban az átalakulási monda formáiról és magyarázatairól Homer óta: átesillogni látjuk valamely mythologiai tankönyvnek jegyzeteit, melyeket használt. Régészeti tudományát is értékesíti, a mint az alexandriaiak kedvelték, úgy a bevezetésben, hol melleleg a Panathenæa-ünnep és a peplosba szőtt képek leírásába ereszkedik, mint a tulajdonképeni elbeszélés kezdetén, hol Megarának Alca-thoustól való alapításáról és Apollo zengő kövéről beszél, aztán a hol Nisus király hajkötőjét leírja.

Az elbeszélőnek élénk izgatottságú, részvevő, félig lyrai hangulata abban nyilatkozik, hogy gyakran megszólítja a cselekvő személyeket, a sajnálat és borzadály felkiáltásait hallatja. Az elbeszélést azon kívánság kíséri, hogy ez vagy amaz elkerültessék vagy el ne maradjon. Amor végzetes, dæmoni hatalmát elátkozza. Megelőzőleg mindjárt a boldogtalan szenvedély kitörésénél a katastrophára utal, az atya és leánya átalakulására, és a madarakat, melyek korábban hasonló sorsban részesültek, felszólítja, hogy készítsék elő új társaik fogadtatását.

A stilus, nem csupán a beszédekben, élénk rhetorikai színezetű. Gyakori parenthesis szakítja félbe a sokszor mesterkélt periodusokat. Az anastrophét többszörösen használja; a megelőző vers egy szava vagy mondat-tagja a következőben még egyszer visszhangzik; ugyanazon szóval kezdődnek nyomatékosan egymás mellé állított mondatok és versek vagy párhuzamos mondat-tagok. Spondeusok az ötödik lábban, minek következtében négytagú szó fejezi be a verset, emelik az ünnepélyességet, majd játszi kicsinyítők lépnek elő, hol a hang gyöngéd és naiv lesz. Festői, részben visszatérő melléknevekben nincs hiány. Márványosnak például nem csak a küszöböt és Paros szigetét nevezi, hanem a leány lábát, karját, testét is. A ki más költeményeket nem ismerve olvasná ez épen nem hatástalan epylliont, annak csodálnia kellene a nyelv fényét és teljességét, több művészies és keces helyet. Fájdalom, e gazdagság, e diszítványok és alakzatok nagy része, sőt egész versek, verscsoportok és versrészek, leírások és képek is, Catullustól, Lucretiustól, Vergiliustól vannak kölcsön véve; az egésznek utolsó négy verse egyszerűen a Georgicából (I. 406. kk.) van ismételve. Mégis el kell ismerni az ügyességet, melylyel e szorgos utánzó és zsákmányoló az így összeszedett virágokból oly munkát hozott létre, mely az egyöntetűség látszatát kelti. De a fellengző bevezetésben labirintyszerű periodusokba bonyolódik, és különben is elárulja itt-ott homályos, kemény kifejezésmódjával, hogy nem igen tud állni saját lábán. Jelzi, hogy előre haladott korban van s mögötte államférfiúi pálya áll. Megúnva a közügyeket, Athenbe vonult vissza, hol az epikureus philosophia tanulmányával foglalkozik. Mint e tanulmányok majdani gyümölcsét, egy nagy tankölteményt tervel a teremtésről (lucretiusi érte-

lemben), melyet nagyítva a panathenæai peplossal hasonlít össze. Talán ezt a tervet is csak mestere, Vergilius után mondta, mert úgy találta, hogy az ily kilátás jól beleillik egy költemény előcsarnokába. Egyelőre azonban egy régen megkezdett, fáradságosan kidolgozott, rég megigért ifjúkori munkával szolgál. Valami Messallának ajánlja, kit mint nagy műveltségű fiatal embert ünnepel, valószínűleg a híres Messalla Corvinus Messallinus nevű fiának és Ovidius barátjának, ki mintegy 711. vagy 712. körül született. Mintegy harmincz évvel később, valamivel Vergilius halála után, készülhetett e költemény, mert az Aeneis utolsó könyveit is felhasználja: tehát teljes kiadásának kellett a szerző előtt feküdnie. Egészben az augustusi korszaknak felel meg a versek technikája, ámbár, az epyllion-jellegtől indítatva, az aggályos utánzó mindenben még szorosabban csatlakozott Catullus és társai modorához.

Az anyag kiválasztására való ösztönzést legközelebb bizonyára a Georgica azon helyétől vette, melyben ismét nem lehet félreismerni Parthenios költői elbeszélésére való célzást, a mint más megemlítésből a hatodik eklogában (74) Cornelius Gallusra lehetett gondolni. A tudós niceai költőnek és grammatikusnak, ki 681. óta egész Tiberius uralkodásáig Rómában élt és kiváló szellemekkel érintkezett, ugyanott szorgalmasan tanulmányozták és használták műveit. Az ovidiusi metamorphosisok azon fejezetéből, mely a mondát ugyanazon módon beszéli el, nem lehet egyik költőnek a másikra való vonatkozását felismerni.

Ugyanazon Partheniosra vezet vissza egy ismeretlen forrásból való, persze nem egészen biztos hitelességű jegyzet a *Moretum* hexameteres költemény eredetijét,

melyet ezelőtt egyedül ez adat alapján és mert azon apokryph-gyűjteményben áll, Vergiliusnak tulajdonítottak. Ugyanoly cím alatt ismertük meg fentebb (I. k.) Sueiusnak egy dolgozatát. Az újabb, teljesen fenmaradt művecske falusi genrekép, úgyszólván, németalföldi stilusban. Téli éjjel napkelte előtt fölkel a földműves Simylus és reggelijét készíti. Mint készítette el ezt szolgálója, Scybale, segítsége mellett, a legapróbb részletekig van rajzolva, és ez a költemény tartalma. Görög eredetre mutat már a két igazi bukolikus név is. Kézzelfogható szemlélhetőséggel és természetűséggel van vonásról vonásra leírva a színhely és a jelenet, kedélyesen és vidáman, habár különösen élénk humor nélkül, szűkre szorított keretben, a feladattól való eltérés nélkül. Látjuk, mint kel föl szegényes ágyáról kakas-kukorikoláskor a földműves, ki fitos orrától nyerte nevét, tova tapogatódzik a sötétben, míg a tűzhelybe ütközik, mint gyűjtja meg a hamuban izzó tűznél, fejtetőre hajolva, a lámpát, miután a száraz lámpabélt előre tolt a tűvel és a parazsat felfújta, aztán kezével elhárítva a légvonatot a világosságtól, mint megy az éléskamara ajtajához, az átlátszó nyílásba dugja a kulcsot, felnyitja és benn a felhalmozott gabona-rakásból kivieszi mértékét. A kézi malomhoz megy, a lámpát gondosan egy deszkára állítja, mely a falhoz van illesztve, felgyúri ruhaujjait, kecskebőrrel övezi magát, lesepri a port a malomkövekről s az őrlés munkájához fog. Jobb kezét, ha elfáradt, a ballal váltja fel, falusi dalokat énekel időtöltésül és egyetlen szolgálója, a nem épen szép nevű Scybale (szemét), egy telivér afrikai, göndör gyapjúhajú, vastag ajkú, vékony lábszárú, hatalmas lábú nő után kiált. Tüzet kell gyűjtania a padkán és vizet forralnia. Aztán megrostálja a lisztet, tésztává gyúrja és a süítő kemenczébe tolja. Ezalatt a földműves nádkerítésű

veteményes kertjébe megy, melynek esőben és ünnepnapokon, midőn az eke pihen, szokta szentelni idejét. Megtudjuk, mily ügyesen tud ültetni és öntözni, végig vizsgálni a különféle, jó karban lévő vetemény-ágyakat; megtudjuk hogy a takarékos birtokos a Nonákon piacra megy a városba a kert termékeivel és tele erszénynyel tér haza, mert csak ritkán enged magának bevásárlásokat a megelégedett ember, ki régi szokás szerint hagymával csillapítja éhségét. Látjuk, mint tépi ki a földből reggelijére a szegényes fűszert, aztán a tűzhely mellé ül, gondosan megtisztogatja a kevés zöldséget s a mozsarat, melyet a szolgáló előhozott, térdei közt tartva, régi sajttal összekeveri a növényeket. Lassanként elkészül a durva pép, melynek éles illata csiklandozva száll a paraszt orrába, mialatt az ártatlan füstöt szidva gyakran kell kezével könyes szemét törölnie. Lassan-lassan megsűrűsödik a nyúlós tömeg, olaj és eczet jó hozzá, még egyszer megkavarja: végre belső oldaláról az egészet két ujjával köröskörül egy csomóvá simítja. A moretum készen van. Most Scybale is előhozza tiszta kézzel a kenyeret. De hogy mint ízlett a derék Simylusnak reggelije, azt nem tudjuk meg, csak azt, hogy erre a napra az éhség ellen biztosítva, lábára húzta bőrnadrágját, föltette sipkáját, fölszerszámozta marháit, a mezőre hajtotta és az ekét a földbe mélyesztette.

Hasonló apró festéssel rajzolta egykor Kallimachos az ifjú Theseus vendégszerető fogadtatását a jó öreg Hekalénál. Ily kedélyes modorhoz való kedvet a rómaiak közt leginkább Ovidius tanúsít, míg Vergilius nagy stíljéhez nem való. Egyes kölcsönzések ennek Bucolicájából és Georgicájából, valamint a stilus és prosodiai-metrikai technika bizonyos sajátságai különben is későbbi időre utalnak. Ezt

azonban legalább két nemzedékkel Martialis elé kell tenni, mert ennek tanúsága szerint a saláta, mely jelenleg (a 84. vagy 85. év decemberében) a lakomát megnyitja, a nagyatyák korában befejezte azt, és épen ezt teszi fel a szerző a Moretumban (76), mint általános szokást. Így a legkésőbbi idő-határ e költemény számára az Ovidius halála utáni évtizedbe esik; de nagyon lehet előbbre is tenni.

Mint Vergilius elődjét a *tankölteményben*, Lucretius mellett, Quintilianus határozottan megnevezi a veronai *Aemilius Macert* is. A természeti és orvosi tudomány iránt hatalmasan fölébredt érdeklődésnek tulajdonítandók az ő bizonyára nagyon fáradságos verselményei. Megkedvelte Nikandernek nehezen élvezhető műveit, és mielőtt Vergilius a földművelés előadásába fogott, lefordította két hexameteres énekben a Theriacát. A kigyókról szóló egy pár töredék maradt fenn belőle. Ugyanazon formában írta le ismeretlen minta szerint a gyógyító füveket. Hálásabb volt a «Madarak születése» (Ornithogonia), szintén hexameterekben és több könyvben, a miben alkalmat nyert szép átalakulási történetekre. A természettről is volt itt szó és azon jelentőségről, melylyel egyes madarak a különféle életkörökre nézve birnak. A fiatal Ovidius hallotta a jóval öregebb embertől mind a három költeményt, legalább egyes részeitet felolvasni. Ugyanez Ázsiában 738/16-ban halt meg, talán katonai állásban; sajnálkozva látta őt Tibullus (II. 6.) a háborúba indulni.

A vadászat-kedvelést, a mint láttuk, Varro egyik szatirájában (Meleagri) gúnyolta ki. A jól felszerelt jószágához már akkor is vadas kert kellett, melyben kiválóan nyulakat tartottak. A nagyobbakban vaddisznók és szarvasok is

voltak. Voltak vasárnapi vadászok, mint az a Gargilius Horatiusnál (Lev. I. 6, 58. kk.), a ki reggel nagy kísérettel és pompás fölszereléssel indult ki s a forumon megbámul-tatta magát a néptömeggel, hogy este egy pénzen vett vadkannal térjen haza. Egy másik Nimród a szarvas ünő mellett, melyet kutyái kergetnek, vagy a vadkan mellett, mely hálóját átszakította, elfelejti otthon levő fiatal feleségét s szabad ég alatt tölti az éjszakát. (Odák, I. 1. 25.) Még a száraz pénzember is (Epod. 2, 29. kk.) a vadászat örömeiről álmodik, mint a falusi élet fényoldaláról. Itt gyakorlati utasítások voltak kívánatosak, és nagy urak, kik azon helyzetben valának, hogy időt és pénzt áldozhas-sanak a sportra, a költői ábrázolást is szívesen láthatták. Van Xenophonnak egy prózai műve a vadászatról, mely a rajta átlengő naiv lelkesedés hangjából ítélve, a szerző fiatalkori művének tekintendő. Utasítást ad a hálók készí-tésére, nagy előszeretettel beszél a kutyákról, a nyul-vadászatra való idomításukról, tenyésztésökről, rövidebben a szarvas- és vadkan-vadászatról, s befejezésül dicsbeszédet tart a nemes vadászatról. Csoda volna, ha az alexandriai költők közül senki sem lendült volna fel a vadászatról szóló költeményre, mert az anyag oly alkalmas a költői tárgyalásra, mint kevés más. Hiszen a monda és isteni tisztelet, az erdőnek és lakóinak természete, a harcz és veszély, kicsinyben a háborúnak egy neme, egész tömeg képet nyújt élénk és gazdag színű rajzra. Még sincs semmi tudósításunk, hogy az augustusi korszakbeli rómaiak előtt valaki költőileg tárgyalta volna a hálás feladatot. Reánk nézve Ovidius kortársa, a faliscus-földi *Grattius* az első, ki a vadászat hexameteres ábrázolására vállalkozott. De már a cím, *Cynegetica*, valamint több tudományos morzsa görög mintára utal, és a — fájdalom — rossz karban fenmaradt

résznek (500 versen fölül) tervezete azonnal rokonságot árul el a xenophoni munka tervével. Itt is, rövid bevezetés után, kimerítőleg szól a hálókról (25—107.), aztán a dárdaokról, különösen behatólag és nyomatékosan pedig (150—496.) a kutyákról, utójára a lovakról: itt az egyetlen kézirat el van rongyolva s a többi elveszett. E nehezen olvasható töredék művészi értéke nagyon föltételes. A száraz, fáradságos előadásból világosan meg lehet érteni, mily magasra emelkedett egy Ovidius művészete kortársainak középosztálya fölött. Alapos szakértelemmel látszik kidolgozva az ebfajokról és ebdühről szóló fejezet. Komikusan hat az ethikus ihlet, midőn a fiatal kutyák számára mértékletes ételmet ajánl és e mellett intésül arra utal, mily végzetes következményei voltak a torkosságnak Egyiptom és Perzsia királyaira, valamint Görögországra nézve, és mint lett nagygyá Róma egy Camillus és Serranus egyszerű erkölcei által. Kopott közhely a legszerencsétlenebb helyen! Saját szemléletéből mondja el Grattius (435.), mint gyógyítja meg Vulcanus Sicilia egy barlangjában a beteg marhát, s leírja *Diana nemoralis* ünnepét (483. kk.).

Az elegia művelői közt Gallus után megnevezendő *C. Valgius Rufus*, ürge és sokoldalú tehetség. A közéletben consulságig vitte (742/12.). Fiatal éveiben (719. körül) szűkebb baráti köréhez tartozott Horatiusnak, ki sokra tartotta ítéletét (Sat. I. 10, 82.). Egy fiatal kedvence, Mystes, halálát egy sor gyászelegiában siratta meg, úgy hogy Horatius illőnek tartá, buzdító ódával (II. 9. 727 és 731. közt) felrázni őt ez egyhangú érzelmekből és művészetét a világ színpadjainak nagy eseményeire, a római fegyvereknek a keleti barbárok ellen nyert legújabb sike-

reire, mint méltóbb tárgyra, irányozni. Messallával személyes viszonyban kellett állnia, mert az erre írt dicsköltmény tehetségtelen szerzője (nemsokára 723. után) Valgius nagy tehetségére utal, ki mindenkinél inkább képes arra, hogy a nagy férfiú Homerosa legyen (180.). Életének húszas éveiben tehát valóban azzal a tervvel foglalkozhatott, hogy a jelenkor hőstetteit epikailag megénekelje. Költői műveinek csekély maradványaiból is meg lehet ismerni, hogy az életbe markoltak. Az elegiákban egykorú költőtársak megítélései fordultak elő (Kallimachos vagy Catullus módjára), például Codrusé, ki Cinnát utánozta; egy felsőitaliai útazás, a Pón való hajókázással, le van ott írva. Egy hexameteres költemény falura vezette az olvasót kedélyes társaságba, hol a ház előtt ülve, frissen fejt tejet és egy kancsó kétéves bort élveznek. Az epigrammokból egy tizenegy szótagú maradt fenn, beszéd egy gyöngyhöz. Komoly tanulmányokról tanúskodik a pergamoni Apollodorus, tanítója, retorikájának latin fordítása, kinek oktatásában Octavianus is részesült Apolloniában. De a száraz definitiók fenmaradt mutatványai nem igen hasonlítanak tankölteményre, habár könnyen önthetők iambusi rhythmusba. Az alaktant és etymológiát illető grammatikai kérdésekről levélbeli felszólításra felvilágosítást adott a tekintélyes férfiú, és válaszai (de rebus per epistolas quaesitis) több könyvben vannak összegyűjtve, melyektől a kutatók, mint Plinius, még tanácsot kértek. Különösen bő lehetett azonban egy munka a füvek és más növények orvosi hasznáról, melyet a szerző befejezetlenül hagyott hátra. Augustusnak volt ajánlva, a kinek fensége előtt az előszó, mely szintén csak tervben volt megkezdve, udvari áhitattal hódolt. Tehát a császár előtt halt meg. Csodálatra méltó, hogy az öregebb Plinius azt állítja, mint ha Valgius lett

volna az egyetlen jelentékeny nevű író, ki a régi Cato óta ez anyagot tárgyalta, holott más helyen Aemilius Macert forrásai közt nevezi meg.

Egészen sajátos az elegiai költészet termékei közt az élettől szikrázó kis költemény, a «Csaplárosné» (*Copa*), mely Vergilius úgynevezett ifjúkori költeményeinek gyűjteményében jutott hozzánk. Hasonlít egy dél-italiai taberna czégéréhez: a syr csaplárosné görög fejkötőben, ittasan, füstös kocsmájának bejárása előtt kéjes tánczban mozgatja hajlékony tagjait, castagnetteket csattogtatva. E mellett esalogató meghívást dalol minden átmenőhöz, hogy pihenjen itt meg és üdüljön fel a hőség és por után a kitünő dolgok mellett, melyeket a csaplárosné nyújt. Sürögve elsorolja ezeket. Vannak itt minden fajú ivőedények, rózsák, fuvola- és lantjáték, árnyas lugas és bor, persze nem előkelő, hanem becsületes karczos, «legújabbán» lehúzva a leszurkolt korsóból. A mellett csörgedező patak és a pásztor nádsípja, mely a szomszéd barlangból hallatszik. Továbbá tömérdek virág és koszorú: ibolyák és rózsák, liliomok, szűz folyóból hófehér kosarakban hozva a nymphától, és sajt és minden nemű gyümölcs: «Ceres tiszta ajándoka, s Amor és Bromius áldása». Kivált Cybele kóbor kolduspapja izzadt szamarával ne riasztassa el magát a kerti isten Priapus képe által, ki régtől fogva ellensége a szamaraknak. Hagyja pohár mellett a rekkenő déli meleget elvonulni. És a szép ifjú a szőlő-lugasban rózsákkal koszorúzva csókoljon meg egy csinos leányt. Veszszenek a szigorú erkölcsbírák! Miért ne élvezzük az életet, míg idő van? Bort és kockát ide! El a jövő nap gondjával! «Hiszen úgylis megrántja fülünket a halál és azt súgja:

éljetez, jövök». A táncz és ének közben mindig melegebben látszik a víg csaplárosné vére ereiben keringeni, mindegyre hegykébb és pajkosabb lesz a hangja. A nyelv üde és világos. A grammatikus Julius Romanus a 3-ik század elején nem látszik kételkedni, hogy Vergilius volt a szerző, és miért ne kísérthette volna meg nápolyi tartózkodása alatt egyszer ezt a játéknemet is? Persze a syr nő életnézete nem az övé, s általában inkább Propertius valamely szellemi rokonának lehetne a durván realizztikus művecskét tulajdonítani, s erre a következtetésre vezet a versek technikája is. A vergiliusi költemények ismeretét néhány világos visszhang árulja el.

Csinos tanulmány az ovidiusi kéziratokba hézagpótlónak betolt elegia a *diófáról*, stilje és versalkotása szerint nem méltatlan az augustusi korszakra. A többi föltevés is erre vezet. Egy görög epigramm (Anthol. Pal. IX. 3.) szerint az útfélen álló gazdag gyümölcsű fa panaszkodik, hogy játékszerűl van dobva az áthaladó fiúknak, kik kövekkel hajigálják és minden ágát széttörik: ez termékenységének csúfos jutalma. Szerzőül Antipater van megnevezve, bizonyára Augustus kortársa a makedoniai Thessalonikából, kitől egészen hasonló versek (egy borostyánfa kérelme a vándorhoz kiméletért) maradtak fenn (IX. 282.). A diófának ama rövid felsóhajtását, mely egyszersmind intés a jobb érzelműekhez, a római tanítvány alapúl vette munkájához és művészileg kidolgozott vádbeszédet csinált belőle a közönség előtt. A derék szenvedő, ki szintén az út mellé van ültetve, azonnal azzal a keserű panaszszal kezdi, hogy ámbár élete szeplőtelen, a legelvetemültebb gonosztevők büntetését, a megkövezést kénytelen tűrni. A régi jó időben még tudták becsülni a gyümölcsfákat, és az asszonyok példát vettek róluk: most, midőn a terméketlen platánok

széles árnyék-tetőjökkel divatba jöttek, a magunkfajta is többet kezd adni a haj gazdagságára, a mint e kor asszonyai nem akarnak anyák lenni, hogy szépségöket el ne veszítsék. A panaszos pathetikusan Klytæmnestráéval hasonlítja össze sorsát — «ha nem szültem volna, biztosabb volnék»: aggasztó tanítás a többi gyümölcsfa számára. Megcsonkított ágaira utal, kéregtől megfosztott fájára, a rabló vágy következményeire, mert tudják, hogy tőle lehet valamit elvinni: a szegényt biztosságban engedi tovább haladni útján a rabló. Mindezen kárhoz még a szomszédok gyűlölete járul, melyeket a lepattanó kövek találnak s ezért elátkozzák a boldogtalan közellétét. Még a tulajdonos sem fordít rá szerető ápolást: meg kell elégednie a mező legszélső szegélyével, mert gyanúban áll, hogy árt a vetésnek; ha a diók megértek, jön a kegyetlen rúd, hogy a megrakott ágakat üsse. Egy dologilag érdekes kitérés, mely azonban az egésznek hangjából kissé kiesik (73—86. v.), leírja a különféle játékokat, melyeket diókkal üznek. Aztán tovább folyik a panasz. Boldog a fa, mely távol áll az emberek és kerekék zajától, távol a poros országúttól, s melynek megadatott, hogy gyümölcseinek teljes számát nyújtsa gazdájának. De ez a derék diófa még azt sem éri el, hogy kellőleg megérlelhesse gyümölcsét: még éretlenül leverik. Azt kellene hinni, hogy Boreas, a hőség vagy a fagy vagy épen a jégeső fosztotta meg így leveleitől. A zsákmány az, mely neki, mint Polydornak és másoknak, vesztére válik, és gazdája még felelőssé is teszi azért, hogy szántófeldje tele van kövekkel. A tél, midőn meztelenül áll, a legjobb idő rá nézve. Ha azt mondják, hogy a mi az úton áll, azt mindenki leszedheti, akkor koppaszszák le az olajfákat is, vágják le a vetéseket vagy foszszák ki a városban a kirakatokat. De ez ellen oltalmat nyújt Cæsar kormányja, ki

az egész földkerekségre kiterjeszti segítségét. Csak a diófát bántalmazták nyilvánosan fényes nappal: azért nem is rak fészket ágai közé semmi madár, csak a kő, mely egy ág-villában megrekedt, ül mint győző az elfoglalt vár ormán. A ki megrabolta, még nem is tagadhatja bűnét, újjai el-árujják, melyekhez letörölhetetlenül tapadnak a nyomok, a diókéreg vére. «Hányszor kívántam kiszáradni, vagy hogy a vihar kidöntsön, a villám sujtson! Ha legalább magam rázhatnám le gyümölcseimet és így a hód módjára védhetném magamat. Mily rettegés, ha látnom kell, mint emeli fel kópjáját a vándor és reám czéloz vele! nem mozdulhatok, esendesen kell állnom, mint az áldozati állatnak. Gyakran reszketnek leveleim, nem a szélről, hanem félelemből. Ha megérdemeltem és bűnös vagyok, égessetek el vagy vágjatok ki, akkor egyszerre véget érnek fájdalmaim. Különben kimélnétek meg s menjetek nyugodtan tova útatokon.» A költemény nincs hosszadalmasságok és ismétlések nélkül, a thema meglehetősen szélesre van taposva, és az iskolás törekvés, hogy minden oldalról kimerítse, nagyon is érvényesül. Hogy a panaszos diófa jártas a tragédia monda-anyagában, az ovidiusi metamorphosisok korában nem igen csodálható: illik a tragikus pathoshoz, melyet a szerző, nem szeszély nélkül, hősébe ihletett. A humornak e lehellete valóban a legjobb az egész költeményben. Az olvasót vidám részvét fogja el a gyötört teremtmény iránt, mely pedig oly becsületesen és ártatlanul tölti be hivatását. A fájdalmas panasz hangja szenvedélylyé nő és részben a szatira keserűségével van fűszerezve a jelenkor erkölcsi ellen. Elismeri a császári kormány áldásait, mely mindenütt megvédi a biztosságot és rendet: annál szomorúbb, hogy polgártársainak védtelen jóltevőjét, mely még a játszó fiatalság élvezetéről is gondoskodik a

saturnalián, semmi oltalomban sem részesíti. A versek mintaszerű gondossággal vannak építve, Vergilius és Ovidius visszhangjai találhatók bennök, de mérsékelt számmal.

Catullus irányához e korszakban még leginkább *Domitius Marsus* csatlakozott. Hendekasyllabusokban és elegiai distichonokban tréfás és gonoszkodó epigrammokat írt, hosszabb terjedelemben is (Martialis biztosítása szerint két oldal hosszúkat), irodalmi és személyes ingerkedéseket kicsapongó hangon, a mint e műfaj magával hozza, úgy hogy Martialis ismételten hivatkozik rá, mint egyik híres mintájára. A cím, melyet e költeményeknek vagy egyik részöknek gyűjteménye viselt, «Nádsíp» (*Cicuta*), a bukolikus költeményekre, talán különösen a vergiliusi eklogákra való vonatkozásra enged következtetést. Hiszen Marsusnak épen az egyetlen, ezen cím alatt fenmaradt epigrammja ama költői testvérpárra, Baviusra és Mæviusra, kik iránt Vergilius is idegenkedést tanúsít, önti ki a legcsúfondárosabb gúnyt. Más töredékek is a jelenkor irodalmi törekvéseit érintik: egy tizenegytagú a szigorú Orbilius tanítványaira, egy hexameteres Cæcilius Epirotára, a ki iskolájában a kezdő költöcskéket mint dajka szoptatja. Ebbe a csoportba tartozik egy névtelen distichon az ódonkodó történetíróra, Sallustiusra, a ki gazdagon meglopta az öreg Cato nyelvkincsét. Asinius Polliótól származhatnék. Tibullusnak, halála után, Marsus melegen érzett distichonpárt szentelt, mely egyúttal Vergilius elvesztését siratja. Egy leánynak is hódolt, a «barna Melænis»-nek, és Martialis azt állítja, hogy erről Mæcenas is tudomást vett, mialatt egyidejűleg Maro megénekelte Alexisét. Azoknak a verseknek is, mivel amaz a magáéival hasonlítja

össze, a könnyű catullusi stilben kellett készülniök. De más költemények komolyabb és jelentékeny tartalmára lehet következtetni ama koldusköltő egy további utalásából, ki megígéri, hogy ha oly Mæcenast talál, mint Vergilius, Varius, Marsus, úgy ő is, ha nem épen Vergilius, legalább Marsus lesz. Nagyon mulattatók és gazdag tartalmúak lehettek az «apró történetek» (fabellæ), melyekből semmi más nem maradt fenn, mint a kilenczedik könyv egy fél hexameterre. Hiszen az igazi római élcz (az urbanitas) lényegét tette egy külön irat tárgyává, s az irodalomból, valamint szóbeli hagyományból vett érdekes példákkal látta el.

Nagyon feltűnő, hogy ugyanazon gonosz epigrammköltő hosszabb heroikus epost írt volna több könyvben az amazonokról (*Amazonis*), melyről csodálója, kinek e műfaj egyáltalában nem volt inyére, igen kicsinylőleg ítél: egyetlen szatira-könyve miatt gyakrabban fogják Persiust emlegetni, mint a könnyelmű Marsust egész Amazonisával (IV. 29.). Alig van jogunk fölteni, hogy e költemény szerzője más, mint az epigrammoké: hiszen a melléknév (*levis*) is egészen ez utóbbira illik. Ugyanerre való enyelgő oldalpillantást véltek újabb magyarázók a horatiusi ódában (IV. 4.) találni, hol a szerző, mintegy zárjelben, a többivel való látható összefüggés nélkül, különös módon félbeszakítva a dagadó periodus folyamát, elútasítja a kérdést az amazon-bárd eredetéről a vindelicusok kezében. Azt teszik fel, hogy ezzel egy régészeti epizódot költőtársa művében, mint henye mellékletet, akarna jelezni.

Nem lehet itt czélunk, a költői műveknek minden, csaknem elenyészett nyomát kutatni vagy épen minden szét-

szórt vers-szeletet összeszedni. Több politikai vagy irodalmi célú ingerkedés és gonoszkodás, a fájdalmas gyász, valamint durva életkedv több kifejezése, a változó szeszélynek mindenféle kifolyása maradt fenn, melyek semmi igényt sem emelhetnek művészeti értékre. Csak a neveletlen apróságok egy gyűjteményébe, mint bizonyos muzeumok *titkos kabinetjébe* kell még egy pillantást vetnie annak, a ki a kicsapongó bakugrásoktól sem riad vissza, ha a cultura-kép tökéletesítéséhez tartoznak.

A kertekben és szőlőkben fából durván összetákolt képe állt a buja természet-dæmonnak, *Priapus*-nak, a ki, miután Ázsia római tartomány lett, hazájából, Lampsakosból, Rómába is eljutott. Rikító vörösre mázolvá, a füzvesszöböl készült sarlóval kezében, erejének jelképét durva meztelenséggel mutatva, a tolvajokat és madarakat kellett elriasztania. Közvetlen közelében a falusi kápolna, mindenféle áldozati ajándékok (virágok, koszorúk, gyümölcsök, kalászkok) elfogadására szánva, falaival szemtelen rögtönzésekre hívott fel. A diadoch korszak görögjei is epigrammák motívumául használták a groteszk kertőrző fenyegető mozdulatát, s ezekben a kicsiny háború, melyet annak a vágyódó látogatókkal kellett viselnie, élcezes kifejezést talált. Priapusi költeményekből egy gyűjteményt adott ki Euphorion. A rómaiak különösen kedvöket találták ily csiklandós tréfákban: a kik különben nem termettek is költésre, kivált előkelő urak, a verseny bizonyos nemében tetszettek maguknak e tisztátlan mezőn. A trágárságot választékos versekben, talán először, de mindenesetre fölényes virtuozitással, Catullus és barátjai körében művelték, s ennek különös nemét, a lampsakosi isten durva álarca alatt, az augustusi korszak költői és műkedvelői sürgő buzgalommal művelték ki. Catullusi és ovidiusi

hangnemek voltak túlsúlyban, úgy hogy több ily költeményt kivált az előbbi költő ismert motivumai és fordulatai változatának vagy parodiájának lehet csaknem nevezni (2. 44. 52. 12. 32. 46. 57. 61.). Eredeti módon adózott Horatius Canidiára írt szatirájával a kerti költészet e fájának. Az elegiai distichon, choliambusok, a kényelmes tizenegyetágúak, maga a priapusi versmérték, ezek voltak e játszadozások rhythmikus formái, és hibátlan technikájok mutatja, mily jártasok voltak bennök a korszak művelt emberei. Különféle motivumok és mindig új ötletek kitalálásában szeszély, élcz és gonoszkodás nyilvánul. Nyalánk vagy tolvaj kertlátogatók fenyegetése természetesen leggyakrabban fordul elő: mennél hyperbolásabb és massivabb, annál jobban megfelel czéljának. Szójátékokba, rejtvényekbe, sőt képtalányokba öltözteti az isten mohó kivánságait és vágyait (5. 7. 54. 67.); tanúlt homerikusnak mutatja magát és a maga életnézete szerint hozzájárul az Ilias és Odyssea természetes magyarázatához (68). Felhívja az embereket, hogy aggálytalanul lépjenek szentségtelen kápolnájába (14), megvető átkozódások között, mint adót, a látogatók, sőt asztali vendégek részéről is feslett verseket követel (41. 47.). És ezek bővében vannak. Ha annyi gyümölcse volna a kerti istennek, mint verse, gazdagabb volna Aleinousnál (60). Adományokat és áldozatokat is nyújtanak neki betöltött kivánságokért, a bűnök engesztelésére. Egy szomszéd malacztot vág le neki, mert megette a kertben a liliomokat, kéri azonban, hogy jövőre tartsa zárva a kertajtót, nehogy lassan-lassan az egész ól megnéptelenüljön (65). Egy tolvaj, ki a szent úton almát lopott egy eladótól, neki szenteli a felét, hogy a túlsúlytól megszabaduljon és hallgatásáról biztosítsa magát (21). Egy birtokos az isten asztalára teszi le kertjének legszebb gyü-

mölcset (16); egy másik, megörülve szöleje tenyészetének, viasz-gyümölcsöket hoz azon kívánsággal, hogy Priapus csináljon valódiakat belőlük (42); egy harmadik arra inti az alsó rendű istent, hogy a főbbek példájára elégedjék meg kevéssel (53 : v. ö. 70.). Egy csábító circusi tánczos nő leteszi előtte cymbalumját, castagnetteit és kézi dobjait, s kéri, hogy továbbra is biztosítsa neki a megfelelő hatást a közönségre (27). Más adományokról az illendőség tiltja megemlékeznünk (34. 37. 40. 50.).

A demoni kamasz dicsekszik fegyverével, mely oly félelmissé teszi s melyet ugyanazon joggal visel nyilvánosan, mint a többi isten a magáét (20. 9.); szépnek nem szép, mint más istenek, mégis hódításokat tesz a szép nemnél (39). Abban is kiáll más istenekkel, hogy a természet mások előtt kiváltságot adott neki testi alkatának egy részében (36), hogy neki is, mint másoknak, külön szent székely van rendelve (75). Alkalmilag panaszkodik, hogy a gonosz tolvajok a sarlót is kilopták kezéből: utójára még megfosztják a lamsakusit hazájától és gallussá teszik (55.) A szemteleneket, kik semmi fenyegetéstől sem ijednek meg, gyanúba veszi, hogy a büntetést keresik (51. 64.). Kiment a színe: most azt hiszi, hogy sorvadásban van, a mi nem is volna csoda megerőltető hivatása mellett (56). Egy másik panaszkodik, hogy szolgálton kívül helyezték, mert sövényt vontak kertje körül (77). Egy vadonnat új Priapus nymphák és dryadok látogatására vágyik (33), női látogatásról, szerelmes párokról is sokat tud beszélni, sőt e szemtelen versek nagy része gonoszságokat tartalmaz a nők, öregek és fiatalok ellen, melyek néha egész személyes élt öltenek (63. 4. 19. 78.). Hiába intik távolmaradásra a tisztos matronákat: úgy látszik, kedvöket lelik a groteszk alakban (8). Egy öreg asszony, éjjel

imádkozva a kép előtt, elvesztette három fogának egyikét (12). Egy éji látogatónő soványságát (32), más folyamodó nők rútságát, magas korát (46. 57.) catullusi szeszélylyel túlzólag rajzolja. Férfiak is kapnak itt-ott egy-egy vágást (78. 56. 45. 25.). Egy almafa, mely nem terem, azzal menti meddőségét, hogy egy nyomorúlt költő verseivel terhelték meg ágait (61: v. ö. 79.).

Mind ezeket a verseket a kert számára írták, nem könyv számára, könnyedén oda vetve, nem a múzsák, a tiszta szűzek segítsége mellett (2). De a szerzők (habár a műköltőket megvetni látszanak: (41) olvasottak a görög mythosban és görög irodalomban, kivált az erotikusban és az erotika bizonyos technikai kézi könyveiben (4—63.). Néha épen azt hisszük, mintha kihallanók belőle a görög eredetét (42. 60. 62. 68.).

A hagyományos gyűjtemény épen nem meríti ki e kicsapongó pillanat-alkotások fenmaradt készletét. Catullus négy kecses priapusi versben Priapusnak minden rituális szabály szerint berket szentelt és e mellett megemlékezett a Hellespontus osztrigában gazdag partjáról az isten hazájában. Vergilius neve alatt, de biztos kezeség nélkül, olvastak egy hosszabb költeményt ugyanazon versmértékben, hol a derék kertőrző azzal a tisztelettel dicsekszik, melyet a szerény villabeli család tanúsít iránta, és vágyódó legényeket a gazdag szomszédhoz útasít, hol egy hanyag kollégája teljesíti a felügyeletet (catal. III.). Karcsú iambusi trimeterekben mutatja be magát ugyanaz, mint derék felügyelőt és fenyegeti a kéretlen vendégeket (catal. II.). Elegiai, nem feddhetetlen distichonokban dicsekszik a neki nyújtott adományokkal, mialatt a tél elé némi aggódással néz, hogy tüzelőfának használhatják (catal. I.). Kevésbé ártatlan az, a mit persze gyöngé

hitelességgel, Tibullusra fognak: ama fölötté bizalmas napló-vallomás tiszta iambusi trimeterekben, és egy elegiai distichon, melyben egy hajdani kincstárnok, most jószágkezelő szentélyt avat fel Priapusnak. Több efféle röpke lap jutott elszigetelve vagy itt-ott elhelyezve az olvasók kezeibe. A pikáns könyvecske, mely kizárólag Priapusnak volt szentelve, Mæcenas, Messala és más Augustus korabeli rómaiak kertjeiből származhatott, s valami czéhbeli költő hozhatta művészies formába. Már időszámításunk első évtizedeiben a közönség kezében volt, Martialis, valamint Ausonius tanulmányokat tettek utána.

Hatvan évi időköz telt el Julius Cæsartól Ovidius haláláig. A mi költői erő és szépérzék az italiai nemzetnek adatott, ez időszak alatt, kedvező körülményektől ápolva és hajtva, legmagasabb kifejlődését érte el. A görög múzsa egészen otthonossá lett Rómában, szellemétől van áthatva minden alkotás és mégis önálló életet visz. A világ urának hangzatos nyelve cseng a földkerekségen; gazdag eszméjű költőket tölt el nemzetök világtörténeti feladata s ezek az igazi életbölcesség elenyészhetetlen kincsét domborítják ki. A polgári béke és jólét ama boldog idejében, midőn a politikai szenvedély és viszály szunnyadott, az urbanus és szellemes multság kelleme is művészi formában virágzott fel, úgyszintén a kedélyes magánélet és ábrázolása iránti érzék, a társas, valamint ünnepi dal varázsa még eddig nem hallott zengzetekben nyilvánult, és Amor diadalokat ünnepelt. Fájdalom, e mellett hanyatlott a komolyabb irány, midőn a nagyvárosi élet léhasága megmérgezte a foglalkozás nélküli s azért élvezetvágyó fiatalságot, úgy hogy önállóan alkotó költők nagyreményű utótermése hiányzott Rómában, midőn Ovidius lehúnyta szemét.

BETŰRENDES TARTALOM-JEGYZÉK.

- Albinovanus** Pedo 276, 405, 409, 414, 415.
Anser 2, 25.
Arellius Fuscus 272.
Asinius Gallus 27.
Asinius Pollio 3, 11 köv., 18, 23, 27, 28, 158, 206, 441.
Bassus 247, 276.
Bavius 36, 441.
Q. Cæcilius Epirota 122.
Cassius Parmensis 2.
Catullus 446.
Celsus 382.
Annius Cimber 15.
Codrus 36, 436.
Cornificius 38.
Euphorion 32, 221.
Junius Gallio 404.
Cornelius Gallus 23, 31 kk., 60, 220 kk.
Cæsar Germanicus 400, 406.
Ti. Sempronius Gracchus 206.
C. Pomponius Græcinus 276, 399, 403.
Grattius 434.
Q. Horatius Flaccus 127 kk.
C. Julius Hyginus 43, 123.
Krinagoras 8 k., 157.
Porcius Latro 273.
Lygdamus 241 kk.
Aemilius Macer 274, 284, 350, 413, 434 k.
Mæcenas 9 k., 130, 152 k., 195, 210.
Mævius 36, 441.
Domitius Marsus 414, 441 k.
C. Melissus 11, 207.
Messalla 11, 224, 239, 275.
Julius Montanus 418.
Octavius Musa 16.
Orbilius 128.
P. Ovidius Naso 272 kk.
Parthenios 222, 430.
Perilla 277, 391.
Sex. Pompeius 276, 383, 403.
Ponticus 247, 276, 414.
M. Valerius Probus 123, 212.
Sex. Propertius 246 kk.
Rabirius 417.
Cassius Salanus 404.
C. Sallustius Crispus 157.
Cornelius Severus 276, 405, 414.
Arbronium Silo 413.
Siron 17, 25.
P. Suillius Rufus 277, 406.
Sulpicia 233.
Albius Tibullus 194, 223 kk., 447.
Plotius Tucca 120.
Tuticanus 276, 405, 413.
C. Valgius Rufus 435 k.
L. Varius Rufus 120 k., 125, 159.
Varro Atacinus 46, 56.
Varro Reatinus 35 k., 65, 118.
Alfenus Varus 24, 29 k., 33, 63.
P. Vergilius Maro 14 kk., 169 k., 419, 446.

